

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

3

**BUDAPEST
1980**

NÉVTANI

ÉRTESITŐ

3

BUDAPEST

1980

N É V T A N I É R T E S Í T Ő

a Névkuató Munkaközösség időszaos kiadványa

Szerkeszti: Hajdú Mihály és Mező András

3. szám

T a r t a l o m j e g y z é k

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Juhász Dezső: A <u>harang</u> helyneveinkben	3
Mizser Lajos: Hór	11
Hegedűs Attila: Tanyanévvizsgálat Bács—Kiskun megyében . . .	14
Hajdú Mihály: Orosháza utcanevei	22
Reuter Camillo: A helynévtárak rövidítési rendszereiről	35
Solymár Imre: A völgyeségi kiscgazdák tájfaa teheneinek nevei 1930 és 1945 között	50
Peter Sherwood: Hozzászólás Fabó Kinga, „A névtan helye a társadalomtudományok között” című cikkéhez	56
Ördög Ferenc: Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz	56
Mészárosné Varga Mária: Hozzászólás „A magyar névtudomány műszavai” című cikkhez	58
Hajdú Mihály: Közbevető megjegyzések a névtani terminológiáról	59
SZEMLE	
Szlovnik gidroními Ukraíni (Mező András)	61
Paul J. Marriott, Oxford Street Names Explained (Hajdú Mihály) . . .	63
Dobosy László, Ózd utcaháázata (H. M.)	65
Leslie Alan Dunkling, First Names First (Hajdú Mihály)	65
P. G. O'Neill, Japanese Names (Waseda Mika)	67
Szeifert Imre, Ragadványnevek Balmazújvárosban (H- -Y)	72
Történelmi folyóiratok névtant érintő cikkeiről (Károlyi Margit) . .	72
Judák Margit, Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai (Hajdu M.)	74
MÚHELY	
A jugoszláviai Bácska víznevei (Matijevics Lajos)	75
A helynévgyűjtés módszeréről a fehérgyarmati járás földrajzi neveinek összegyűjtése kapcsán (Kálnási Árpád)	75
A Békés megyében megindult helynévgyűjtésről és az eddig megjelent névtani munkákról (Hévvízi Sándor)	84
Levélrészlet Varsóból (Csapláros István)	86
Sajat háztájunkról	86
FIGYELŐ	87
SUMMARY	93

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
N é v k u t a t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

ISSN 0139-2190

TANULMÁNYOK,

CIKKEK,

ADATOK

A HARANG HELYNEVEINKBEN

1. Harang szavunk származékaival együtt már az oklevelek szórványaiban előkerül, s jelenléte a helynévanyagban napjainkig nyomon követhető. Hangalakja, helyesírása néhány jelentéktelen módosulástól eltekintve hosszú századokon át változatlan; megegyezik a maival. Etimológiája is meglehetősen szilárd alapokon áll. Miért érdemes hát mégis a címben megjelölt kérdéskört tüzetesebben megvizsgálni? A vizsgálat alapvetően névtani célú: kideríteni az ilyen nevek névadási hátterét, motivációját. Ennélfogva a megközelítés módszerei is jellegzetesen névtaniak: nyelvi és nyelven kívüli tények többoldalú megvitatásával, együttes tanúságtételével igyekszünk fényt deríteni eddig homályban maradt részletekre, s módosítani kívánjuk a névtani szakirodalom néhány idevágó megállapítását. A vizsgálat eredményei túl is mutatnak a névtan körén: a szónak sajátos jelentésváltozására hívják föl a figyelmet.

Magam az ómagyar kori okleveles szórványok tanulmányozása közben figyeltem föl a Harang helynévnek és ebben a korban eleven -d képzős származékának, a Harangodnak a fölbukkanására. Később vizsgálni kezdtem az egyéb képzős és összetett neveket is (Harangos-tó, Harang-mező stb.). Első látásra úgy gondoltam, hogy ezek 'harang helye, harangláb és annak környéke' jelentést hordoznak. Pusztá érdekklődésem akkor vált célkudatos kutatássá, amikor kiderült,

hogy ezek a nevek legtöbbször mocsarat, mocsaras rétet, vizet jelölnek. Hogyan és miért kerültek a lakatlan, mocsaras helyekre a haranglábak; miért szolgáltak éppen víznevek alapjául? Ezt az ellentmondást kellett föloldani, és a belőle fakadó kérdéseket megválaszolni. Vannak-e Harangláb helynevek? Ha igen, mi a viszony a két helynévcsoporthoz? Váltakozik-e Harang(od) és Harangláb egy név életrajzában belül? Milyen viszonyban áll a két név egymással? Milyen tanulságokkal szolgál a történeti és a mai névanyag? Hol keletkeztek ilyen helységnevek?

2. A következő, adattári részben sorra veszem az összegyűjtött helynévi anyagot, különös figyelmet fordítva a természeti környezetre utaló tényezőkre. A természeti környezet a különböző adatforrások sajátosságaiból fakadóan nem mindig ragadható meg. Többtagú név esetében a többi elem jelentése is fogódzókát nyújthat a jelölt dolog jellemzésére. A korszerű helynévtárakban a közvetlen környezet nevei, azok minősítései is fölhasználhatók megfelelő körültekintéssel. Az adattár nem teljes, főleg a nagyobb és könnyebben kezelhető forrásokat dolgoztam föl.

A/ Harang, Harangod

a/ 1211: „unde exit stagnum (!), quod vocatur Harrangud usque locum, qui vocatur Harrangudfoca” (PRT, X, 509; ÁUO. I, 115; Gyórfy I, 858); +1247/+1284/1572: „ubi aqua (!) Harangud cadit in Morothwa” (ÁUO. VII, 244; Gyórfy I, 858); +1256: „v. Halaz cum Harangadthue” (ÁUO. V, 429; Gyórfy I, 858); 1274 1340: „Demewar iux. Harangud existens” (Gyórfy I, 858); 1369: „iux. Harangoch in C-u Chanad” (Gyórfy I, 849. Besenyő² a.) — „Aranka 'a Maros egykori fattyúága a Temesköz északi részén’ /1808: Lipszky. Rep. 1: 20, de L. 1799: Haranga: Vályi 3: 517.../ Az elsődleges Harangod névváltozat a m. harang fn. származéka. A folyó mellett volt egy Harangud-nak hívott község is. A Harangod víznevből később népetimológias módosulással és képzőcserével Aranka lett. A szb.-hv. Zlatica az arany származékaként felfogott m. Aranka tükörfordítása. A rom. Aranca átvétel a magyarból.” (FNESz. 60). (A népetimológias változásról ugyanígy Ortway: Vízr. I, 365—6). A FNESz. nem foglal állást abban a tekintetben, hogy a víznevből keletkezett-e a falunév, vagy fordítva, Gyórfy azonban a falu tárgyalásánál egyértelműen kimondja: „Nevét a Harangod folyóról (ma Aranka) kapta.” (I, 858). A FNESz. utalása a Kis-

harang címszóra azt sugallja, hogy ott kapunk további névmagyarázó megjegyzéseket. (Harangod falu említése: 1333-4: Harangod, Harangud: Vat. I/1, 147, 154; Csánki I, 697; Győrffy I, 858).

b/ 1326/1327/1380: St. f. Batur de Harang (Csánki I, 52; Győrffy I, 508); 1329/1476: „p. Harang, ...contra Jo-em, Paulum et Chemer f-os Wyda, Dem-um et Thomam f-os Mich-is ac Jo-em f-m Dama nob-es dicta Harang” (Győrffy i. h.; Karácsonyi, Békés II, 187); 1342: Stephanus filius Batur de Harang (AnjOkm. IV, 229); 1350/1355: Nicolaus filius Pauli filii Wyda de Harang (AnjOkm. V, 361); 1360: Harangh (Csánki I, 651). — Ettől kezdve két külön község:— 1391: Belsew-harangh (Csánki i. h.); 1402: Belharangh (Csánki i. h.; Karácsonyi, Békés II, 232); 1405: Belharang (Csánki i. h.); 1483: Belsew-Harang (uo.); 1487: Belsewharangh (uo.); 1488: Belseu-Harang (Karácsonyi i. h.); 1552: Nagh-Harang (uo.). — Ma Füzesgyarmathoz tartozó puszta. „A XIV. és XV. századokban mindig Belső- vagy Bel-Harangnak hívták, mert a Macskásér és Berettyó közt levő szigeten belüli esett, s csak a XVI. században kapta Nagy-Harang nevét.” (Karácsonyi i. m. 232). Külsőharang az említett szigeten kívüli esett:— 1391: Kylseharang (Csánki i. h.); 1402: Kylsewharang (uo.); 1468: Kylsew-Harang (Karácsonyi, Békés II, 187); 1480: Kylsew Harang — mint Bihar megyei helység (Csánki i. h.); 1482: Kulsew Harang (Csánki i. h.); 1487: Kylsewharang (uo.); 1510: Kysharang (Karácsonyi i. m. 187); 1560: Kis Harangh (Haan, Békés vármegye hajdana. Bp., 1870, 175); 1808: Harang (Kis- et Nagy-) h. Praedium C. Békésiensis (Lipszky, Rep. I, 231). — Ma Füzesgyarmathoz tartozik.

c/ 1268 vagy 1269/1282/1282: „t-m Horong castri nostri de Zoboch” (CD. VI/2, 389-90; Szentpétery, KritJ. II/1, 44); 1300: „quod populi de nakapur quandam terram ipsius Harang vocatam” (MNy. X, 80); 1307: „In possessione eorum hereditaria in eodem comitatu Zoboch Harang uocata” (OkISz. 347); 1307: „p. Harang (in C-u Zoboch) eccl-m B. Margarete in se continenti, inter t-s Kallo et Wrusi” (Sopron vm. I, 67; Mező-Németh, SzabSzatm. 78); 1308/1313/1425: Harang (Kállay Okl. I, 174); 1349: Harangh (i. m. 230); 1352/1360/1382: „Petri filii Stephani Harang vocata” (AnjOkm. V, 552; Kállay Okl. II, 13; Csánki I, 516); 1357: „super predicta possessione Harang confecte” (AnjOkm. VI, 545); 1357/1378-99: Harang (Kállay Okl. II, 42); 1378, 1381: Harangh (Kállay Okl. II, 182, 202-3); 1382: de Harangy István (i. m. 221);

1400: harangh (HazOkI. 330); 1454: „Harangh in districtu Nyr" (Csánki i. h.); 1461: Harangh (Zichy Okm. X, 136); 1462: Paulus Harangi (i. m. 221); 1808: Harang h. Praed. C. Szabolcsiensis (Lipszky i. m. I, 231). — Ma puszta Nagykálló határában. Az egykori természeti környezetre Kálló neve utal. Az egyik elképzelés szerint a nevet „Lehet, hogy egy halastóról vitték át a közeli településre. A tónév talán átvétel az egykor itt élő szlávtság nyelvéből; vö. összsl. *Kaltno (ti. jezero) /tkp. 'sáros, iszapos (ti. tó)!'." (FNESz. 444).

d/ 1549: „unum predium Harangod vocatum" (Egyháziört. eml. a mo-i hitújítás korából. Szerk. Karácsonyi stb. Bp., 1912. V, 212); 1581: Harangod (Maksay, Urbáriumok, 748, 750), Harangon (!) (i. m. 758). Kaszálóként említik egy mocsár társaságában, 1894: Harangod, Zemp-lén vmegye D-i részében a Hernád, (!) legalsó folyása, a Tisza és a Hegyalja közt elterülő sík neve (PallasLex. VIII, 672). „Harangod 'a Hernád, a Szerencs-patak és a Takta köze' /1894: PallasLex. 8: 672/. A Taktaszadával határosnak, majd Legyesbényéhez tartozónak mondott Harangod /1799: Vályi 2: 143/ pusztáról vehette nevét... Harangod-nak hívják a Taktaharkánynál a Taktába ömlő eret is." (FNESz. 264). Az utolsó mondat fontos adalékot közöl: a pusztanév mellett ismét előkerült a Harangod víznév is!

B/ H a r a n g (o s) + jelzett szó

a/ +1214/1334: „silvam Gures nomine et prat. (!) eidem silve contignum, quod dicitur Harungwe Mezev" (CD. VII/5, 210; Gyórfly I, 624 = ugyanezen oklevél szórványaiban hasonló „tővéghangzós" nevek előfordulnak még: Seyde ag, Nogeozov stb.); 1552: Haranghmezeo (Jakó, Bihar m. 254); 1692: Harangmező (Mezősi, Bihar vm. 102); 1773: Harang Mező, Hegyeselú de Szusz (rom.) (i. m. 300); 1799: Harang mező (Vályi II, 144); 1808: Harangmező vel Felső-Hegyesely h. Hegyesel de szusz val. — „Ma község Nagyváradtól dk.-re. A középkorból ismeretes a neve, de első említésekor...még csak rétság(!) legelő. A település a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején alakulhatott ki." (Mezősi i. m. 299). Vö. még Jakó i. m. 123, 254-5. Itt egészen nyilvánvaló, hogy nem lehetett falunév → rétság fejlődés. A harangláb → Harangmező névátvitel sem jöhet szóba.

b/ 1464: „prope stagnum Harangostho vocatum" (SzékOkI. 108, 112; OkISz. harangos a.) — Mocsár Sáromberke határában.

c/ 1864: „Harangos kút - tószélin 5^{ik} tizedben Böröczi Péter háza mellett, egy a' leg régiebb kutak közül, eleinte száraz nyárban oly kevés vize volt, hogy veder helyett haranggal (:vaskolomp:) lehetett csak merni, később ezelőtt mint egy 45 évvel lesüllyesztetvén egyszerre oly bő forrásra találtak, hogy a' kút ásónak menekülni kellett, hogy a' feltalált viz el ne borítsa; 's azóta vize kimerhetlen..” (Pesty hntárából, I.Jászkunság, 34.) — Kiskunhalasi határnév.

d/ ZMFN. 85/52. Harangos-lap S, sz. Harangos-kút (51, 53) társaságában!

e/ ZMFN. 135/45. Harangos-árok Á. Ismét Harangos-kút F (46) mellett. A természeti környezetre utal még a közvetlenül mellette levő Kemenceji-rét S, r (47) határnév is.

f/ A B/ csoportban kiemelkedően nagy számmal jelentkezik a Harangos-kút név. (Ezeket egy sorszám alatt közlöm.) Már az előző két határnév társaságában is fölbukkant, de a ZMFN. köteté még további példákkal is szolgál: 72/192. Harangos-kút F. A többi névhez kivétel nélkül a kútba rejtett harangok népi hiedelme űződik: 33/154. Harangos-kút S, r. „Egy régi veszedelem idején ide rejtették a harangokat.” (Mellette is vizrajzi név: 153. Feneketlen-tó.); 35/43. Harangos-kút K. „A hagyomány szerint a törökök elől az ákosfai harangokat ebbe a kútba dobták.” 76/42. Harangos-kút K. „A törökök elől ide dobták bele Pató falu harangját.” 144/27. Harangos-kút K. „A hagyomány szerint a törökök elől ide dobták a falu harangjait.” 241/26. Harangos-kút /Harangos-kút/ S, r. „Volt itt egy kút, amelybe a török idők alatt elrejtettek egy harangot.” A szomszédos Somogy megyében, Töröcskén is megtalálható ez a név (bár képző nélkül) és a hozzá kapcsolódó hiedelem: SMFN. 172/136. Harangkút Kú. „A monda szerint a törökök elől ide rejtették el a község harangját.”

g/ Az öcsödi templom kisharangjához kapcsolódik a következő hiedelem: „Közönségesen úgy tartódik: hogy ezen kis Harang a' Körösben találtatott, 's ugyan azokáért a' Körösnek azon vidéke most is Harangzugnak hívódik, kétség kívül azt a' Felső Dobráról ide költöztek hozván le magukkal, későbbben vagy a' Török vagy a' Tatár elől való meg futamodáskor vettek a' Körösbe.” (Pesty hntból, II, Külső-Szolnok, 80.)

h/ Harangos ér (Orosháza tört. I, térk.). Orosháza határában itt egy Harangos-kút nevű lapos hely is van, s ehhez kapcsolódik Darvas József egyenilyen című regénye. (Hajdú Mihály szóbeli közlése.)

1/ Bár szerkezetileg jelzett szó nélkül való, mégis ide tartozik a következő helynév. „1930: Harangos. — A Szajka v. Szalka patakna... a Kodor-utca felső szélén folyó részénél levő mélyebb része, mely nemrégiben még halászhely volt; ma a patak nyáron csaknem teljesen kiszáradva áll és a halászat megszűnt.” (Szapó T. A., Dés hnei. 30.)

Azt hiszem, hogy további Harangos-kút, Harangos-ér, Harangos-tó stb. neveket bányászhatnánk elő egyéb helynévtárak tizedes átböngészésével. A jövőben megjelenő közlések is biztosan főlészre hoznak néhányat hasonló népi magyarázatokkal. Ahhoz viszont ez a korlátozott terjedelmű gyűjtés is elég, hogy lássuk: különböző helyekről származó, de hasonló szemléleti alapon keletkezett képződményekről van szó. (A népetimológiák közötti hasonlóság más lapra tartozik.)

C/ H a r a n g l á b. A mai helynévanyagban a Harangláb is nagy számmal képviselteti magát. Egyes vidékeken — pl. Somogyban — majdnem minden községben van egy, de jóformán minden nagyobb adatközlésben találunk néhányat. Névtanilag az úgynevezett tiszta esetek közé tartozik: íz közül kilenc még ma is meglevő építményre vonatkozik. Alakilag is mozdulatlanság jellemzi. Néha utcanévadásra használják föl, ilyenkor elveaztheti a második tagját (SMFN. 246/48. Harang utca, ZMFN. 136/12. Harank szér stb.), de ettől még a motiváció, az egyértelműség nincs veszélyeztetve. Noha kigyűjtöttem a Harangláb helyneveket is, adattárszerű felsorolásuktól itt a kép meglehetősen egyöntetűsége miatt nyugodtan eltekinthetünk. Csupán két fahévvé vált Harangláb történeti adatait közlöm.

a/ 1301: Terra Haranglab (Csánki V, 879); 1332-7: Harananlas, Haranglas (Mon.Vat. I/1, 96, 102; Csánki Lh. — A pápai tizedjegyzékek közismerten sok romlott alakot tartalmaznak.); 1358/1505: „possessio-nem antem Haranglab vocatam” (AnjOkm. VII, 239); 1360, 1367, 1368, 1370, 1372, 1441, 1442, 1448, 1453, 1459, 1463, 1466, 1489-94, 1492, 1494, 1495, 1499, 1501, 1503, 1514, 1523, 1511-1526: Haranglab (Csánki i. h.); 1493, 1517: Haranglaab (uo.); 1808: Harangláb h, Heringláb val. (Lipszky, Rep. II, 56). — Küikillő megyei falu.

b/ /XIV-XV. sz. Csánki I, 415/; ?1528: Haragka (Hajdú-Molnár, Az első m. térk. hn. 24 — a szerzők olvasata: Haranka.); 1553: Haranglab (N. Kiss, 16. sz-i dézsmajegyz. 161); 1583: Harangláb (i. m. 633); 1596-7: (i. m. 811); 1799: Harangláb (Vályi II, 143); 1808: Harangláb (Lipszky, Rep. I, 231). — Bereg megyei falu.

3. A továbbiakban a Harangláb helynevekkel nem is kívánok foglalkozni. Sokkal inkább a többi, az A/ és B/ csoportba tartozókkal. Ezek ugyanis egészen más jegyekkel bírnak, ezen kívül az említett jegyek a csoport egyes neveinél összhangban vannak. Ebből az következik, hogy a Harang, Harangod, Harangos-kút nevek másként magyarázandók, mint a Harangláb-ak.

Az ide vonatkozó névészeti szakirodalom alapját SZABÓ DÉNES cikke (MNy, XLIII, 65) képezi. Ő az 1211. évi tihanyi összeírás néhány helyrajzi kérdésével foglalkozva kitér a Csanád megyei Harangod, Harangod foka (adattáram A/ a/ pontja) helynevekre is. Helyesen állapítja meg, hogy a „név bizonyára a magyar harang szó helynévi származéka”, viszont a további következtetései tévesek. Ezt írja: „Mivel a Harangod vagy Harang név sem víznévként, sem személynévként másutt nem fordul elő, alig lehet kétséges, hogy az oklevél Harangud mocsara nevét a mellette fekvő egykori Harangod helységtől (Csánki I, 697) vette.” Személynévként valóban nem, de — mint ez az adattárból kiderül — víznévként és vizes, mocsaras környezetben annál többször találkozunk vele (és -s képzős változataival). Ezt az álláspontot továbbvitték a későbbi névfejtő kézikönyvek is. (Vö. Mező—Németh, Szabolcs—Szatmár m. tört.-etim. hnt. 78: a Nagykálló határában levő Harangodról; FNESz. 60: Aranka, 264: Harangod, 339: Kisharang, 444: Nagyharang.) BOROVSZKY SAMU Csanád vármegyéről szóló monográfiájában (II, 205) a következő megjegyzést teszi: „Harangud... Feküdt a Torontál vármegyei Padétól keletre, ott a hol a Harangod bele ömlött a Morotva nevű tóba. Ezt a pontot, míg rajta falu nem volt, Harangod fókának vagy Harangod tövének nevezték; későbbben mint falunak egyszerűen csak Harangod lett a neve. A Harangod folyó (ma Aranka) valószínűleg a partjain tenyésző harangvirágról nyerte nevét.” — Kizárólag ezzel a névfejtéssel értek egyet.

Érveimet, amelyeket nagyrészt már az adattár neveinek kapcsán megemlítettem, a következőkben foglalhatom össze. 1. A harangláb közszóból majdnem kivétel nélkül Harangláb helynevek lesznek (pl. 1367: Harangláb OklSz, 347). Ezt tanúsítják a nagyszámú mal névelőfordulások is. A motiváció napjainkig fennáll, az építmények többsége ma is megvan. 2. Egyetlen név történeti adatsorán belül soha nem változik a Harangláb Harangoddal. 3. A Harangod~Harang, Harangos-kút, Harangos-tó stb. nevekre egyszer sem bizonyítható, hogy a

környékükön álló haranglábról nevezték el őket. A névadási háttér a nevet használó közösség számára homályos, nagyon gyakoriak a romantikus magyarázatok, különösen a Harangos-kuttakkal kapcsolatban. (A motivációvesztés arra mutat, hogy a harang közszavunk 'valamilyen harangos szirmú virág' jelentése már elhomályosult.) 4. Az előző pontban említett nevek eredetileg majdnem mindig nedves, mocsaras helyeket jelölnek, sokszor víznevekként fordulnak elő. A közvetlen névkörnyezet is ilyen természeti viszonyokra utal. A Harangod ~ Harang nevek településnévvé is válhattak, ilyenkor azonban többnyire az eredeti viszonyokra utaló név is fennmaradt (pl. Csanád m., Zemplén m., Bihar m.). Az ilyen párhuzamos neveknel a víznevek, határnevek mindig előbb adathatók, mint a falunevek. 5. A növénynévből alakult határnevek, víznevek helynévrendszerünk leggyakoribb típusai közé tartoznak (Cigléd Cegléd, Nyárád, Mogyoród, Hagymás, Kapros stb.).

4. A n ö v é n y r ő l. — Az előzőekben azt igyekeztem bizonyítani, hogy a névadás alapjául valamilyen nedves helyet kedvelő, harangos virágú növény szolgált. Ezek után legkézenfekvőbb a harangvirág valamelyik alfajára gondolnunk.

A harangvirág nem tartozik a ritka növények közé. A Kárpát-medencében számos alfaja él, alkalmazkodva a legkülönbözőbb természeti körülményekhez. JÁVORKA SÁNDOR — CSAPODI VERA népszerű könyvét (Erdő mező virágai.⁵ Bp., 1972.) átlapozva több mint egy tucat különböző nevű harangvirágot találtam. Ezek a virágok a Kárpátok sziklás lejtőitől kezdve (Havasi harangvirág, Kárpáti harangvirág stb.), a hegyi réteken (Lándzsás harangvirág, Terebélyes harangvirág stb.), lombos erdőkön át (Kánya harangvirág, Baracklevelű harangvirág stb.) egészen az alföldi kaszálókig (Halvány harangvirág) megtalálhatók. Többségük a nedves környezetet kedveli. Ilyenféleképpen nem lenne nehéz kiválasztani néhány réti viszonyokat kedvelő alfajt. Kellő növénytani ismeretek hiányában azonban erre nem vállalkozhatom. (Ezen a határon a névtanosnak túllépni fölösleges is.) Számunkra annyi éppen elég, hogy vannak — és nyilván voltak (1578: harangtű; MELIUS PÉTER, Herbárium. Bukarest, 1979. 106. — Nem betűhív kiadás!) — olyan virágos növények, amelyeket harang alakú virágjukról neveztek el. Az is meglehet, hogy azt a virágot, amelyről a számos Harangos-kút a nevét kapta, a mai botanika nem is a harangvirágokhoz sorolná, hanem az ugyancsak gyakori csengő előtagú növényekhez (Vö.: CSAPODI VERA — PRISZTER SZANISZLÓ, Magyar növénynevek szó-

tára, Bp., 1966. 42), vagy egészen más névvel jelölné. A fenti szótár-
ból az is kiderül, hogy a harang szóval további növénynevek is kelet-
keztek: harangcafrang, harangcámoly, harangcsillag, harangfű, harang-
láb, harangocska, harangrojt, harangrongy (76-7). Ezek részben egy-
másnak és a különböző harangvirágoknak, részben más növénynevek-
nek a szinonimái. Ugyanazon növény esetében a szín: szőkekapronc,
szürkekapronc (harangcsillag), bíboribolya (harangrojt); növénytani tu-
lajdonság: gumóvirág (harangláb); állatokkal való kapcsolat: gelesztafű,
keselyűvirág, sasfű (harangláb) vagy egyéb, legkülönbözőbb szemléle-
ten alapuló sajátság, hiedelem szolgálhat a névadás alapjául.

Jóllehet, ez a kép egy kicsit bonyolítja a helyzet értékelését, any-
nyit mégis nyugodtan leszögezhetünk, hogy e g y bizonyos növény-
ről van szó, hiszen egy bizonyos környezetben jelenik meg.

5. T o v á b b i k ö v e t k e z t e t é s e k. — 1. A harang jöve-
vényszavaink legősibb rétegébe tartozik. Már eredeti 'jeladó üst' jelen-
tése, pontosabban a tárgy alakja alapján adva lehetett a növénynévvé
válás lehetősége. Erre adatok hiányában bővebb következtetést nem
vonhatunk le. Ami viszont az első helynévi adatok jelentésének meg-
határozását illeti (TESz., OklSz. harang a.), ezekhez a jelen tanulmány
számos támpontot nyújt. — 2. A vizsgálat haszna a fentiekén kívül az
eddig lokalizálatlan szótári adatok helyhez kötése. 1307: In possessione
eorum hereditaria in eodem comitatu Zoboch Harang uocata (Múz. Nagy
Imre); 1352: Harang hn. (AnjOkm. V, 552); az OklSz. harang címszavának
adatai, a Nagykálló határában levő Harangodra vonatkoznak, akárcsak
JAKUBOVICHnak az OklSz.-hoz fűzött pótlással közt: 1300: „quod populi
de nakapur quandam terram ipsius Harang vocatam”, ahol a nakapur
név a közeli Napkor helysége vonatkozik. Az OklSz. harangos címsza-
va alatt közölt 1464: „Stagnum harangostho vocatum” adat egy sárom-
berki mocsarat jelöl (vö. SzékelyOkl. 108, 112 és Index).

JUHÁSZ DEZSŐ

H ó r

A Hór-patak hazánk legkisebb vizei közé tartozik, allg több 30
km-nél. MoFnt. (I, 24) a következő változatairól tud: Bogácsi-patak,
Hór, Hor-patak, Hór-völgy-patak (I). E patak Répáshuta mellett ered,
és Cserépfalun, Bogácson, Mezőkövesden átfolyva egyesül a Kánya-patak-
kal.

Maga a Hór forma csak a XVI. században bukkan föl. Előzménye 1298: fluuium Cherep (Heves m. Lt. ME 298); 1408: „A határ két patak találkozásánál kezdődik, amelyek közül az egyik Nozuay, a másik Cherep falu felől érkezik...” (ZsigmOkl. 6463). Itt nem konkrét névről van szó, hanem helymeghatározásról. A Hór név csakis ezután keletkezhetett, s az első adat 1568-ból való: „Item iuxta fluvium Hor habet Hortum sive pomarium unum.” (Heves m. Lt. Lib. St. Johannis 180). Csaknem 200 évig csupán közvetett adatok vannak. 1599-ben Cserépfalunak (Cherep malma van (Conscr. port., OL. Ft. 1631. d.). 1631-ben az egri törökökhittelükben a következőt írják: „...Megh alkottunk az Bogaczy Falu Vigen liuo Malomrul...” (MNY. LXXV, 116). Nevét nem említenek, de nyilvánvalóan Hornak hívták a patakot és a völgyet is, hiszen így maradt meg.

A XVIII. századtól a következő adatok kerültek eddig elő: 1720: 1720: vallis Hór, Hór Völge (OL. Egri érs. gazd. ir. Ft. 1693. d.); 1759: Rivuli Horvize, Hor vize (Heves m. Lt. Lib. II, 367); 1770: In Promontorio Horlapossa (BAZ m. Lt. Acta politica Mat. XXII. Fasc. I, 208, 251); Horr vize (Sándor—Sárközi, Mezőkövesd monogr. H. é. n. 29); 1820: Rivulus Horvív, Hór-vize, Hor vize, Hor eleje, Hor-lapossa (OL. Urb. & conscr. 231-2); 1828: Rivulus Hor völgyi Patak (OL. Ung. Staatsarchiv. Palat. Com. Borsodiensis. Ft. B-55. d.); 1844: Horvölgyétől (BAZ m. Lt. Cserépfalu tag. ir.); 1847: Hór völgye (Fényes, Mo. leir. II, 248); 1848: Hórvölgyi vízjárás, Garázdaszőlő feletti hórvölgyoldal (BAZ m. Lt. Cserépfalu tag. ir.); 1851: A helység /ti. Cserépfalu/ feletti szőlőknél végződik a regényes Hór völgye, melyet a Hór vize fut keresztül, e határban két-kerekű malmot hajtván (Fényes, GeogrSz. I, 213), Hor vizéről (i. m. 144); 1858: Hor völgy (BAZ m. Lt. Cserépfalu tag. ir.), Hór-patak, Hórvízi lapos dűlő (Sándor—Sárközi, Mezőkövesd monogr. 29); 1864: horvölgy, „Hór”-völgy, Horvize, Horvív, Horlapossa: szőlőhegy a’ horvölgye nyílásánál, Hor szele (Pesty hngy. OSzK. Borsod m. FolHung. 1114/12); 1870 u.: Alsó Hór patak, A Hór-tól keletre egy patak... (Sándor—Sárközi, Mezőkövesd monogr. 29); 1876: ...az Ostoros, Csincse, Hór, Kácsistb. patakok... (Arch.Ért. 1876: 47). /A sok XX. századi adat, előfordulás közül csupán néhányat sorolok föl/ 1929: Hórvölgyi út (Halmay—Leszich, Miskolc és Borsod...községek. Bp., 1929. 587); 1930: Hórvölgy, Hórpatak völgye (Szmrecsányi, Eger és körny.² 66, 68-9); 1940: Hórvölgy, Hór-Bach (L. Bartucz & c., Die Mussolini-Höhle... 7, 16, 29); 1958: Hor patak, Horvölgy, Horeleje (Mizser, Cserépfalu monogr. NéprMúz. EA.

P. 9/1958.); 1970: Hór-völgy, Hór-patak (Dely, Bükk útkalauz 56); 1978: Hór-patak (FNESz, 281). A ma is használt szóbeli névváltozatok Répáshután: Patak, Hor, Horvíz, Horvölgy, Horská dolina; Cserépfaluban: Patak, a Hor (!), Hor vízi, Vógy, Hor vöggyi, Hor eleji, Hollapossa, Hor szeli; Bogácson: Patak, Hor, Hor-patak, Cserépi-patak; Mezőkövesden: Hor, Hor-patak, Hor köz (Hivatalos utcanévként: Hórköz).

A patak elnevezései a következők: Hór, Hór-patak, Hórvíz, Hór vize, Hór-völgyi vízjárás; közvetett elnevezések: Hor laposa 'egy szőlőterület neve', alsó részét a patak tette lapossá, Hór köz 'mezőkövesdi utcanév a patak mentén'. A völgy elnevezései: Hór-völgy, Hór völgye; közvetett elnevezések: Hór-völgyi út 'a völgy déli bejáratától a Tebe erdészházig vezető út', Hor eleje 'a völgy bejáratánál levő szőlőhegy', Hor szele 'a völgy felől jövő kora délelőtti hideg szél'.

A Hór név jelentését az ott élő lakosság nem ismeri. Hallottam ugyan, hogy Hóra román fölkelő nevében is ugyanezt a helynevet föl-tételezik, de e vélekedést teljes biztonsággal elvethetjük. A Turista Lexikon (Bp., 1941. 149) a német Horn 'szarv' szóval egyeztetni, valószínűleg a Hollós-tetőtől délre fekvő Szarvas-kő hatására. GÉZA CZIRBUSZ (Das Natürliche in der Namenkunde von Ungarn, Bp.—Leipzig, 1919.) így ír: „Horvölgyi patak heisst ein Bach bei Mezőkövesd und kann als ein rückwärts gelegender (finn. harjas Rücken), das heisst aus der hinteren gebirgigen Gegend kommender oder kum. trocken (kurik) Bach erklärt werden." Manapság is próbálkoznak a megfejtéssel amatőr kutatók, s közölték is velem a „biztos” megoldást. Az egyik a kun eredetet azért hangsúlyozta, mert a Codex Cumanusban szerepel egy γ or 'schlecht, mangelhaft, defectus' szó. Másikuk szerint szlovák eredetű, mivel az egykori Zemplén megyében van ilyen nevű falu (Lipszky, Rep.: Hór pagus Zempleniensis, ill. Fényes, GeogrSz. II, 117: Hor, tót falu Zemplén megyében). Sem a kun, sem a szlovák eredet nem jöhet szóba — elsősorban kronológiai okok miatt. Az azonban igaz, hogy a környéken vannak kun, illetőleg szlovák eredetű helynevek. Pl. a Tebe 'domb' kun eredetű, és 1248-tól adatolható; az Oszla névre csak a XIX. század elejéről van adatunk, jelentése a szlovákban 'fenőkő, fenkő'; az Oszla-rét folytatása a Fénkő-lápának.

A FNESz. (281) szerint a horh 'vízmosa árok, mélyút, horhos' főnévvel azonos a Hór elnevezés. És igaz is, mert a völgy szurdok jellegű. Ebből következik, hogy „a patak a völgyről kapta a nevét (és

nem fordítva! .." (MIZSER LAJOS: A helynévkutatás nehézségei. Borsodi Szle 22/3; 83). A Hór írásmód illogikus, az adatok kisebb hányadában fordul csak elő, az ejtése pedig következetesen Hor (röviden). Mind a nyelvtörténetet, mind az ejtést figyelembe véve Hor-völgy, illetőleg Hor-patak (lenne) a helyes írásmód.

MIZSER LAJOS

TANYANÉVWIZSGÁLAT BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN

BÁRCZI GÉZA klasszikus helynévmeghatározása egyértelműen magában foglalja az „egyes épületek, tanyák” neveit is (A m. szókincs eredete.² 145). Bács—Kiskun megye helyneveinek gyűjtői ezt a meghatározást szem előtt tartva gyűjtötték össze a megye tanyáinak, külterületi lakott helyeinek neveit. Ebből a készülő gyűjteményből választottam ki 53 helység tanyaneveit. A helységek a következők: Ágasegyháza, Akasztó, Apostag, Bácsbokod, Bácsmonostor, Bácsszentgyörgy, Bátya, Bócsa, Borota, Bugac, Császártöltés, Csávoly, Dávod, Duna-szentbenedek, Dunavecse, Érsekcsanád, Felsőszentiván, Foktó, Fajszt, Gara, Géderlak, Harkakötöny, Harta, Helvécia, Imrehegy, Izsák, Jánoshalma, Katymár, Kecskemét, Kiskörös, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kunfehértó, Lajosmizse, Lakitelek, Mélykút, Nagybaracska, Nemesnádudvar, Ordas, Öregcsertő, Petőfiszállás, Rém, Solk, Soltvadkert, Szalkszentmárton, Szank, Szeremle, Tiszaalpár, Tiszakécske, Újsolt, Uszód, Vaskút. A megvizsgált terület 422 064 hektár, a teljes megyének 50,47%-a, ahol 11 870 tanya fordult elő, közülük 10 407 egynevtű, 1463 két- vagy többnevtű.

A háznevek és tanyanevek Magyarországon „szinte kivétel nélkül volt vagy jelenkori tulajdonosaik valamilyen névalakulatából (családnév, családnév + keresztnév, ragadványnév, becenév illetőleg ezek kombinációiból) és még egyéb közszavakból keletkeztek” — írja HAJDÚ MIHÁLY (NÉ. 2.sz.23). Céлом volt, hogy a tanyaneveket, ezt az alig vizsgált, látszólag szimpla és egysíkú elnevezési formát megvizsgáljam, az elnevezések formai gazdagságát bemutassam egy olyan területen, ahol a tanyanév mint helynév ma is élő, és igen erősen jellemző. Mind- eddig a tanyaelnevezések szisztematikus vizsgálatát névtani szempontból csak HAJDÚ MIHÁLY kísérette meg két tanulmányában (Az alföldi

tanyák névtípusai. Nytud,Dolg. 14.sz. 59—67; A Vásárhelyi-pusztá helynevei, =Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Szerk. NAGY GYULA. Békéscsaba, 1975. 71—118). Ezek alapvető munkák, de a rendelkezésre álló anyag korlátai miatt csak kis területre érvényes tanyanévtipológiát mutathattak be. A magam vizsgálatában KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz helyneveinek tipológizálásában kialakított módszereit követem (MNYTK. 95. sz.), tehát külön mutatom be az alapelemek és a megkülönböztető elemek rendszerét. A két- vagy többnevű tanyákat kezdettől fogva külön vizsgáltam. A tipológiákban az alábbi rövidítésekkel élek:

a = alapelem V = vezetéknév R = ragadványnév
 K = keresztnév b = becenév v = variáns
 B = betűvel jelzett névelem a hivatalos névben

A/ Az alapelemek vizsgálata

1. \emptyset alapelem: 1900 adat. Csak megkülönböztető elemük van. Ez főként személynév, általában pusztá személynév helynévi funkcióban. (Vö. LŐRINCZE LAJOS, Földrajzineveink élete. Bp., 1947. 18; INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970. 76; MEZŐ ANDRÁS: Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. MNy. LXIV, 51—6). Amint MEZŐ ANDRÁS több helyütt írja (i. m. és Nytud. Ért. 70. sz. 317), az adatgyűjtők hajlamosak kiegészíteni az adatközlők egyelemű neveit. Először, 1978 nyarán magam is elláttam „tanya, tanya-ja” kiegészítéssel a pusztá személynéveket, majd rájöttem, hogy ez a névanyag meghamisítását jelenti. Megerősítettek ebben adatközlőim is. Özvegy Takács Józsefné ezt mondta: „Nem szokták itt mondani, hogy tanya, hanem csak, hogy ki lakik benne.” Glokker Zoltán, Bugac helyneveinek összegyűjtője így ír: „A külterületi lakott helyeket többnyire az ott lakó tulajdonosról nevezik meg. Tanyának csak akkor hívják, ha az épületet módosabb gazdák lakják, vagy lakták. A régi épületeket is nagyrészt tanyának nevezik.” Kóródy Zsófia és Vitányi Borbála, Lajosmizse két helynévgyűjtője ezt írja: „A gyűjtés során tapasztaltuk, hogy a tanyákat esetenként csak pusztá személynévvel nevezték meg. Valószínűleg azért, mert ez egyértelműen a tanyára vonatkozott.” Vannak ezeken kívül olyan implícit adatok, amelyek szintén ezt a fölfogást támasztják alá. Mivel a cédulázás folyamán csak a népi neveket írtam ki, a külterületi gyűjtőlap 2. rovatát vettem figyelembe. A lakiteleki gyűjtő (ifj. Tábori Kálmán) 139 objektum esetében csak a 3. rovatban (hivatalos név) között esetenként egy-egy személynévet. Ilyenkor a

2. rovatot (népi név) kitöltetlenül hagyta. Hasonlót figyelhettem meg Nagybaracska neveinél is: az adatok a 3. rovatban találhatóak, a 2. rovatban csak a kettős elnevezés esetén találtam adatot, főképpen ragadványnevet. Mindez arra utal, hogy a gyűjtők az adatközlőktől csak személyneveket kaptak egy-egy objektum megjelölésére, amellyel aztán — érezvén a különbséget helynév és személynév között — nem tudtak mit kezdeni, és jobb híján a hivatalos nevek közé vették föl. (Vö. INCZEFI GÉZA: MNy. LXVIII, 310—5; É. KISS SÁNDOR: Hajdúhadház helynevei II. =A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1967. Debrecen, 1970. 509.)

2.1. Tanya alapelem: 7724 adat. A legáltalánosabb, legerjedtebb. Ide soroltam a tanyája, tanyájuk, tanyahely, volt tanyája, lebontott tanya, romtanyája és tanyájának a helye formát is. (Babanyecz-tanya, Erdélyi Balázs tanyája, Vörösmartijék tanyája, Gyurisok tanyáji, Rákóczi József tanyájának a helye, Német Antal-féle romtanyája, Kis Miklós lebontott tanya, Cinege József tanya volt, Német Lajos volt tanya stb.)

2.2. Kistanya alapelem: 22 adat. (Zsofa-kistanya, Boda József kistanyája stb.) Ehhez a típushoz sorolható a kis + V + tanya típus is: 3 adat. (Kis Damásdi-tanya stb.)

2.2.1. Rokon ezzel a típussal az öregtanya elnevezés: 1 adat. (Nagypál Sándor öregtanyája.)

2.3. Különleges alak a tőketanya elnevezés: 3 adat. (Pető-tőketanya stb.)

2.4. Egy adattal fordul elő a kapástanya. (Mizseji-kapástanya.)

2.5. A tanyák összefoglaló alapelem 86 esetben található meg. (Tót-tanyák stb.) Szintén több tanyát jelöl a Két Darányi-tanya típusú név: 14 adat. Ez a csoport átvezet a Bartók-tanyák : Bartók-tanyasor típusú nevekhez.

2.6. A tanyasor illetőleg a sor 28 névben fordul elő. (Jakab-tanyasor, Szabó-sor stb.)

2.7. Tanyaközpont alapelemű két adat. (Borbási tanyaközpont stb.)

3. Tanyák csoportját jelöli a falu elnevezés 7 adatban. (Bogovics-falu stb.)

4. Hasonlóképpen tanyacsoportot jelöl a telep és lakótelep 21 adat. (Dárdai-telep, Vörös Október tévesz lakótelepe stb.)

5. A ház, háza, csószház, órház, gátórház, révház, verchausz (Wertshaus), halderhausz (Halderhaus), hausz, pásztorház, cselédház,

erdésház, présház, telepesház, kapásház, egéssékház, vincellérház, kukásház, tehát alapelemként a ház szót használók száma 339. (Kálóci-ház, Krizs apát háza, Mészáros-féle ház, Szalki csőszház, Csabanyai őrház, Vajder verchausez, Klóniklaer halderhausz, Pendr Kati hausz, Dóci-pásztorház, Régi cselédházak, Matkói erdésház, Fodor-kapásház, Ötvös-présház, Gréci Lajos telepesháza, Kecskési egéssékház, Kovács Károly-féle vincellérház, Ricsovári kukásház stb.)

6. Lak, lakás alapelemű 16 adat, s ezek egyedi épületet jelölnek. (Ilona-lak, Nagy László-féle mezőöri lakás stb.)

7. Villa utótagú 8 adat. (Karácsonyi-villa stb.)

8. Kastély alapelemű 19 adat. (Smid-kastély stb.)

9. Iskola az utótagja 50 adatnak. (Haleszi iskola stb.)

10. Major alapelemet tartalmaz 54 név. (Túlahomoki-major stb.)

11. Pusztá van 11 adatban. (Borbás-pusztá stb.)

12. Kunyhó, gunyhó, hilt (Hütte) utótagú 20 adat. (Banó-kunyhó, Gombkötő-gunyhó, Térich-hilt stb.)

13. Kocsma alapelem: 14. (Gazdik-kocsma stb.)

14. Csárda alapelem: 20. (Nikola-csárda stb.)

15. Bót: 12. (Kiserdeji bót stb.)

16. Malom, szélmalom: 5 adat. (Sipos-malom, Ónodi Balázs szélmalma stb.)

17. Szállás: 3 adat. (Mamacsár-szállás stb.)

18. Állomás, stacion: 6 adat. (Törökfáji állomás, Sifstacion stb.)

19. Szőlő: 10 adat. (Matiászs-szőlő stb.)

20. Központ: 2 adat. (Petőfi téasz központja stb.)

21. Nyaráló, üdüilő: 3 adat. (Áron Mária nyarálója, Tanító-üdüilő stb.)

22. Othor: egy adat. (Leventeothon.)

23. Pince: egy adat. (Kisné pincéje.)

24. Főzde, gyár: 3 adat. (Szeszfőzde, Szeszgyár stb.)

B/ A meghatározó elemek rendszere

1. \emptyset meghatározó elem: 24 adat. (Tanyasor, Telep, Iskola stb.)

2. Elsődleges megkülönböztető elemek

2.1. Személynevek 10 023 adatban. Ez önmagában is igen változatos típus. Ide tartoznak a teljes személynevek, vezetéknévek, keresztnévek, becézett keresztnévek, nőnevek -né képzővel, vezetéknévek és teljes személynevek -ék képzővel, többesszámú családnevek, személy-

nevek -féle képzővel, személynevek elé tett özveg, ifjú, idős, öreg jelzős szerkezetek, személynevek -é birtokjellel, személynevek után illesztett bácsi, néni, mama, anyó, öreg, testvérek, örökösök stb. értelmezős szerkezetek. (Ötvös-présház, Simon József bóttya, Cse Andrásék tanyája, Vörösmartijék tanyája, Halászsok tanyái, Ifjú Szabó István, Geróf Almási Pétör tanyája, Részeges Jáger Jancsi tanyája, Idős Keresztes László tanyája, Jézus Jani tanyája, Zsuzsa-tanya, Szabó néni tanyája, Tekes mama tanyája, Szabó Jancsi tanyája, Vidic Molnárék tanyája, Özveggy Kábai Györgyné tanyája, Földházi örökösök tanyája, Kovács testvérek tanyája, Nagy Lajosné-tanya, Hunyás Tót Jóska bácsi tanyája, Kakacsa anyó-tanya, Öreg Duráncsik-tanya, Fijatal Duráncsik Misa tanyája, Nagy Miska-féle tanya stb.)

2.1.1. Külön alcsoportot alkotnak a tulajdonos neve + foglalkozása összetételű meghatározó elemek: 22 adat. (Farkas ügyvéd tanyája, Baranyi kőműves tanyája stb.)

2.1.2. A személynév mellett környezetre való utalást is kapunk egy esetben. (Zsombós Tót-tanya — a tanya környéke zsombékos.)

2.1.3. Csak ragadványnév szerepel meghatározó elemként 46 esetben. (Tizedes-tanya — a tulajdonosnak minden tizedik szava igaz, Édeském tanyája — a tulajdonos szavajárása: édeském stb.)

2.2. Népnév a meghatározó elem 4 adatban. (Zsidó-tanya, Cigánytelep stb.)

2.3. Birtoklástörténeti megkülönböztető elemek

2.3.1. A birtokos az állam, intézmény, szervezet, szövetkezet stb.: 29 adat. (Állami telep, Bank-tanya, Oncsa-telep, Református egyház-tanya, Petőfi tévesz központja stb.)

2.3.2. A birtokos magánember, akinek foglalkozása jellemző: 64 adat. (Patikáros-major, Doktor-tanya, Bábaház stb.)

2.4. A fölhasználás módját, célját jelölő megkülönböztető elemek: 43 adat. (Szappanfőző-tanya, Imaház, Téglaegető stb.)

2.4.1. A meghatározó elem egyaránt jelölheti az objektum fölhasználásának módját és a fölhasználó foglalkozását: 20 adat. (Gulyás-tanya, Csőszház, Halásztanya stb.)

2.5. Eseménynévi meghatározó elemmel 11 adat. (Szerelemes-tanya, Halál-telep stb.)

2.6. A meghatározó elem külsőleg jellemzi az alapelemet 10 esetben. (Feketecsárda, Sárga iskola, Piroscserepes tanya stb.)

2.7. Térbeli viszonyítást fejez ki a meghatározó elem 9 esetben. (Felsőház, Alsómajor, Déli tanya stb.)

2.7.1. Laza szerkezetű viszonyításra egy adatot találtam. (A bóttól a Tizöles út mentén levő tanyák.)

2.8. Az objektum korára utaló elemek vannak 10 névben. (Öreg iskola, Régi gátórház stb.)

2.10. Számmal jelöltek meg négy objektumot. (Négyes major, Hatos házsor stb.)

2.11. Metonímiával keletkezett meghatározó eleme van két névnek. (Vaskapu /-tanya/, Harangláb-tanya.)

3. Másodlagos megkülönböztető elemek

3.1. Határrésznevi meghatározó elem, amely inkább lokalizációt, mint térbeli viszonyítást szolgál: 67 adat. (Terézhalmi álmás, Görbemajori csárda, Gátéri iskola stb.)

3.2. Térbeli viszonyítást fejez ki egy adat. (Tulahomoki major.)

4. Tapadásos (önállósult) megkülönböztető elemek. Bizonyos megszorításokkal az alapelem nélküli, helynevet jelentő személynevek is ide tartoznak. (Pálínkafőző, Téglaegető stb.)

5. Egyértelműen nem sorolható be 6 adat. (Nagy Biblia-tanya, Feketegubató-tanya, Kocka-telep, Köcsög-csárda, Rókahíd-tanya és Sárfehér-major.)

C/ A kettős (vagy többszörös) elnevezések rendszere

1. Nincs alapelem

1.1. A két meghatározó elem két külön személynév: 121 adat. (Ladányi Paliék: Vidéki Ferencék stb.)

1.2. A két meghatározó elem ugyanazon névnek teljes /V+K/ és rövid /V/ formája: 544 adat. (Herceg Jánosék: Hercegek stb.)

2. Van alapelem az egyik névben

2.1. Az első név alapelem nélküli személynév, a második pedig egy másik személy neve vagy az objektum funkciójára utaló szó + alapelem: 31 adat. (Tót István: Hantó-tanya, Gémes Lajosné: Kórház-tanya stb.)

2.2. Az első név alapelem nélküli személynév, a második ugyanannak a személynek a neve alapelemmel: 11 adat. (Borbásék: Borbás-tanya, Sára: Sára-puszta stb.)

2.3. Az első név alapelemmel ellátott, a második alapelem nélküli: 29 adat. (Balla-tanya: Endre Ferencék.)

2.4. Az első név csak alapelemet tartalmaz, a többi ezt bővíti: 6 adat. (Csárda : Gyöngyvirág csárda : Dunai csárda stb.)

3. Mindkét név tartalmaz alapelemet

3.1. A két név alapelemében, meghatározó elemében is különbözik egymástól: 67 adat. (Kévés-tanya : Téesz-iskola stb.)

3.2. A két név alapelemében különbözik, meghatározó elemében ugyanaz: 156 adat. (Szappanos-major : Szappanos-tanya stb.)

3.3. A két név alapeleme ugyanaz

3.3.1. Mindkét meghatározó elem személynév

3.3.1.1. A két név meghatározó eleme két külön személynév: 260 adat. (Volenik-ház : Nagy-ház, Faragó-tanya : Cakó-tanya stb.)

3.3.1.2. Mindkét meghatározó elem ragadványnév: 2 adat. (Pácsr-tanya : Pomré-tanya stb.)

3.3.1.3. Az első név V+a, a második V+K+a összetételű: 108 adat. (Szilágyi-tanya : Szilágyi Antal tanyája stb.)

3.3.1.4. Az első név V+K+a, a második V+Kb+a: 4 adat. (Sándor György tanyája : Sándor Gyurka tanyája stb.)

3.3.1.5. Az első név V+Kb+a, a második Kb+a: 3 adat. (Folkman Jeki tanyája : Jeki-tanya stb.)

3.3.1.6. Ugyanaz a név különböző adatközlőktől másként hangzik (V/K+a : Vv/K+a): 20 adat. (Sáfrán-tanya : Sáfrány-tanya stb.)

3.3.1.7. Az első név V+a, a második R+V+a alakú: 16 adat. (Palásti-tanya : Szilaj Palásti-tanya stb.)

3.3.1.8. Az első név V+a, a második R+K+a: 8 adat. (Farkas-tanya : Putyi Bandi tanyája stb.)

3.3.1.9. Az első név V+a, a második Öreg+V+a: 15 adat. (Kürtösi-tanya : Öreg Kürtösi-tanya stb.)

3.3.1.10. Az első név K+a, a második V+K+a: 2 adat. (Lajos-tanya : Gáspár Lajos-tanya stb.)

3.3.1.11. Az első név V+a, a második R+a: 20 adat. (Nagy-tanya : Bögös-tanya stb.)

3.3.1.12. Az első név R+a, a második R+V+a: 5 adat. (Borotvás-tanya : Borotvás Kovács tanyája stb.)

3.3.1.13. Az első név V/K+a, a második V/K+ bácsi, néni, koma +a: 3 adat. (Csikus Feri kunyhója : Csikus koma kunyhója stb.)

3.3.1.14. Az első név R+K+a, a második V+a: 1 adat. (Cupakos Pista tanyája : Gáspár-tanya.)

3.3.1.15. Az első név R+V+a, a második V+a: 1 adat. (Gödény Bóna tanyája: Bóna-tanya.)

3.3.1.16. Az első név B+V+K+a, a második R+V+K+a, de a ragadványnév nem föloldása a betűelemnek, hanem új alakulat: 3 adat. (Té Kovács József-tanya: Tökmag Kovács József-féle tanya stb.)

3.3.2. Az egyik név meghatározó eleme személynév, a másiké határrésznév, eseménynév vagy tulajdonságjelző: 12 adat. (Kiscsalai kocsma: Zsámboki-kocsma, Tekincs-be-Béla-bácsi-kocsma: Musik-kocsma, Sárga kastéj: Kovács-kastéj stb.)

3.3.3. Egyik meghatározó elem sem személynévi eredetű, hanem mindegyik helyre, tulajdonosra vagy funkcióra utal: 7 adat. (Káptalan iskola: Központi iskola, Téesz-falu: Törekvés-falu, Bábaház: Egésségház.)

4. Egyik csoportba sem sorolható be egyértelműen 8 adat. (Kétház-tanya: Szappanos kis major: Szabó-tanya: Kunné tanyája stb.)

D/ A tanyanevek állandóságáról

Állandóak-e a tanyanevek? Ha igen, milyen erős ez az állandóság? Ha nem, mik a változás okai? A gyűjtés és a vizsgálat során állandóan fölmerült ez a kérdés. Az sem egyértelmű — véleményem szerint — hogy hol húzódik a személynév és a helynév határa. A tanyanevek minden bizonnyal helynevek, hiszen egyik funkciójuk a lokalizáció, ha viszont alakjuk szerint vizsgáljuk őket (elsősorban a pusztai személynevekre gondolok, amelyeknek száma a kimutatható 1900-nál jóval több lehet), akkor személynevek. Ehhez a kérdéshez a többnevű tanyák névvizsgálata során is eljutunk. Ezekben az adatokban ugyanis azonos erővel érvényesül bármelyik elnevezési forma. Melyik tehát a tanya igazi neve? Van-e egyáltalában ilyen?

Tudjuk, hogy a helynevek állandósága különféle, s nemcsak a név fajtájától függ (pl. a folyók neve erősen konzervatív, szemben a helységnevekkel), hanem számos egyéb körülménytől, elsősorban az elnevező lakosság változásától (vö.: A. BACH, Deutsche Namenkunde. Heidelberg, 1953—54. 2/2, §753—765; LŐRINCZE: i. m. 25). Diakrón vizsgálatkor beszélhetnénk a nevek harcáról, egymást kiszorításáról, de a szinkrón vizsgálat csak a ma élő névanyagot veheti figyelembe. A mai névanyag pedig arra mutat, hogy a tanyanevek — bár funkciójuk szerint helynevek — alakjuk, a néven belüli variációs lehetőségeik és főképpen eredetük miatt nem olyan helynevek, mint a hegységek vagy folyók nevei. Sokkal közelebb vannak a személynevekhez, mint bármely

más helynévtípus, mivel zömükben személynévi meghatározó elemük miatt sokkal érzékenyebben reagálnak a személynevekben bekövetkezett változásokra (tulajdonoscseré, ragadványnévhasználat stb.).

A tanyák között tájékozódni kívánó elsősorban az ott lakó embert keresi. Elsődleges információt tehát számára a személynév jelent, és csak másodlagosan gondol a helyre (vö.: KERTÉSZ MANÓ: Nyr. LXVIII, 33—9). Ezzel magyarázható, hogy sok esetben hiányzik a név alapeleme, az összefüggésekből, előzményekből világosan kiderül, hogy az emberről beszélnek-e, vagy a helyről, ahol lakik. Az alapelem elhagyhatóságát hadd illusztráljam egy példával! Kecskeméten, külterületi gyűjtésem alkalmával olyan helyen álltunk adatközlőmmel, ahonnan jól beláttuk a vidéket. Az út egyik oldalán sorolta a tanyaneveket követezően vezetéknév+ tanya formában. Amikor az egyik oldallal végeztünk, a másik oldal neveit vezetéknév+ -ék képző formában sorolta. Mintegy tíz tanyanévet után rámutattam egyre, s megkérdeztem, hogy ez milyen tanya. Megmondta, és ettől kezdve ismét a vezetéknév+ tanya névformát használta.

Mindezek alapján a legtöbb tanyanevet leginkább mint lehetséges elnevezések halmazát, szűkebb vagy tágabb körét tudom elképzelni, amelyek ott gomolyognak az adatközlő tudatában. Hogy ebből a potenciálisan adott szűkebb vagy tágabb körből esetenként melyik érvényesül, melyik aktualizálódik, igen sok körülménytől függ. Függ az adatközlő személyétől, egyéniségétől, az adatközlő és a gyűjtő közötti bizalomtól, a gyűjtő egyéniségétől, stílusától, az adatközlő befolyásoltságának mértékétől, a szituációtól stb. Mindezek miatt fokozott érzékenységgel, az adatközlő befolyásolásának kerülésével gyűjthetünk csak tanyaneveket.

HEGEDŰS ATTILA

OROSHÁZA UTCANEVEI

1. A hivatalos névadásnak legkülönösebb és legvitatottabb megnyilvánulási formája a közterületek elnevezése, az utcanevadás. Ennek az az egyik oka, hogy az utcanevek a hivatalos nevek közül legkönnyebben — túlságosan is szabadon — változtathatók, ezért leginkább magukon viselik a kor, a változó társadalmi és politikai rendszerek sok valódi és majdnem ugyanannyi téves értékítéletét. A másik ok az, hogy

az elnevezés ténye egy igen kicsiny csoport, sokszor csak egyetlen személy irányításához, igényéhez, ízléséhez kötődik, mégis jellemzővé válik az eredmény a helysége, ahol az egész lakosság nyelvébe, névkincsébe beépülnek lassan ezek a nevek. A harmadik ok a központi irányításnak a szerepe, érvényesülése a különböző helységekben. Mindezeknek az összetevőknek a vizsgálata minden településről jellegzetes képet alakít ki, s mind a névtudomány, mind pedig a helytörténet, társadalomnyelvészet, társadalomlélektan stb. tudományágak számára új eredményeket hozhat. Nagyon érdekes például annak a megfigyelése, hogy az elnevezők mennyire hagyományörzők, vagy mennyire igyekeznek új neveket használni, a helység utcanévstruktúrájában a legkülönbözőbb irányzatokat tükröztetni. Vizsgálni kellene továbbá azt, hogy a lakosság milyen neveket fogad el leghamarabb, melyeket használja a gyakorlatban, s melyekhez ragaszkodik a névváltoztatások után is.

Az utcanévvizsgálatok az utóbbi időben igen szép eredményeket mutatnak. PÉTER LÁSZLÓ Szeged (Szeged utcanevei. Szeged, 1974.), FEKETE JÁNOS Kiskunfélegyháza (Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története. /Kiskunfélegyháza/, 1974.), DOBOSY LÁSZLÓ Ózd (Ózd utcahálózata. Ózd, 1977.), BENCZÉNÉ NAGY ESZTER — FÜLÖP ISTVÁN — MARKÓ IMRE LEHEL Zalaegerszeg (Zalaegerszeg utcanevei. Zalaegerszeg, 1977.), MOLNÁR GYÖRGY Székesfehérvár (Székesfehérvár utcaneveinek névtani vizsgálata. Bp., 1977), URBÁN TERÉZ Nyíregyháza (Nyíregyháza utcanevei. Bp., 1978.) közterületneveit vizsgálta meg alapos részletességgel, magam pedig Budapest (Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. Bp., 1975.) utcaneveiről adtam egy rövid földolgozást. Mindezek a kutatások lehetőséget adnak az összevetésekre, több város utcanévanyagának egymás mellé állítására, a hasonlóságok és egyezések bemutatására. Jóllehet az eddig végzett kutatások igen alaposak voltak, általában nagyobb településeknek az anyagát dolgozták föl, s legtöbbször történeti szempontokat is következetesen érvényesítettek, aminek következtében terjedelmesek és tartalmasak lettek, most jóval kisebb igénnyel és szűkebb terjedelemben igyekszem bemutatni egy kisebb város utcanévrendszerét. Véleményem szerint még az ennél kisebb települések (akár községek, falvak) névanyagának a vizsgálata is fontos, s minden bizonnyal sok új eredményt adhat, hiszen ezekről még keveset tudunk, s csupán adatközlések je-

lentek meg eddig a nagyobb helynévgyűjtések részeként. Igaz, hogy ezekből behatóbb tanulmányozás nélkül is megállapíthatjuk a nagy egyhangúságot, olyan neveknek a szereplését, amelyek szinte mindenütt megtalálhatók. Ez természetesen magyarázható azzal, hogy kevesebb az elnevezendő közterület, s nagyon sokszor rendeletekre vagy egyszerűen divathatásra kellett utcaneveket változtatni. Ennek következményeként a legtöbb népi név rendkívül hamar eltűnt, a nevek egymást váltották szabályos tematikus sorrendben, s az eredmény: ugyanazok az utcanevek szerepelnek az ország valamennyi kisebb településének a névanyagában. Mégis meg kellene nézni azt, hogy voltak-e kivételes községek, amelyek nem hajtották végre az egyik vagy a másik névadási rendeletet. Van-e ma olyan település, amely a népi névadás termékeit, a természetes utcaneveket jobban megőrizte? Melyik község mennyire, milyen mértékben élt annak a lehetőségével, hogy megőrökítse a helyi jellegzetességeket a közterületek névanyagában.

Minden bizonnyal készültek volna eddig is ilyen tanulmányok, kisebb értekezések, ha megjelentetésük nem lett volna reménytelen. Eddig ugyanis legfőljebb helyi kiadványok vállalhatták volna az ilyen típusú rövidebb dolgozatokat, ha voltak egyáltalában ilyen helyi publikációk: múzeumi évkönyvek, honismereti füzetek stb. A fentebb említett nagyobb összefoglalások többsége is helyi kiadványként jelent meg. A jövőben a Névtani Értesítőben helyet biztosítunk a néhány tucat névvel rendelkező települések utcanévfeldolgozásainak is, s remélhetőleg lesz is olyan munka, amely megérdemli a közzétételt.

Magam Orosháza utcanévanyagának jelenkori statisztikai földolgozását választottam. A személyes indítékon kívül — Orosházát vallom pátriámnak ma is — még az befolyásolt a témaválasztásban, hogy a történeti kutatások alól föl voltam mentve. SZABÓ FERENC értékes és eredményes kutatásai nyomán a város történeti utcaneveit ismerjük (Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén. Gyula, 1961. 32), illetőleg földolgozásra is kerültek ugyancsak az ő tollából (A belterület története. = Orosháza története és néprajza. I—II. Szerk. NAGY GYULA. Orosháza, 1965. II, 25—61). Most tehát csak a szinkrón anyag névtani földolgozása, s annak bemutatása a célom, hogy Orosháza utcanévanyaga mennyiben hasonló vagy mennyiben eltérő a már eddig föltártakhoz képest. Továbbá azt szeretném bemutatni, hogy milyen jellegzetességek vannak a város utcaneveinek, milyen helyi ha-

gyományokat őriz a mai névanyag. A vizsgálatához az 1965. évi adatokat tartalmazó, de több kiadásban is megjelent (legutóbb 1975-ben) várostérképet és annak névjegyzékét használtam. Az 1976-ban kiadott új térkép nem tartalmazza a teljes névanyagot. Nincs rajta Szentetornya és Rákóczi-telep nagy része, s így csak ellenőrzési célból lehetett az egész település egy részének névanyagához fölhasználni.

2. Orosháza területén (természetesen beleértve Szentetornyát és Rákóczi-telepet is) 272 névvel ellátott közterület van. Az utótagok túlnyomó többsége utca (252), kilenc út, öt tér, két sikátor, egy sor, egy dülb, egy dülbút és egy pedig utótag nélküli név (Tópart). Ezek közül a sikátor érdemel említést két okból is. Az egyik az, hogy az eddigi kutatások szerint ez helyi jellegzetesség. Az 1878-as utcanévösszeírás szerint hat Sikátor volt Orosházán (minden előtag nélkül), s kettő közülük mindenképpen azonos a mai Hajnal sikátorral, illetőleg Zöldfa sikátorral, ugyanis a Hajnal utca és Zöldfa utca után említik őket (SZABÓ: A belterület története 36–8). A másik ok pedig az, hogy az 1976-os térképen már ezeket is köz utótaggal vették föl, ellüntetve egy érdekes színtűt, legalább százéves kedves jellegzetességet. A sikátor jelentése ma már inkább városi keskeny utca. Ezt a jelentését veszi föl az ÉrtSz. is, megtoldva ezzel: „...szűk köz, amelyet rendsz. magas házak szegélyeznek, s így sötét és levegőtlen.” A példaként adott Tóth Árpád idézet (Hej, Debrecen, Debrecen... Vén sikátorid során Ásítózva nyitja rám Torkát minden árok) és a népi nyelvhasználat is ellentmond azonban ennek a megszorításnak. (Vö.: SzamSz., SzegSz.) Minden bizonnyal az eredeti 'erdőnyílás, nyiladék' jelentéséből kialakult 'keskeny, fával szegélyezett út' → 'dülbút, ösvény' → 'szűk utca' → 'városi, magas házakkal szegélyezett sötét és levegőtlen szűk köz' jelentésváltozásból az orosházi népnyelv a 'keskenyebb utca, köz' jelentésfokot őrizte meg (hasonlóan a keleti országrészre utaló fönti példákhoz). Mivel a szó már a XIV. századból adatható, s a XVIII. század legelején (1708-ban) ebben a jelentésében is használatos (TESz.), kár volt kiiktatni a város utcanévállományából a köznyelvi jelentés vitatható megváltozása miatt. (Az ÉKSz. már nem is tartalmazza az ÉrtSz. idézett megszorítását.)

Az utótagok eltérése alapján néhány homogén névbokrosítás található. Az azonos előtagú, de különböző utótagú nevek három esetben vannak egymás mellett (ebből kettő éppen a két sikátor utótagú

név): Hajnal utca, Hajnal sikátor; Zöldfa utca, Zöldfa sikátor; Makói utca, Makói út. Az utolsó névpár egymás végében található közterületeket jelöl, tehát a Makói út folytatása a város központjához közelebb eső Makói utcának. (Mellékesen megjegyzem, hogy a népnyelvben a Makó városnév -i képzős alakja makai-nak hangzik, s az út nevében is így használják: Makai ut. Ennek az ejtásmódnak tükröztetése a családnevekben természetes és általános. Talán nem lenne elítélhető közterületnevekben sem, hiszen az 1851-es összeírás is így említi a nevet. Vö.: SZABÓ: Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén 32.)

A Szabadság tér, Szabadság utca; Liget utca, Liget sor (az 1976. évi térképen: Liget-sor utca?) esetében nem névbokrosítás történt. Az elsőknél véletlen egybeesés eredménye az azonos előtag, az utóbbiaknál valódi motiváció alapján kapta a két közterület a nevet: kertés, ligetes hely mellett van, illetőleg volt mindkettő. Az azonos előtagú névpárok jelöltjei azonban távol esnek egymástól.

Egy majdnem teljes homonímia is előfordul a névjegyzékben: Hunyadi utca és Hunyadi János utca. Az első a város régi területén, a második pedig az 1950-ig önálló község, Szentetornya területén található, s így érthető ez a névazonosság. Nehezebben magyarázható viszont a Virág utca kétszeri előfordulása, mivel az egyik esetben újonnan beépülő területen szerepel a név. (Az 1976-os térkép ezt már Gyártelep utcának nevezi.)

A heterogén névbokrosításra két jelentősebb példát találtam. Az egyik a honfoglaláskori vezérekről elnevezett utcák sora. Ezek egymás mellett vagy egymás végében helyezkednek el a IV. kerületben: Előd, Ond, Tas, Könd (!), Töhötöm, Lehel és Huba utca. Az Árpád utca ezektől igen messzire található, de van egy parkosított tér a fönti névbokor közelében, amelynek ma is Árpád-kert^(a neve) népnyelvben, s valószínűleg ez tette teljessé a névbokrot. (A fölhasznált térkép névjegyzékében nem szerepel ez a név, de magán a térképen megtalálható.) A másik névbokor Szentetornyán van, s a Hunyadi-család neveiből alakult. Itt található a Hunyadi János és a Szilágyi Erzsébet utca, amelyeket összeköt a Mátyás király utca. Tőlik kissé távolabb, de kétségtelenül összetartozóan helyezkedik el a Corvin János utca. Ezen a két nagyobb névbokron kívül néhány, két-három névből álló heterogén bokrosításra való törekvés figyelhető meg. Egymással szom-

szédosan párhuzamos a Nyár és Tél, a Bottyán és Esze Tamás, a Búzavirág és Pipacs, az egyik Virág és Rét utca, s ez utóbbiakhoz közel van a Rezeda utca is. Tudatos névbokrosításról azonban nemigen beszélhetünk, s ez a törekvés egyáltalában nem jellemző a város utóbbi időben gyakorolt utcanévadására.

3. Külön figyelmet érdemel az utcanév reális kapcsolata az elnevezett objektummal. Ez kétségtelenül legnyilvánvalóbb az ösztönös, népi névadásban. A hivatalos nevek esetében pedig igen nagy érték, mert — az esetleges véletlen megmaradástól eltekintve — a tudatos hagyományörzés eredménye. Orosházán ilyen közterületnév a két szőlőhegy (alig észrevehetően dombosabb, homokos, régen szőlővel beültetett terület) nevét őrző Nagyhegyi és Kishegyi utca a Szőlők városrészben. A MÁV pályaudvar környékén található Állomás, Fűtőház, Motor és Mozdony utca. A főlvégi temetőnek tartó Temető utca. A népi névhasználatban ma is Mikulaji-kert (hivatalosan: Ságvári-liget) mellett levő Mikolay utca. A város legnagyobb malma (Tóth-malom) mellett még megvan a Malom utca. Valamikor a helység északi szélén volt az Észak (ki tudja miért, ma hivatalosan: Északi) utca, keleten a Kelet utca, s újabb elnevezés Rákóczi-telep legdélibb utcájának Déli utca neve. A legtöbb konkrét névvonatkozás Gyopárosfürdő parkos, ligetes üdülőtelepén található: Hűvös utca, Üdülő utca (az 1976-os térképen Hűvös köz), Park, Fasor, Lomb, Fenyő utca, Liget sor, s a tavat átívelő híd végében van a Híd utca; a tó nyugati szélén pedig a Tópart (1976-ban Tópart utca). A Fürdő utcában működött a századfordulótól az 1960-as évekig a város gőz- és strandfürdője valamint fődött uszodája. A Fenék utca zsákutca, a Kigyó utca keskenyebb utca több hajlattal, kisebb kanyarral. A Kertészház dűlőút mellett városi kertészet volt. A Középlaki utca a régi Középlak nevű tanyás településen épült ki, s ezt keresztezi középtájon a mai nevén is Közép dűlő. A Hosszú utca tényleg hosszú, a Kurta utca pedig valóban rövid. Stb., stb.

Az út utótagú nevek ugyanazt a települést tartalmazzák előtagjukban, ahová el lehet rajtuk jutni: Hódmezővásárhelyi, Szentesi, Szentotornyai, Szarvasi, Csorvási, Földvári, Makói út. (Szerencsés a Földvári út régi nevének megtartása a ma hivatalos Pusztaföldvár helység-név helyett. Vitatható ugyanez a Vásárhelyi út esetében, mert ez nem azonos a mai Hódmezővásárhelyi úttal.) A helységnév- + -i képzős és utca utótagú nevek egy része is valódi irányt jelölt egy korábbi idő-

szakban: Gyulai, Aradi, Makói utca. Nagyon sok azonban az olyan -i képzős utcanév, amelynek semmi köze sem volt soha a nevében levő településhez, így használatuk (bármi is volt a névadás indítéka) megtévesztő. Ilyen a Bácskai, Csabai, Iglói, Kutasi, Pusztaszeri, Sámsoni, Sztalingrádi (1), Tolnai, Uzsoki, Vereckei és Zombai utca. Jóllehet van közöttük néhány, amely a helység felé való fekvésre utal (Csabai, Kutasi, Sámsoni utca), szerencsésebb ezeknél az -i képző nélküli előtaghasználat, mint ahogy a Csepel, Kismarton és Mohács utca esetében van is rá példa. (Helyesebbnek tartom tehát a Bácska, Igló, Pusztaszer utca stb.-féle elnevezéseket.)

Áttételes vonatkozása van az olyan elnevezéseknek, amelyeknek a névadója (általában személy) valamilyen kapcsolatban volt az objektummal, vagy az elnevezett közterület közelében levő valamelyik épülettel. Ilyen az evangélikus templom környéki Győry Vilmos tér, amelynek névadója, a kiváló költő és műfordító, orosházi evangélikus pap (majd püspök) volt. Hasonló a katolikus templom környéki Széchényi Miklós tér, amelynek névadója az a nagyváradi püspök, aki e templom fölépítését erkölcsileg és anyagilag jelentős támogatásban részesítette. Minden bizonnyal ide sorolható a Justh Zsigmond utca, hiszen éppen az író volt lakóhelye, a Justh-major felé vezet.

4. A továbbiakban az utcanevek előtagjainak statisztikai vizsgálatára térek ki. Ebben a részben szigorúan szinkrón rendszerű összehasonlítást végzek, s nem veszem figyelembe a névadás indítékát akkor sem, ha az az eddigi kutatásokból, elsősorban SZABÓ FERENC idézett munkáiból nyilvánvaló. Tehát mai jelentése (szófaja) alapján sorolom be az egyes kategóriákba a neveket. A csoportok kialakításában a Budapest utcanevei vizsgálatakor alkalmazott rendszert követem, de természetesen a rendelkezésre álló anyag kívánalmai szerint egyes csoportokat elhagyok, másokat összevonok. (A felsorolásoknál helykímélés céljából az utótagokat nem teszem ki.)

I. Személynévi eredetű 115 utcanév, az összes névvel bíró közterületnek 42,2%-a. Ezt a meglehetősen sok nevet alcsoportokra osztottam, s a személyek fő tevékenysége alapján osztottam be a neveket a megfelelő helyre. Így például Petőfi Sándor, jóllehet költőnek is halhatatlan, mint az 1848/49-es események egyik legjelentősebb személyisége a történelmi alakok között kapott helyet; Táncsics Mihály ugyan a 48-as eseményekből is kivette részét, de Orosháza országgyűlési képviselő-

lője 1869-től 1872-ig volt, s így a XIX. század második felének jelentős alakjai közé vettem föl. A személyek tevékenységének meghatározásakor a Magyar Életrajzi Lexikont (Bp., 1967—1969.) használtam elsősorban, de a helyi jelentőségű, helytörténeti szerepű egyének megítéléséhez és besorolásához sok segítséget kaptam Koszorús Oszkártól, aki nemcsak foglalkozásából kifolyólag, hanem a szó legnehezebb értelmében is értékes népművelői tevékenységet folytat, s akinek itt is megköszönöm sok utánjárást és fáradságot igénylő szíves tájékoztatásait.

Az utcát kapott személyek közül 111 magyar származású, vagy a magyar történelemben betöltött szerepéért él megbecsülésben emléke, mint például Bem Józsefé. A magyar személyek közül történelmi alak: 82. Közöttük vannak természetesen a részletezésben felsorolandó helytörténeti szerepet játszó is.

a/ Az államalapítás előtti kor hőseiről kapta a nevét 10 utca: Álmos vezér, Árpád, Botond, Előd, Huba, Könd, Kupa vezér, Ond, Tas, Töhötöm.

b/ Az Árpád-házi királyok idejéből való két név: Szent István és Gellért.

c/ A Hunyadiak koráról hat utca kapott nevet: Corvin János, Hunyadi János, Kinizsi, Mátyás király, Szilágyi Erzsébet.

d/ A magyar paraszmozgalmak nagy időegységet fognak magukba, s különböző korokban élő hősei négy utcának adtak nevet Oroszázn: Budai Nagy Antal, Dózsa György, Szántó Kovács János, Áchim.

e/ A török háborúk korára három utcanév utal: Dobó István, Szondi, Zrínyi.

f/ Az erdélyi fejedelemség időszakából négy utca kapott nevet: Báthori, Bethlen Gábor, Bocskai, Lorántffy.

g/ A németellenes mozgalmak résztvevői adtak nevet hét utcának: Nádasdy, Thököly, Esze Tamás, Rákóczi, Bercsényi, Bottyán, Mikes.

h/ A magyar jakobinusokkal — Budapesthez hasonlóan — itt is mostohán bántak az utcaelnevezők: csupán Martinovics nevét viseli egy utca.

i/ A reformkor és a szabadságharc alakjai adtak nevet 14 utcának: Bem, Damjanich, Dessewffy, Irányi Dániel, Kiss Ernő, Kossuth Lajos, Lahner György (a térképen is, a mutatóban is Lachner formában), Lázár Vilmos, Lenkei, Nagy Sándor, Petőfi, Török Ignác, Vasvári Pál, Vécsei.

l/ A XIX. század második felének haladó politikusairól öt utcát neveztek el: Baross, Csengery, Deák Ferenc, Táncsics Mihály, Teleki.

k/ Az 1918/19-es forradalmak, majd az ezt követő időszak haladó alakjairól, az ellenállási mozgalom mártírjairól neveztek el 12 utcát: Bacsó Béla, Bajcsy Zsilinszky, Bokányi Dezső, Farkas Antal (szentesi költő, a Népszava munkatársa), Gaál Gaszton (azóta megváltoztatták e nevet, az 1976-os térképen Dobi István utca, de így is ebbe a csoportba tartozik a név), Garami Ernő (a Károlyi-kormány minisztere volt), Hámán Kató, Károlyi Mihály, Kulich Gyula, Rózsa Ferenc, Somogyi Imre, Zalka Máté.

l/ Helytörténei nevezetesség a névadója 16 utcának: Horváth papp (András, Orosháza első lelkésze volt, 1744—1784-ig), Dénes tanító (Sándor, Orosháza első tanítója volt), Mikolay (István, Tessedik Sámuel veje, haladó szellemű evangélikus lelkész volt Orosházán 1823—1862-ig), Horváth György (Szentetornyán bíró 1848 és 1856 között), Balassa Pál (evangélikus lelkész 1838-tól 1849-ig, Orosháza első történetírója, a szabadságharc bukása után — állítólagos iszákossága miatt — elmozdították hivatalából), Oláh István (vándor könyvárus, aki az 1848-ás földfoglaláskor éppen Orosházán tartózkodott, s a népet buzdította, a kormánytól szembeni ellenállásra ösztönözte, amiért letartóztatták, s 1848. december 17-én kivégezték, hogy a további rendzavarástól elrettentsék a népet), Győri Vilmos (Győry Vilmos, író, műfordító, az MTA levelező tagja, 1862-től 1876-ig Orosházán lelkész), Székács József (1809-ben született Orosházán, költő, műfordító, az MTA tagja, evangélikus püspök), Thék Endre (Orosházán született 1842-ben, európai hírlí kiváló asztalosmester, a nagyüzemi bútorgyártás megteremtője hazánkban, a magyar zongoragyártás megalapozója, az orosházi tanoncotthon megalapítója), Veres József (Orosházán született 1851-ben, 1879-től ugyanitt evangélikus lelkész, 1884-től 1905-ig a választókerület országgyűlési képviselője, dolgozott a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban, megírta és kiadta Orosháza történetét 1886-ban), Bikádi (Antal, 1910 után országgyűlési képviselő 48-as programmal, a Békés vármegyei Ellenzék szerkesztője), Széchényi Miklós (nagyváradi püspök, az orosházi római katolikus templom építésének támogatója), Csizmadia Sándor (orosházi származású költő, szociáldemokrata politikus, a Tanácsköztársaságban földművelésügyi népbiztos, Orosháza országgyűlési képviselője), Jászay Horváth Elemér (Orosházán született 1888-ban, költő,

újságíró), Hegedűs István (irodalomtörténész, műfordító, költő, egyetemi tanár, az MTA tagja, Orosházán halt meg 1925-ben), Szolger Jenő (valószínűleg az 1945-ös földosztáskor végzett mérnöki munkálataiért kapott utcanévet, de ezt írásos adatokkal bizonyítani nem tudom).

m/ Egyetlen tudós, Körösi Csoma Sándor kapott utcát Orosházán.

n/ Viszonylag sok a költőkről, írókról elnevezett utca, összesen 21 ilyen található a város utcanévrendszerében: Ady Endre, Arany János, Asztalos István, Bajza, Csokonai, Eötvös József, Jókai, József Attila, Juhász Gyula, Justh Zsigmond (a helytörténeti nevezetességek között is helyet kaphatott volna, de írói jelentősége miatt inkább ide vettem föl), Katona József, Kazinczy, Madách, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Tompa Mihály, Vörösmarty.

o/ Más művészeti ágak képviselőiről öt utcát neveztek el: Munkácsy Mihály, Erkel, Kálmán Imre, Dankó Pista, s minden bizonynyal ide tartozik Egressy György (az 1976-os térképen csak Egressy utca), a keresztnév fölcserélése tévedés következménye lehet.

p/ Négy utca viseli nem magyar személy nevét: Luther, Engels, Lenin, Tolbuhin. (Az utóbbit először egy tér kapta meg, majd ennek Kossuth térre való megváltoztatása után egy utcát, a volt Sztalingrádi utcát nevezték meg vele az 1976-os térkép szerint.)

II. Földrajzi eredetű összesen 46 előtag, az összes utcanévnek 16,9%-a. Ezek egy kivétellel mind magyar eredetűek. Ide soroltam a földrajzi közneveket is, amelyek egyik alcsoportját alkotják a helynévi eredetű utcanéveknek.

a/ Az utcanévben szereplő helynévnek valamilyen kapcsolata van az utcával 16 esetben. (Ez a kapcsolat lehet az oda, arrafelé való vezetés, az adott helyen vagy annak irányában való fekvés stb.) Aradi, Csabai, Csorvási, Földvári (Pusztaföldvár), Gyulai, Hódmezővásárhelyi (a népnyelvben régebben egy másik volt a Vásárhelyi út, ezt inkább Bónumi út néven ismerték), Kishegyi, Középlaki, Kutasi (Székkutas), Makói (utca és út), Nagyhegyi, Sámsoni (Békéssámson felé fekszik, de neve megváltozott, ma Csapó Mihályné utca; névadója a helyi nőmozgalom egyik vezetője volt, akit 1919-ben az ellenforradalmi román megszállás alatt nyilvánosan megbotóztak), Szarvasi, Szentesi, Szentetornyai (a népnyelvben Szentornyai).

- b/ A lakosság eredetére utal két utcanév: Tolnai és Zombai.
- c/ Két utca hegységről kapta nevét: Kárpát és Tátra.
- d/ Víznevet tartalmaz öt utcanév: Balaton, Hernád, Maros, Sajó,

Szamos.

e/ Egyéb földrajzi nevet (többnyire helységnevet) tartalmazó utcanév összesen nyolc van a város területén: Bácskai, Csepel, Kismarton, Mohács, Iglói, Pusztaszeri, Vereckei, Uzsoki. — Szerencsére eddig még nem változtattak meg minden irredentának tartott utcanévet. Mint máshol (MNy. LXXI, 492—3) már kifejtettem, a névadás idején valóban a túlfűtött nemzeti érzés szellemében adták a trianoni béke következtében elszakított magyar helyneveket utcanévül az ország minden nagyobb településén. Mélységesen egyetértek SZABÓ FERENC véleményével (A belterület története. 41): „Maradandóbb lett volna, ha a helyi múlt jelentősebb egyéniségei Horváth pap, Dénes tanító, Balassa Pál, Jászay-Horváth Elemér, Csizmadia Sándor) iránti tiszteletet követve, ilyen irányban, vagy pedig a Szőlők régi arculatára emlékeztető utcanévek (Nagyhegyi út, Kishegyi út, Szőlőárok utca) szaporításával próbálkoztak volna.” Lehiggadva, minden elfogultságtól mentesen azonban ma már nem szabad eltélnünk az ilyen típusú nevek létezését, hiszen olyan magyar helyneveket tartalmaznak, amelyeknek a nyelvi, nyelvtörténeti jelentősége vitathatatlan, a hozzájuk fűződő történelmi, irodalmi stb. események nevezetessé teszik, s kiiktathatatlan elemei a magyar névkincsnek, így megőrzésük, az aktív névrétegben való fennmaradásuk kívánatos. Budapesten nem is irtották ki az utcanévanyagból a Kolozsvár, Nagyvárad, Munkács, Ungvár, Kassa, Zólyom, Újvidék, Zágráb stb. neveket, s nagyon elgondolkodtató, hogy éppen a vidéki városok „licitálták túl” a fővárost az ilyen típusú utcanévek megváltoztatásában. Mint már fentebb említettem, jobb lett volna -i képző nélkül fölhasználni ezeket a neveket utcanévadásra, hiszen nem irányt jelölnek. Örvendetes azonban látni, hogy az újabb elnevezések már erre is gondot fordítanak, s találunk egyszerű emlékeztető helyneveket az utcanévekben (Csepel, Mohács stb.).

f/ Földrajzi köznévi szerepet a következő 12 utcanévben: Liget (utca és sor), Major, Mező, Nádas, Park, Rét, Róna, Sziget, Tó, Tópart, Zöldmező (ez utóbbi lehet olyan elvonatkoztatás, mint a Vörös hajnal, s akkor az emberrel kapcsolatos nevek közé kellene sorolni).

g/ Egyetlen idegen helynév szerepelt az 1964-es utcanévek között: Sztalingrádi utca (az 1976-os térképen: Tolbuhin utca).

III. Az emberrel kapcsolatos utcanévek száma 50 (18,3%). Ide soroltam a keresztnéveket is, nem pedig a személyekről elnevezett utcák közé, hiszen nem konkrét személy a névadó.

a/ Egy utca emberi testrészeiről kapta nevét: Szív.

b/ Négy utca visel keresztnevet: Gizella, Péter Pál, Szabolcs, Teréz.

c/ Három utca népek, népcsoportok nevét viseli: Avar, Hun, Székely.

d/ Hét utcanév foglalkozásra, tisztségre utal: Csikós, Csósz, Dalnok, Kertész, Nádor, Vadász, Vajda.

e/ Katonasággal, hadi élettel kapcsolatos hat utcanév: Bajnok, Honvéd, Huszár, Partizán, Tábor, Vezér.

f/ Egy utcanév történelmi eseményre utaló dátum: Október 6.

g/ Elvont fogalom a neve hét utcának: Béke, Egyetértés, Eszperantó, Szabadság (utca és tér), Szövetkezés, Vörös hajnal.

h/ Egy utcát irodalmi hősről neveztek el: Toldi Miklós (jóllehet élő alak is volt Toldi, az utcaelnevezésben Arany János elbeszélő költeménye főszereplőjeként jelenhetett csak meg).

i/ Az ember valamilyen alkotását, létesítményét fejezi ki 12 név. Nagy részüknél az objektum konkrét kapcsolatban van, vagy volt valamikor az utcával: Állomás, Fürdő, Fűtőház, Híd, Iskola, Kertészház, Malom, Posta, Szalmapiac (tér), Téglagyári (út), Temető, Üdülő.

j/ Emberi készítmény, tárgy, technikai alkotás adott nevet hét utcának: Csap, Hajó, Motor, Mozdony, Síp, Tükör, Zsinór (ez utóbbi utalhatna az utca egyenességére, ha valóban hosszú, egyenes utca lenne, de meglehetősen rövid utcácska, ha kétségtelenül egyenes is).

k/ Egyetlen mitológiai eredetű utcanév van: Bálvány.

IV. Az embert körülvevő természetről 43 utca kapott nevet (15,8%).

a/ Állatokkal kapcsolatos kilenc utcanév: Csalogány, Fecske, Gólya, Kígyó, Pacsirta, Páva, Rigó, Sas és a szintén ide sorolt Fészek.

b/ Növényekkel kapcsolatos 24 név: Akácfa, Búza, Búzavirág, Diófa, Fenyő, Gyopár, Hársfa, Hóvirág, Körte, Liliom, Nefelejcs, Nyárfa, Orgona, Pipacs, Retek, Rezeda, Szegfű, Virág, Lomb, Fagyöngy, Erdő, Fásor, Zöldfa (utca és sikátor).

c/ Valamilyen természeti jelenségről kapta a nevét 10 utca: Csillag, Felhő, Hajnal (utca és sikátor), Hold, Nap, Nyár, Tavasz, Tél, Víz.

V. Az utca fekvésére, milyenségére utal 18 név (6,6%): Déli, Északi, Kelet; Csendes, Hűvös, Hosszú, Fő, Széles, Kis, Kistemplom (régén Templom kis utca), Katona kis (utca), Kurta, Kisköz (utca), Nagyköz (utca), Fenék, Kerek, Közép, Lénia.

5. Nagyon nehéz egységes szempontokat keresni ahhoz, hogy más települések névanyagával számszerűen (legalábbis arányszámokban) összehasonlítható legyen Orosháza utcaneveinek struktúrája. A fenti öt nagy csoport szerint azonban megkíséreltem jelentéstani szempontból egybevetni azoknak a helységeknek az utcaelnevezési rendszerét, amelyeknek névanyagát már földolgozták névtani aspektusból. (Tulajdonképpen a kiadott térképek vagy a megjelölt helynévgyűjtések alapján nem lett volna sokkal nehezebb szaporítani ezekben a helységeknek a számát, hiszen így is sokszor saját megemlékezést kellett kiszámolni nemcsak a százalékszámot, hanem az egyes csoportokba tartozó neveket is, mivel a földolgozások ritkán azonos szempontúak.)

	Budapest	Szeged	Nyíregyháza	Székesfehérvár	Orosháza	Zalaegerszeg	Ózd	Kiskunfélegyháza
Az összes utcanevek száma:	6816	606	460	405	272	258	201	168
I. Személynévi eredetű:	26%	24%	32%	32%	43%	49%	64%	73%
II. Helynévi eredetű:	27%	21%	12%	37%	17%	20%	11%	5%
III. Az emberrel kapcsolatos:	30%	36%	21%	24%	18%	20%	17%	11%
IV. Az ember környezetéből vett:	11%	13%	29%	5%	16%	9%	5%	11%
V. Az utca milyenségére utal:	2%	6%	5%	3%	7%	2%	2%	-
VI. Egyéb (sorszám, betű stb.):	4%	-	-	-	-	0,5%	1%	-

Nagyon érdekes törvényszerűség állapítható meg a fenti táblázatból. Minél kevesebb az elnevezésre alkalmas közterület, annál több a személynévi eredetű nevek arányszáma. Ez természetes következménye annak, hogy a tiszteletet utcanévadással óhajtják leróni, továbbá nagyon sokszor rendeletre kellett személyekről elnevezni utcákat. Nagyon jó lenne, ha ezt a jövőben csökkenteni lehetne! Az is érdekes, hogy a helynévi eredetű utcanevek száma csökken az utcanevek számával. Ezeknek a megváltoztatása sértett legkevesebb érzést, s ezek estek áldozatául a személynévadási kívánalmaknak. A természetes környezetből vett nevek is sokszor hasonló sorsra jutottak. Különösen kár az utca milyenségére utaló neveket megváltoztatni, hiszen ezek őrzik legjobban a természetes (népi) névadás emlékeit. Orosháza utcanévstruktúrája ebben a tekintetben viszonylag szebb képet ad, de nagyon kicsiny különbségen alapul ez a viszonylagosság, sokkal több lehetne még az ilyen típusú utcanév. Természetesen nem az eddigi nevek megváltoztatásával, hanem az új nevek helyes megválasztásával kell javítani a város utcanévstruktúráját.

HAJDÚ MIHÁLY

A HELYNÉVTÁRAK RÖVIDÍTÉSI RENDSZEREIRŐL

Nem újkeletű a kérdés, bizonyára minden helynévgyűjtő munkája során fölmerült a rövidítések megoldásának problémája. Mindaddig, amíg ez egy-egy gyűjtő sajátos gondja volt, különösebb szabályozást nem kívánt. Azonban a „Zala megye földrajzi nevei” 1964. évi megjelenése és a további helynévgyűjtések előkészítése sürgetően szükségessé tette a megnevezések és rövidítések egységesítését. Igen nagy kár, hogy az eddigi kezdeményezések eredménytelenek maradtak, s ennek következményeként ahány kiadvány, szinte annyi rövidítési mód alakult ki, s a helynévtárak használóinak mindig előbb alaposan tanulmányozni kell a mű különleges jelöléseit. Miután jelenleg Baranya megye helyneveinek összegyűjtésén és kiadhatóvá tételén dolgozunk, fölöttébb kívánatosá vált előttem ennek a kérdésnek megoldása, rendszerezése, mivel úgy látom, hogy a legutóbbi mintaszerű kiadvány (Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974.) is nyitott kérdéseket hagyott maga után e téren.

Legegyszerűbbnek láttam a kérdést úgy megoldani, hogy legszínvonalasabb kiadványaink rövidítésjegyzékét összesítem, s akkor egy megközelítőleg teljesnek mondható névjegyzéket és az ahhoz tartozó jól használható jelkulcsot kapok. Amikor azonban ezt elvégeztem, nagy meglepetés ért. Nemcsak azért, mert a fölhasznált megnevezések tarkasága, az azonos jelentésű megnevezések tömege bukkant föl, hanem kiderült, hogy még azonos szerzők, szerkesztők, lektorok keze alól kikerült művekben is változnak, sőt, váltakoznak a rövidítések. Ekkor erősödött meg bennem annak szükségessége, hogy folyóiratunk nyilvánosságára előtt mutatom be eddigi gyűjtésemet, s javaslatot teszek az egységes rövidítési rendszerre. Mint minden emberi munka, ez sem lesz tökéletes, tehát eleve várom és kérem a hozzászólók javaslatait és segítő-készségét, hogy pár éven belül kiadásra kerülő gyűjteményünkben figyelembe vehessük ezeket, s a jövőbeni kiadványok is hasznosíthatassák.

Mielőtt a tüzetes tárgyalásokba bocsátkoznám, ismertetem azokat a műveket, amelyeket a jelrendszer föl kutatásánál figyelembe vettem, és mint összehasonlító anyagot rövidítésrendszerem kialakításánál fölhasználtam. A továbbiakban az itteni rövidítésekkel hivatkozom ezekre a munkákra. Szabó T. A. = SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei, Kolozsvár, 1942.; Árvay = ÁRVAY JÓZSEF, A barcasági Hétfalu hely-

nevei. Kolozsvár, 1943.; Benkő = BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzinevei. Debrecen, 1950.; Kázmér = KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzinevei. Bp., 1957.; Inczeffi = INCZEFFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960.; Zala m. = Zala megye földrajzi nevei. Közzétette: MÁRKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, KERECSENYI EDIT. Szerk.: PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964.; Mező = MEZŐ ANDRÁS, A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967.; Tóth = TÓTH KATALIN, Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei. I. A polgári járás. Debrecen, 1970.; Pelléné = PELLE BÉLÁNÉ, Heves megye földrajzi nevei. I. Az egri járás. Bp., 1970.; Eger = BAKOS JÓZSEF — FEKETE PÉTER, Eger és Felnémet földrajzi nevei. I. A külterület nevei. Eger, 1972.; Somogy m. = Somogy megye földrajzi nevei. Közzétette: BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ. Szerk.: PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974. Úgy vélem, hogy a magyar helynévgyűjtés legjobb kiadványait fogtam csokorba, tehát megalapozott az a megállapításom, hogy a statisztika szerint is reprezentatív gyűjtést végeztem.

Nagyon érdekes, hogy a szerzők mit tartottak szükségesnek rövidíteni. Mint látjuk, a kiadványok eleinte történeti és élő, majd csupán élőnyelvi, utóbb ismét történeti és élő helynévanyagot közöltek. Ez óhatatlanul befolyásolta rövidítési szemléletüket, s érezhető rövidítési jegyzékeikben is. Az a véleményem, annál használhatóbb egy rövidítés, minél rövidebb, tömörebb. Amikor pedig már a rövidítések jegyzékében, annak címében magyarázatra szorú, körülményessé válik használata is. A rövidítés alapföltétele a gyors megjegyezhetőség, s ennek eredménye a gyűjtemény könnyed, kényelmes használata. Úgy érzem, a magyar helynévgyűjtés elérkezett ahhoz az időponthoz, amikor szabványban egységesíthetjük a gyűjtési, névirási, földolgozási, kiadási és rövidítési szabályokat is.

Szabó T. A., az erdélyi helynévgyűjtési iskola mintapéldájában elégségesnek talál 32 rövidítést alkalmazni. Ugyanennyit használ Árvay is. Benkő 21, Kázmér 15, Inczeffi 51 rövidítéssel oldja meg a kérdést. Zala m. használja először megkülönböztetésül a nagy- és kisbetűket: „Az adattárban a név után következő nagybetűs rövidítés a természeti földrajzi viszonyokra /a szabatos megnevezés: tereprész és tereptárgy/ vonatkozik, a kisbetűs rövidítés pedig a jelenlegi művelési ágat jelzi.”(31).

Mező ismét csupán kisbetűket használ, s jegyzéke címének (A természeti és a művelési mód rövidítései) inkább érzem, mint értem kívánt tartalmát. Tóth rövidítéseinek kialakításában ismét nagy- és kisbetűket használ. Megkülönböztet „térzinformák, tereptárgyak” (nagybetűk) és „művelési ágak” (kisbetűk) rövidítéseket. Pelléné tovább bővíti a rövidítéseket „Névelemek és a Pesty-féle anyag csoportosító szavainak rövidítései” című jegyzékével, s egyaránt használ nagy- és kisbetűket. Eger kötetében folytatódik a nagy- és kisbetűk használata, de kevésbé logikusan. Somogy m. a kataszteri fölvételt megelőző „croquis” ’vázlat, vázrajz’ nevet viselő térképeket is földolgozta Pesty egyenlőtlen értékű — korábban élőnyelvinek tekinthető — gyűjtésével együtt. Az útbaigazítás mondja el, hogy az „ún. történeti anyagban (croquis, kataszteri, Pesty stb.) bizonytalan egyes köznévi elemek írásmódja”, s ezért „a térzinformára utaló második, harmadik elem” rövidítve szerepel (16). Úgy látom, hogy ezzel igen nehezen megoldható kérdésbe bonyolódtak a szerkesztők, amit jeleznek is: „E rövidítések alkalmazásával megnehezítjük kissé az adattár használatát, de reméljük, olvasóink megértik, hogy a fent jelzett okok miatt kénytelenek voltunk ezt a megoldást igénybe venni” (17). A rövidítések magyarázata is igen bonyolult. „A rövidítések jegyzéke” lőmör cím után szükségszerűen következik egy bővebb magyarázat a kisbetűs rövidítésekről: „A művelési ágak, a történeti anyagban szereplő különírt köznévi utótagok, a Pesty-féle gyűjtésből származó csoportosító szavak rövidítései”, majd a nagybetűsökről: „A térzinformák, vízrajzi megjelölések, tereptárgyak stb. rövidítései”, végül „Egyéb rövidítések”.

Ha végigtekintjük a felsorolt munkákat a lehetőségig teljes, nagy levéltári kutatást fölhasználó munkától (Szabó T. A.) a csak élőnyelvi gyűjtést nyújtó Zala m. kötetéig, különböző megoldásokat találunk. Kétségtelen, hogy hazai helynévgyűjtésünk legégetőbb föladata az élőnyelvi anyaggyűjtés. Bizonyos azonban, hogy az egyéni gyűjtők mindig igyekeztek történeti anyagot is közölni. Úgy látom, ennek követése kollektív gyűjtőgárdával nem volt lehetséges, föltehetően a történeti anyag gyűjtésében megkívánt ismeretek hiánya miatt. A tudományos igény azonban előbb-utóbb utat tört, s ennek a jele, hogy az újabb kiadványok már történetinek nevezhető névanyagot is közölnek, elsősorban Pesty Frigyes gyűjtését. Kétségtelen, hogy ez ma már páratlan értéket képvisel, annak ellenére, hogy mennyiségileg és megbízhatóság szempontjából is

egyetlen. Gyűjtésének kora (1864–65) összeesik az első kataszteri színes birtokvázrajzok készítésének korával (általában 1865). Mindez községenként, igen aprólékos filológiai munkával kívánja a különböző típusú anyag földolgozását. Legsikerültebb megoldás (amit újabban sok kiadványban tapasztalunk) Pesty teljes anyagának betűhív kiadása mirinden kommentár nélkül (Bács-Kiskún megye, Tolna megye stb.). Forráskiadvány esetében egyrészt nem engedhető meg a rövidítés, másrészt pedig az sem, hogy egyetlen kiadványon belül, földolgozónként válogassanak a lehetséges magyarázatokban (Somogy m.).

Mit szabad, vagy mit érdemes rövidíteni? Amint fentebb láttuk, a szerzők elsősorban a helynév jelölte terület művelési ágát (egyeseknél: művelési mód) kívánták jelölni rövidítve. Mióta az adókataszter (legújabb hivatalos neve: egységes ingatlan-nyilvántartás) működik, ez pedig már több mint száz esztendő, a helynevet használó lakosokba (elsősorban földműves népességünkbe) beivódott a művelési ágak az adókataszter szerinti értelmezése. Ez ugyanis két területet ismert: adózó és adómentes területet. Adózás alá eső területek művelési ág megnevezéssel a következők: szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, legelő, erdő, rét és nádas. Más művelési ág nincsen! Valamennyi művelt terület (s ilyenek tekintendő a nádas, rét, legelő is) ebbe a nyolc kategóriába sorolandó be. Minden egyéb terület földadómentes (mai földnyilvántartási tolvajnyelven: fanet = földadó alá nem eső terület). Ezt helynévgyűjtőinknek, közzevőinknek és szerkesztőinknek tudomásul kell venni, és ehhez föltétlenül alkalmazkodni kell! Nem vezethetünk be új művelési ágat, mint például a kaszáló, amely a legtöbb rövidítési jegyzékben szerepel, holott értelmező szótáraink szerint is a rét szinonimája. Az adókataszter szabatos és évszázada használt megnevezéseinek következménye, hogy egyes népnyelvi megnevezések az elavulás, elveszés útjára kerültek (elsősorban a gyűjtőfogalmak, pl. mező stb.). Ezért tartom helyesnek és továbbra is használandónak azokat a rövidítéseket, amelyek a művelési ág kezdőbetűjével (illetve kezdőbetűivel) azonosak: szántó = sz, kert = k, gyümölcsös = gy, erdő = e, rét = r, nádas = n, legelő = l, szőlő = szó. Ezzel valamennyi gazdaságiág hasznosított terület művelési ágát megadhatjuk röviden, tömören és közérthetően. Ha valamely helynév több művelési ágú területet foglal össze, akkor a művelési ágak területnagyságának csökkenő arányában soroljuk föl a jelöléseket, Pl. e, sz, r sorrend azt jelenti, hogy a terület

legnagyobb része erdő, majd a szántó, s végül a rét mennyisége következik. (Mindezek természetesen relatív nagyságra utalnak!) A művelési ág jele független attól, hogy élőnyelvi vagy történeti adatokat közlünk. A kéziratos térképek esetében sincs általában nehézségünk, mert eleinte színezéssel adták meg a művelési ágat, csak jóval később az első könyvnyomatos fekete-rajzú adókataszteri térképlapoknál (ún. Schölers-nyomatok) tértek rá a betűjelzésre. Az azonban kétségtelen, hogy különösen az 1865 előtti térképeken igen gyakran a helynévhez írva szerepel a művelési ág megnevezése (elsősorban mező, legelő, rét), igen gyakran hozzáfűzött megkülönböztető elemként, ha a helynév területén többféle művelési ág fordul elő.

Ezek után ki kell mondanunk a következő logikus határozatot: ugyanezen betűket rövidítésként más célra nem használhatjuk föl! A történetinek nevezett anyagban nyomdatechnikailag kell kényeszerű megkülönböztetést alkalmazni, hasonlóan Somogy m. adatainak közléseéhez. Következik továbbá az a gyakorlati lépés is, hogy a szerzőktől használt (művelési ágnak vélt) megnevezéseket meg kell szüntetni, helyesebben a felsorolt nyolc művelési ág valamelyikébe kell mindig besorolni művelt területeinket. A földmívelő művekből a következő főleg meg határozásokat gyűjtöttem ki: akácos, bokros, búzaföld, csemetés, füzes, irtás, kaszáló, kenderföld, kopár, kukoricaföld, legelőerdő (erdős legelő), mező, parlag, puszta-szőlő, szérűskert, szíkes terület, természetlen, tisztás, veteményes. Amint látjuk, az akácos, füzes nyilvánvalóan erdő (e), s e gyűjtőnév tökéletesen megadja a művelési ágat. Ha bármilyen okból szükségesnek látjuk a fafaj nevét is megadni (a névmagyarázatot elősegítő), akkor ezt a rövidítéstől függetlenül kell megtennünk. A területen nevelt növényzet korát jelző megnevezést (pl. csemetés, ami nem más, mint fiatal erdő, erdőültetés) semmi esetre se alkalmazzuk! Az ilyen megnevezésekből alakult helynevek régebben a legritkébbak (pl. gyermekerdő, malát stb.). A kéziratos térképen pedig a „bokros legelő”-félék nem valódi helynevek, hanem csak az adózás szempontjából (adóosztályba soroláskor) iránymutató bejegyzések. Tény azonban, hogy e bejegyzések helynevekké alakulhattak, sőt hasonló minőségjelzős neveket a nép ajkáról is ismerünk (pl. Kövesmező).

Ugyanez vonatkozik a termelvények neveiből alakítottakra is (kivéve, mint művelési ág a gyümölcsös gyűjtőnév, tehát nem almás, szilvás) és a szőlő, valamint a ritkébb nádas. Ilyen neveket találtam: búzaföld,

kenderföld, kukoricaföld, veteményes. Helynévmagyarázati szempontból ezek közül és ezen kívül fontos a kenderföld és a káposztás. Ugyanis az úrbéri rendezés során, mint jó minőségű földet igénylő növényeknek, a kendernek és kerti veteményeknek (köztük a legtöbbet termelt káposztának) külön jelölték ki a helységek határában a legjobb földeket, amelyből minden jogosult arányosan részesült. Ennek az eredménye, hogy a kenderföldek és kertek minden községben egymás mellett sorakoznak, s így lett egyik legnagyobb helynévcsoporthunk a Kenderes, Kenderföld; Káposztás, Kertek stb. Helynévgyűjtőinknek és földolgozóinknak az úrbéri rendezés intézkedéseivel éppen úgy tisztában kell lenni, mint a későbbi polgári tagosítások szabályaival, a demokratikus földosztással és a legújabb földhasználati rendelkezésekkel (pl. a zártkert fogalmának megszületésével stb.). Ezeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen adatközlőink mindennapi életének tartozékai, helyneveink magyarázatát ezek nélkül elképzelni sem tudjuk, jelentésüket meg sem érthetjük.

Hasonlóképpen nem tarthatjuk művelési ágnak, ha valamely föld hasznosítása átmeneti állapotban van. Például az irtás ilyen, amely tulajdonképpen egy művelet megnevezése, s általa erdőből vagy fás legelőből más alakítanak ki, esetleg (pl. tuskóirtással) egy erdőförlújítási módot gyakorolnak művelési ág változtatása nélkül. Ilyen továbbá a kopár (természetes növényzet nélküli terület), parlag, pusztaszőlő, szikes terület, terméketlen, tisztás stb. Különösen nagy zavart okoznak a mai élőnyelvi gyűjtésben a parlag és puszta kifejezések. Amíg régen gyakorlatilag ismeretlen volt a parlag és puszta 'műveletlen föld' jelentésben, hiszen életfontosságú volt, hogy minden talpalattnyi terület megművelt legyen (a földadózás is erre szorította az embereket), s a puszta 'elpusztult' jelentéssel a háború dúlta falunk, településeink helyét jelölte, illetőleg természeti csapásként jelentkező múlt század végi filoxérra fertőzése szőlőterületeinknek pusztaszőlőként emlegetett része förlújításra nem került szőlőkre utalt, később kialakult a puszta 'major, nagybirtok cselédeitől lakott kis település' jelentése a Dunántúl. Ma azonban a nagyüzemi gépesített mezőgazdaság következtében a parlag elnevezés nagymértékű elterjedésével számolhatunk. A gazdaságosan nem művelhető apró földdarabok, a gépekkel nem járható meredek szántóföldek lettek és lesznek előbb-utóbb parlagok, s ezzé váltak a vízgazdálkodás elmaradásával savanyúfüvessé lett rétek is. Ilyen esetben mindig a régi

(eredeti) művelési ágat kell adatközlőinktől megtudni. Ha a parlag, puszta megnevezések kerülnek elő, azonnal meg kell érdeklődni, hogy mi volt azelőtt, s a művelési ág elé, illetőleg annak rövidített jele elé írjuk: műveletlen sz, műveletlen szó stb. Itt említem meg a főlhagyott legelők kérdését, amely a legelőerdő, erdős legelő kérdésével társul. Az úrbéri rendezés során az uradalmak igen gyakran nem tudták kiadni a volt jobbágyok legelőjárandóságát. Ilyen esetben az úrbéri jogszabályok lehetővé tették, hogy azt erdőterülettel váltsák meg. Az ilyen erdőknek azután két hasznosításuk maradt. A megalakult legeltetési társulatba szövetkezett gazdák az erdőt teljesen kiirtották, vagy legalábbis alaposan meggyérítették és legeltették, így az erdőből legelő lett. A másik eset az volt, hogy erdőként tartották fenn, nem legeltették, s így művelési ága is erdő maradt. A legelőerdő vagy erdős legelő kifejezést egyrészt elősegítette a legelőn maradt ligetszerű faállomány, facsoport, amit több helyütt is hagytak a jószág nyári hűsölése céljából, másrészt az a korszerű legelőhasznosítási mód, amikor szabályos (általában 8x8 m-es) tág hálózatban fákat ültetnek (fásított legelő), ezek azonban, függetlenül a rajtuk levő faállománytól, legelők. Az 1960-as évektől ez a folyamat visszajára fordult, ami az istállózó nagyüzemi állattartás következménye. A használaton kívüli legelők már 20-30 esztendeje nem részesülnek a legelőfönntartás megkövetelte műveletekben, elsősorban a gyombokrok, a főlöleges faállomány kiirtásában, aminek következtében kezdenek befásodni. A jogalkotás követte az életet, s az erdőtörvény kimondta, hogy mindaz a terület, amelyen a faállomány annak 30%-át befedi, erdőnek tekintendő. Érthető tehát, ha egy ilyen hányatott sorsú legelővel kapcsolatban igen változatos választ kapunk. Fokozza ezt a zűrzavart az is, hogy némely községben kevés lévén a legelő, vagy száraz, szűkös esztendőben másutt is az erdőfelügyelőség engedélyt adott az üzemtervezett közbirtokossági, uradalmi vagy állami erdők egy részében az erdőalji mű legeltetésére. Ez is lehet oka, hogy az adatközlők egyes erdőrészeket legelőnek is neveznek, vagy azt mondják: „azt is szoktuk legeltetni”.

Földadómentesek voltak azok a műveletlen területek, amelyeken tágabb értelemben (erdő- és nádgazdálkodást is beleértve) mezőgazdasági termelést nem lehetett folytatni. E területek vagy természetes voltuknál fogva voltak ilyenek (vízfolyások, tavak, mocsarak, sziklakibúvások, kőgörgöttegek stb.), vagy emberi létesítmények (épületek, utak

stb.) foglalták el. Ez esetben tehát vagy a természetes táji alakulatok, tereprészek (természetes térszínformák) és tereptárgyak megnevezéseinek rövidítése válik szükségessé. Nyilvánvaló, hogy itt csak egy mesterségesen összeállított és egyetértéssel elfogadott jegyzékben szereplő megnevezések rövidítéséről lehet szó. E célra csakis az irodalmi nyelvben használatos alakban és jelentésben vezethetjük be a megnevezéseket. Tájnyelvi elnevezések (kotyor, ropó, kopolya stb.) elsősorban élőnyelvi gyűjtésben használhatók, de csakis akkor, ha jelentésükben és helyes használatukban biztosak vagyunk. Amennyiben elkerülhetetlen valamelyiknek a rövidítése, föltétlenül jelezni kell tájnyelvi mivoltukat!

A szinonímák használata kerülendő, mert csak fölöslegesen duzzasztja rövidítéseink sorát. A fölsorolt munkák a magyar nyelvterület sok pontjáról tartalmazznak élőnyelvi gyűjtést, s a vízrajz területéről számos szinoním (csak nagyságukban különböző) nevet használnak: ér, folyó, folyóvíz, patak, víz stb. Pedig ezeknek egy jelentése van: vízfolyás, s érdekes módon ezt a megnevezést egyetlen mű sem használja. Az előbbieket jogán szerepelhetne még a tájnyelvi csörge, gát, séd stb. is. Javasolom, hogy összefoglaló névként a természetes vízrajzi alakulatokra kettőt tartsunk meg: vízfolyás (amelyben a víz folyik) és tó (állóvíz). Ilyen kitétel, mint árterület (áradáskor vízjárta terület), időszakos vízállás, kiszáradt folyómeder, régi folyómeder, vízállás stb. csakis rövidítés nélkül és a helynév magyarázataként legyen használható! Ellenben a fok, forrás, mocsár, vízesés, vízmosás használható. (Itt megjegyzem, hogy a kút 'természetes forrás' jelentéssel nem, csak 'mesterséges vízvételi hely' jelentéssel használható.) A sziget 'vízzel körülzárt szárazföld' érthetetlenül hiányzik szerzőinknél (kivétel Kázmér és Inczeffi munkája), pedig a Dráva és Mura vidékén bizonyára gyakori. Annál érthetlenebb ez, mivel számos vízmenti helynév és annak származéka enélkül aligha magyarázható meg.

A domborzati viszonyokat kialakító természetes alakulások, a tereprészek szintén igen jelentős névalakító tényezők; árok, domb, gödör, halom, hágó, hegy, horhó, sik, szikla, völgy stb., s ezek részei: csúcs, hát, láb, oldal, tető stb. rövidíthetők. Könnyen alakíthatók ezekből összetételek is: hegycsúcs, domboldal stb. A rövidítéseknek tehát olyanoknak kell lenni, hogy az összetétel rövidítése is kialakítható legyen belőlük.

A tereptárgyak az ember gazdasági és technikai műveleteinek eredményei: csapás (állathajtás részére), csatorna (mesterséges vízfolyás), kereszt, kút, ösvény (gyalogút), major, malom, rámpa, szobor, tanya, temető, töltés, út, víztározó (mesterséges tó) stb. A lakott helyek neveinek gyűjtései újabb megnevezések rövidítéseit igénylik: épület, falurész, köz, utca stb. Természetesen lehet további különbséget is tenni a tereptárgyak között: dűlőút, országút, múút stb.; az épület is lehet sokféle a lakóháztól kezdve (ennek külterületen levő, egyedülálló földműves foglalkozású tulajdonossal és gazdasági épületekkel rendelkező változata a tanya), akol, gyár stb.; azután az ipari tevékenység szerint is osztályozható: kő-, szén-, homok- stb. -bánya, áll-résztelep, kenderáztató gödör (az úgynevezett mocsolya) stb., stb.

Nagyon érdekes volt számomra, hogy egyes szerzők milyen elgondolás alapján jutottak el oda, hogy tereprészek (térszínformák), tereptárgyak, vízrajzi megjelölések közé ilyen megnevezéseket is rövidítésre szükségesnek találjanak, mint például a határrész (szűkítve a forrásra és környékére is), amely minden helynévre alkalmazható. Érzésem szerint ugyanígy vagyunk a dűlő köznévvvel is. Az OrmSz. például minden helynév után kitepte a dn. (dűlőnév) jelzést, amire aligha lett volna szükség. Nem tudom, mit kíván kifejezni a gyér település fogalma, viszont túl tágnak érzem a lakott hely meghatározást. Ugyanígy vagyok a műtárgy megnevezéssel, mert ez az egyszerű gyaloghídtól a Lánchídig, az erdei sorompótól a vasúti fölüljárig mindenféle műszaki létesítményt jelenthet, vagyis olyan tág fogalmat takar, hogy a helynév kutatója számára semmit sem mond. Ehhez hasonló a település is, mivel igen tág a fogalomköre. Nem tudom, mit jelölhet Tóth K. helynévgyűjtésében a kijelölt hely.

A rövidítések jegyzékébe sokan fölvettek ellátottságot jelentő -s képzővel alakult közneveket: dombos, gödrös, hegyes, lapos, menedékes, partos, szakadékos, vizenyős stb., valamint mélyenfekvő, mélyfekvésű terület kifejezéseket. Célszerűségüket megértem, de rövidítésüket az alaprövidítések egyszerű -s-sel való megtoldásával tartom kézenfekvőnek. Vannak közöttük olyanok, amelyek szinonimák (partos, menedékes stb.), s ezeket az egyébként fölvetett kifejezések -s-sel megtoldott rövidítéseivel pótolnék (oldalas).

A geológiai, talajtani viszonyokra utaló megnevezéseket (szikes, homokos stb.), miután ezek magyarázatot szolgáltatnak, teljes egészükben kiírnám.

Magát a rövidítést, miként a szerzők is tették, egy-két betűvel oldanám meg. Kivételt képeznének a két-három betűből álló szavak (fok, kút, út stb.), amelyeket teljesen kiírnék. Ezzel kedvezőbb rövidítést érhetünk el más, hosszabb kifejezéseknél. Alapvető föltétel, hogy a több betűből álló rövidítés nem lehet azonos egy-egy összetett rövidítéssel. Vagyis ha a hegy rövidítése h lesz, akkor a hegyoldal: ho. A rövidítésjegyzékben tehát nem lehet másnak a jele ho, s ezért válik szükségessé a horhó jelölésére a hor rövidítést alkalmazni, amely tömör egyszerűségénél, következetességénél fogva jól megjegyezhető és használható.

Nem látom semmi szükségét annak (s ezt más szerzők is érezték), hogy kis- és nagybetűket alkalmazzunk, esetleg még vegyesen is. Ezzel a javaslattal az eddigi hozzászólók általában egyetértettek. Az egyszerűsített jelrendszer ugyanis minden félreértést kizár. A nagybetűket Zala m. gyűjtésében alkalmazták először, pedig ott csak élőnyelvi anyagot közöltek. A nagybetűk igénybevételére logikusabb lett volna a kevesebb, csak nyolc művelési ág rövidítése, mivel ez könnyen megjegyezhető, a tereptárgyakkal és -részekkel nem keverhető össze. Ezért azonban főlősleges is a nagybetűs rövidítések bevezetése. A rövidítések utáni pontot helykímélés céljából elhagyhatjuk, bár használatuk lenne a szabályos.

További rövidítést javasolok a hivatalos utcanevekben, elsősorban a sajnálatosan túlfengő Ady Endre utca, Dózsa György utca, Kossuth Lajos utca stb. típusúakban. A közismert személyek keresztnéveit csak kezdőbetűvel jelölném, de természetesen a kevésbé ismert, elsősorban helytörténeti jelentőségű személyek keresztnéveit kiírnám, ha a hivatalos névben is szerepel.

Ki kell térnem még arra, hogy szükségessé vált a történeti adatok elkülönítése. E célra elfogadhatónak tartom az eddig is alkalmazott dőlt szögletes zárójelet, míg az álló szögletes zárójel (a magyar nyelv-tudományban eddig is használt módon) a közétevéők helyesbítését, kiegészítését, megállapítását fogja közre. Somogy m. kiadásában a dőlt és álló szögletes zárójel használata tipográfiai kiemelés következményeként roppant változatos, még a kerek zárójellel is keveredik. Ha ugyanis a történeti adatot valamely forrásjel álló betűje előzi meg, a szögletes zárójel álló alakban kezdődik, s a történeti helynév dőlt betűvel szedett befejezése után a szögletes zárójel is dőlt. Ha azon-

ban a forrásjelzet után tilde van, akkor már a befejező zárójel is állól
Hivatalos utcanév esetében elől-hátul dőlt a szögletes zárójel. Ezt a
kevert, tipográfiai adottságtól függő álló vagy dőlt szögletes zárójelkér-
dést úgy kellene rendezni, hogy visszatérünk a nyelvtudományban már
régóta használt gyakorlathoz. Meglátásom szerint a történeti adatokat
sem kellene zárójelbe tenni, hiszen az élőnyelviéktől megkülönbözteti
őket az előttük álló forrásjelzet.

Mindezek után bemutatom az összeállított rövidítési jegyzéket,
először a rövidített szavak, utána a rövidítések betűrendjében. Végül
adok egy összeállítást az említett művek rövidítéseiről, amelyből jól
láthatjuk a szerzők vívódásait a legjobb megoldások érdekében, de lát-
hatjuk a rendszerek következetlenségeit is, amelyeken okulva jutottam
a fentebb vázolt megoldásokhoz.

A művelési ágak, tereprészek és tereptárgyak rövidítései

árok	= á	kereszt	= ke	szántó	= sz
bánya	= b	kert	= k	sziget	= szg
barlang	= bg	legelő	= l	szikla	= szi
csapás	= csa	major 'állami vagy		szobor	= szob
csatorna	= cs	szövetkezeti gaz-		szőlő	= sző
domb	= d	dasági telep' = mjr		tanya	= t
épület	= é	malom	= ma	temető	= te
erdő	= e	mocsár	= mo	töltés	= tö
falurész	= fr	műveletlen	= mlen	utca	= u
forrás	= f	nádas	= n	utcarész	= ur
gödör	= g	oldal	= o	városrész	= vr
gyümölcsös	= gy	ösvény	= ö	vízésés	= ve
hágó	= há	puszta 'régén nagy-		vízfolyás	= vf
halom	= ha	birtok cselédeitől		vízmosás	= vm
hegy	= h	lakott kis telepü-		víztározó	= vt
horhó	= hor	lés' = p		völgy	= v
		rámpa	= rá		
		rét	= r		
		sík	= s		

A valamivel való ellátottságot jelentő -s képző a legtöbb rövidítéshez
járulhatna (dombos = ds, gödrös = gs, hegyes = hs stb.). Egyáltalában
nem rövidíteném (rövidségük miatt) a következő szavakat: csúcs, fok,
hát, híd, köz, kút, láb, tér, tető, tó, út.

A rövidítések betűrendes felsorolása és föloldásaik

á = árok	k = kert	szg = sziget
b = bánya	ke = kereszt	szl = szikla
bg = barlang	l = legelő	szob = szobor
cs = csatorna	ma = malom	szó = szőlő
csa = csapás	mjr = major	t = tanya
d = domb	mle = műveletlen	te = temető
e = erdő	n = nádas	tő = töltés
é = épület	o = oldal	u = utca
f = forrás	ö = ösvény	ur = utcarész
fr = falurész	p = puszta	v = völgy
g = gödör	r = rét	ve = vízesés
gy = gyümölcsös	rá = rámpa	ví = vízfolyás
h = hegy	s = sík	vm = vízmosás
ha = halom	-s = valamivel való ellátottságot je- lentő képző	vr = városrész
há = hágó		vt = víztározó
hor = horhó	sz = szántó	

A felsorolt helynévgyűjteményekben használt rövidítések

	Szabó T. A.	Árway	Benkő	Kázmér	Inczefi	Zala m.	Mező	Tóth K.	Pelléné	Eger	Somogy m.
1. akác	-	-	-	-	-	ak	-	-	ak	-	ak
2. átjáró	-	-	-	á.	-	-	-	-	-	-	-
3. árok	á.	á.	á	-	-	Á	á	Á	Á	á.	á, Á
4. árterület	-	-	-	-	át.	-	-	-	-	-	-
5. állandó vizállás	-	-	-	-	áv.	-	-	-	-	-	-
6. bérc	-	-	-	-	-	-	-	-	B	-	-
7. bokros	-	-	-	-	-	bo	-	-	bo	-	bo
8. búzaföld	bu.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9. csapás	-	-	-	-	-	Csa	-	-	Cs	-	csa, Csa
10. csatorna	-	-	cs	-	cs	Cs	cs	Cs	-	-	cs, Cs
11. csemetés	-	-	-	-	-	-	cse.	-	cs	-	-
12. csúcs (hegy-)	-	cs.	-	-	-	-	-	-	Hcs	-	-
13. domb	-	do.	d	-	d.	D	-	D	D	D	do, Do
14. domboldal	-	-	-	-	-	-	-	-	Do	-	Doo
15. dombos	-	-	-	-	-	Ds	-	Ds	Ds	-	Ds

	SzabóT.A.	Árway	Benkő	Kázmér	Inczefi	Zala m.	Mező	Tóth K.	Pelléné	Eger	Somogy m.
16. dombtető	-	-	-	-	-	-	-	-	Dt	Dt.	Dt.
17. dúló	-	d.	-	-	-	-	-	-	d	-	d
18. dúlóút	-	-	-	-	dú.	-	-	-	-	-	-
19. épület	-	-	-	-	ép.	-	é.	-	-	Ép.	-
20. erdő	e.	e.	e	e.	e.	e	e.	e	e	e.	e
21. ér	-	-	-	-	é.	-	-	-	-	-	-
22. falurész	fr.	-	fr	-	fr.	Fr	fr.	Fr	Fr	-	Fr
23. fennsík	-	-	-	-	-	-	-	-	Fs	Fs.	Fs
24. fok	-	-	-	-	fo.	-	-	-	-	-	-
25. folyó	-	-	-	-	f.	-	-	-	-	-	-
26. forróvíz ill. vízfolyás	f.	-	-	-	-	-	-	-	-	vi.	-
27. forrás, forráskút	-	f.	f	-	-	F	-	-	F	fk.	F
28. földhát	-	-	-	-	há.	-	-	-	-	-	-
29. füzes	-	-	-	-	fü.	-	-	-	-	-	-
30. gödör	-	g.	-	g.	g.	G	g.	G	G	G.	G
31. gyér település	-	-	-	-	gyte.	-	-	-	-	-	-
32. gyümölcsös	gy.	gyü.	gyü.	gyü	-	gy.	gy	gyü	gy	gy.	gy
33. halom	-	ha.	-	-	ha.	-	-	-	-	-	-
34. hágó	-	hg.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35. hegy	-	h.	h	-	-	H	-	-	H	H.	H
36. hegyoldal	-	-	ho	-	-	-	-	-	Ho	Ho.	-
37. határrész	-	-	-	-	-	-	-	-	Hr	Hr.	Hr
38. hegyes	-	-	-	-	-	-	-	-	Hs	-	-
39. horhos	-	-	-	-	-	Ho	-	-	-	-	Ho
40. híd	h.	-	-	-	-	-	h.	-	-	-	-
41. homokos terület	-	-	-	-	h.	-	-	-	-	-	-
42. idős árkos vízállás	-	-	-	-	iv.	-	-	-	-	-	-
43. irtás	irt.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44. kanális	-	-	-	-	-	-	-	Ka	-	-	-
45. kaszáló	k.	k.	k	-	ka.	ka	k.	ka	ka	k.	ka
46. kenderföld	ke.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47. kereszt, fészület	-	-	-	-	-	Ke	-	Ke	Ke	ke.	Ke
48. kert	kt.	kt.	kt	k.	k.	ke	ke.	-	ke	-	ke

	SzabóT.A.	Árvay	Benkó	Kázmér	Inczei	Zala m.	Mező	Tóth K.	Pelléné	Eger	Somogy m.
49. kijelölt hely	-	-	-	-	-	-	-	Kh	-	-	-
50. kiszáradt folyómeder	-	-	-	-	kfm.	-	-	-	-	-	-
51. komp	-	-	-	-	ko.	-	-	-	-	-	-
52. kopár	-	ko.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
53. köz	-	-	-	-	-	Kö	-	-	Kö	-	Kö
54. kukoricaföld	ku.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
55. kút	-	-	-	-	kú,	K	-	K	Kú	-	kú, Kú
56. lakott hely	-	-	-	-	-	Lh	-	Lh	Lh	-	Lh
57. lapály	-	la.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
58. lapos	-	-	-	la.	la.	-	-	L	L	lap.	-
59. legelő	-	L	l	L	l	l	l	l	l	l	l
60. legelőerdő, erdős legelő	el.	-	-	-	-	le	-	-	le	-	le
61. major	-	-	-	-	-	M	m.	-	M	-	M
62. malom	ma.	ma.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
63. mező	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	me
64. mélyenfekvő	-	-	-	-	mé.	Mf	-	Mf	Mf	-	Mf
65. menedékes	-	-	-	-	-	-	-	-	Me	-	-
66. mocsár	-	-	-	-	-	-	-	-	Mo	Mo.	Mo
67. műtárgy	-	-	-	m.	m.	-	-	-	-	-	-
68. nádas	-	-	-	n.	n.	-	-	-	-	-	-
69. oldal	-	o.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
70. ösvény	-	ö.	-	-	ö.	-	-	-	-	-	-
71. parlag	-	-	-	-	-	p	p.	p	p	-	p
72. partos terület	-	-	-	-	p.	-	-	-	-	-	-
73. patak	p.	p.	p	-	-	P	-	Pa	pa, Pa	p.	pa, Pa
74. puszta	pu.	pu.	-	-	-	-	-	-	Pu	-	pu, Pu
75. pusztaszőlő	pszö.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
76. rámpa	-	-	-	-	ra.	-	-	-	-	-	-
77. régi folyómeder	-	-	-	-	rf.	-	-	-	-	-	-
78. rét	r.	r.	r	r.	r.	r	r.	r	r	r.	r
79. semlyék	-	-	-	-	s.	-	-	-	-	-	-
80. sík	-	-	-	-	-	S	-	S	S	S.	S
81. szakadékos	-	-	-	-	-	-	-	-	Sz	-	-

	Szabó T.A.	Árway	Benkő	Kázmér	Incefi	Zala m.	Mező	Tóth K.	Pelléné	Eger	Somogy m.
82. szántó	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.	sz.
83. szérűskert	-	-	-	-	szé.	-	-	-	-	szk.	-
84. sziget	-	-	-	szí.	szí.	-	-	-	-	-	-
85. szíkes	-	-	-	-	szk.	-	-	-	-	-	-
86. szikla	-	szí.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
87. szobor	-	-	-	-	-	Szo	-	-	-	-	-
88. szőlő	sző.	-	sző	-	sző.	szó	sző.	szó	szó	sző.	szó
89. tanya	-	-	-	-	ta.	-	trny.	-	-	ta.	-
90. település	-	-	-	t.	te.	-	-	-	-	-	-
91. temető	te.	-	t	-	tem.	-	-	-	-	-	-
92. tér	-	-	-	-	té.	Té	t.	Té	Té	-	Té
93. termékellenőrz.	tkl.	tkl.	-	-	-	-	-	-	-	termk.	-
94. tető (hegy-)	-	te.	-	-	-	-	-	Ht	Ht.	-	-
95. tisztás	-	ti.	-	-	-	-	-	-	-	t.	-
96. tó	-	-	-	-	t.	T	-	T	T	-	t, T
97. töltés	-	-	-	-	tő.	-	-	-	-	-	-
98. út	-	-	ú	ú.	ú.	Ú	ú.	Ú	Ú	-	ú, Ú
99. utca	-	u.	u	u.	-	U	u.	U	U	-	u, U
100. utcarész	-	-	-	-	-	-	-	-	Ur	-	Ur
101. veteményes vet.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
102. víz	-	-	-	v.	-	-	-	-	-	-	v
103. vizenyős	-	-	-	-	-	V	-	V	V	-	V
104. vízállás	-	-	-	-	vá.	-	-	-	-	-	-
105. vízesés	-	-	-	-	-	-	-	-	Ve	-	-
106. vízjárt terület	-	-	-	-	vj.	-	-	-	-	-	-
107. vízmosás	-	-	vm	-	-	-	-	Vm	Vm	Vm.	Vm
108. völgy	-	v.	v	-	-	Vö	v.	-	vö, Vö	V.	vö, Vö

Köszönetem fejezem ki Balogh Lajos, Földi Ervin, Hőnyi Ede, Kiss Lajos, Ördög Ferenc, Papp László és Végh József önzetlen levélbeni segítőkészségéért és a Névtudományi Munkabizottság útmutatásáért.

REUTER CAMILLO

A VÖLGYSÉGI KISGAZDÁK TÁJFAJTA TEHENEINEK
NEVEI 1930 ÉS 1945 KÖZÖTT

A magyar szarvasmarhanevek kérdéséről legutóbb IMPLÓM JÓZSEF értekezett (MNy. LXXIV, 122—6, 252—5, 382—3). A névadás indítékai alapján csoportosított történeti adatok után a Békésvármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület 1938. évi kiállítási katalógusának (145 tehénnév) névtani értékelését adta. Most az ország más részéről, egy kifejezetten szarvasmarhatenyésztő tájörzet tehénneveinek bemutatását és elemzését adom közre ugyanabból az időszakból.

A Tolna megyei Völgységben alakult ki a hazai hegyitarka (korábban: pirostarka, magyartarka) tájfajtánk egyike: a bonyhádi tájfajta. (Vö.: GAÁL LÁSZLÓ: A szimentáli fajta egy évszázada Magyarországon. 1850—1950. AgrtSzle. XV, 51—68.) Ezt a vidéket 1946-ig túlnyomórészt németajkú lakosság lakta, akiket köznyelvünk sváboknak nevezett. (Vö.: BELLÉR BÉLA, Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Bp., 1975. 8—9.) A sváb kisgazdaságok már korán megindultak az agrárkapitalista fejlődés útján. (Vö.: ARATÓ ENDRE: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. = A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei. Bp., 1975. 64; VÖRÖS ANTAL és FÜR LAJOS, A magyar mezőgazdaság a XIX—XX. században. 1849—1949. AgrtTan. IV, 122, 235 stb.) Értékrendjük kedvezett a racionális gazdasági tevékenységnek. (Vö.: ANDRÁSFALVY BERTALAN: Hagyomány és alkalmazkodás a baranyai német és magyar falvakban. = Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században. I. Faluk. Szolnok, 1974. 141—8.) Két-három emberöltőnként gyorsan igazodtak az intenzív ágazatok váltásához: dohánytermesztés, szántóföldi takarmánytermesztés, szőlő- és borgazdaság, selyemhernyótenyésztés (kiegészítő gazdaságként), hidegvérű lótenyésztés, végül a filoxera utáni útkeresésként a szarvasmarhatenyésztésre való átállás, tenyészállatelőállítás, tejgazdaság stb.

Mielőtt szarvasmarhatenyésztésükről néhány névtani adatot közlünk, röviden összefoglalom a tájfajta keletkezésének történetét. Erre azért van szükség, mert részben magyarázza a névadási sajátosságokat.

A török után gyér lakossággal bíró tolna-baranyai tájat a délszlávok (rácok) és a magyarok után a Németország legkülönbözőbb vidé-

keiről toborzott lakosság kezdte benépesíteni. Bár a telepítési szerződések kedvezőbbek voltak, mint a hazai jobbágságé, három generációnak kellett itt élnie, hogy gazdasági fölemelkedésük nyilvánvalóvá váljék. A telepítések Tevelen kezdődtek 1712-ben, majd az 1720-30-as években folytatódtak. Újabb telepítési hullámra az 1770-es években került sor. (Vö.: WEIDLEIN JÁNOS, A tolnamegyei német telepítések. Pécs, 1937.; SCHMIDT JÁNOS, Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939.) A tutajjal és hajóval Tolna kikötőjébe érkező németek ingóságokat és egy-két állatot is hoztak magukkal, de a telepesek állattal történő ellátását inkább hazai kereskedők végezték. (Vö.: SZILÁGYI MIHÁLY: Tolna megye népességi viszonyai. 1710—1720. Kézirat. Szekszárd, 1978. — Közölni kezdte a Neue Zeitung 1980 áprilisától „Ansiedlung der Deutschen in Tevel” címen.) Ekkor még itt éltek a szerbek is, kik a vidék benépesítését már a török hódoltság alatt megkezdték. Nekik is volt állattartásuk, s nyilvánvaló kapcsolatuk a déli országgrészekkel. Így az 1700-as évek első felében a Völgység állatállománya a magyar, német és szerb fajták szerencsés találkozásával rendkívüli fajtakeveredést hozott létre. (Vö.: GAÁL LÁSZLÓ: A magyar állattenyésztés múltja. Bp., 1966. 399; UŐ.: Személetek az állattenyésztésben. Bp., 1974. 58.) A szakirodalomban hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy a tájfajta első egyedeit az első telepesek hozták magukkal. Legutóbb ANDRÁSFALVY BERTALAN érzékeltette ennek tarthatatlanságát (Nyugat-baranyai német telepesek történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. =A Baranya megyei Levéltár Évkönyve. 1978. Pécs, 1979. 335—46.)

Az 1700-as évek marhatartásában a földesúri gazdaságok jártak elől. Az első adatok a „csirászatokról” szólnak, majd a század második felében megjelennek a „svájcerájok”. Ezek egyike a Bonyhád melletti Schweitzer-Hof volt. (Vö.: SOLYMÁR IMRE: „Svájcerájok” Tolna-Baranyában. SzóvHír. XVI, 12. sz. 7.) A magyarországi német jobbágyok és zsellérek gazdasági tevékenységének középpontjában az első száz évben a dohány és a szőlő állott. Még az 1700-as évek végén is a tolnai magyarokat mondják a jeles marhatartóknak, s csak egy-egy sváb falunál érezhető az érdeklődés a „táji szakosodás”, a marhatenyésztés iránt, így Kisdorogon s néhány hegyháti faluban. (MOLDOVÁNYI JÓZSEF: Tolna vármegyének geographiai, statistikai és topogra-

phiai esmértetése. TudGyűjt. 1824. X. sz. 40—83; STRÁZSAY JÁNOS: Baranya Vármegyének topographikai Leirása, TudGyűjt. 1823. III. sz. 52—4, 59—60.) Ugyanez áll még a XIX. század közepén is. (GALGÓCZI KÁROLY, Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mező gazdasági statisticája. Pest, 1855. 322—3.) Kétségtelen azonban, hogy ez idő alatt is tartott az az ösztönös tenyész kiválasztás, amely a hármas hasznosításban (tej, hús, igaerő) jelesebb egyedek utódait hagyta meg. Eközben az említett földesúri tejtermelő tehenészetek csődöt mondtak, sorra szűntek meg a Schweitzerei-ok. A gyapjúkonjunktúra más irányba vitte az uradalmi gazdálkodást. A svájci tehenek és bikák egyes egyedei — bizonyíthatóan — parasztgazdaságok kezére kerültek.

Egy tájfajta kitenyésztése, s általában a tejgazdaság föllendülése föltételezi a tej vagy hús jellegű árutermelés föllendülését. Az áruforgalmat lebonyolító és a városias jellegű fogyasztó népességet a tolnai zsidóság biztosította, elsősorban Bonyhádon és Hőgyészen. (Vö.: SZILÁGYI MIHÁLY: A bonyhádi zsidó kereskedelem kialakulása a XVIII. század derekán. =Magyar Izraeliták Országos Képviselője. Évkönyve 1973/74. Szerk. SCHEIBER SÁNDOR. 263—82; Uő.: A bonyhádi kereskedők. =Bonyhád a 18—20. században. Szerk. KOLTA LÁSZLÓ. Szekszárd, 1975. 61—116.) KIRÁLY ISTVÁN a svábok étrendi szokásait (tejes ételek, túró, sajt stb. kedvelése) is meghatározónak tartja (A bonyhádi tájfajta kialakulása. AgrtSzle. VII, 550—67).

A fejlődés egy újabb fázisa a jobbágyfölszabadtítás utáni fél évszázadra esik. A tőkés mezőgazdasági üzemek, önkezelésű gazdaságok ismét a szarvasmarhatenyésztés felé fordultak. Az uradalmak tiszta vérben tenyésztett nyugati fajta állományokat hoztak létre. A kigazdaságokban maradt a már kialakult pirostarka állomány, melyhez nyugati (általában szimentáli) bikákat importáltak. A Dörtyek révén először 1852-ben Kisdorogra, majd Tevelre, Závodra stb. kerültek ilyenek (VÖRÖS ANTAL: A tejgazdaságok kialakulása a Dunántúlon, 1880—1895. AgrtSzle. VII, 471—93). Az 1870-es évektől a hazai állatkereskedők már úgy ismerik a vidéket, mint ahonnan jeles tenyészállatok szerezhetők be. A tervszerű tenyésztői munka irányítását az 1870-ben alakult Tolnamegyei Gazdasági Egyesület kezdte meg. Munkájukat néhány évtized után siker koronázta. A kistenyésztőktől összeválogatott tehenek az 1890. évi bécsi kiállításon első díjat nyertek, s ezzel az állomány mint „bonyhádi tájfajta” országosan ismertté vált. (Vö. az Egyesület 1890. évi Évkönyvének és a tájfajtaival foglalkozó irodalomnak adatait.)

A tájfajta keletkezésének története magyarázza, miért jellemző a mindvégig németajkú, illetőleg kettős nyelvhasználatú lakosságra a tehéneknek magyar nevekkal való megnevezése. Ez már a múlt század végén is föltűnő volt, s az egyik Baranyáról készült monografikus földolgozás a Völgységgel szomszédos Hegyhát svábságáról ezt írja: "... Állatjainak a német is magyar nevet ad. A lova ép úgy Büszke, Tündér, az ökre ép úgy Szilaj, Bimbó, a tehene ép úgy Csákó, Czifra, mint a magyaré..." (Baranya múltja és jelenje. I. Szerk. VÁRADY FERENC. Pécs, 1897. 260). A bemutatásra kerülő névtani adatok a két világháború közötti időszakból valók. Az 1920-as években ugyanis a Tolnamegyei Gazdasági Egyesület, majd a Tolnamegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület létrehozta a tejellenőrzést, és megkezdte a törzskönyvező munkát. Legelőször a kisdorogi tejellenőrző körzet alakult meg (1923. március 1-én) 65 kiscgazda 102 és Dóry László földbirtokos 24 tehenével. A tejellenőrzés a következő években kiterjedt a Völgység legtöbb falujára, majd a megye több településére. Az 1934-es adatok szerint a völgységi járás (ma bonyhádi járás) tíz falujában 207 gazdánál 417 tehen állott törzskönyvezés és folyamatos tejellenőrzés alatt. Az 1932-től 1944-ig vezetett kisdorogi „Tehén törzskönyv” fönmaradt. Eszerint 348 tehennek 76 különböző nevet adtak. (Egy névre 4,58 elnevezés jutott.) A nevek gyakorisági sorrendje a következő.

1. Cifra	48	24-43. Cédrus	2	Brigitta	Treszka
2-3. Dáma	30	Dajka		Cirmos	Vadas
Vilma		Ibolya		Cimer	Verona
4. Lencsi	23	Ilka		Citrom	Vilmos
5-6. Mancsi	17	Janka		Dalos	Vörös
Piros		Joli		Fehér	Zinga
7-8. Plimi	16	Juli		Gyamánt (!)	Zsemlye
Szegfi		Kati		Gyapár (!)	
9. Viola	13	Kesi		Hanka	
10. Narancs	10	Marcsa		Hilda	
11. Gyöngyös	7	Muki		Hűszár	
12. Tulipán	6	Roza		Jenke	
13-16. Böske	5	Rozi		Julcsa	
Lenke		Róza		Kecses	
Maris		Szekfi		Lenkó	
Pille		Tuba		Lina	
17. Cidrus	4	Velence		Lujza	
18-23. Galamb	3	Vica		Melki	
Gyémánt		Zsemle		Mici	
Gyopár		Zsófi		Milcsi	
Ila		44-76. Babi	1	Piros	
Jeles		Bábi		Pontos	
Plumi		Bátor		Száli	

Amint látjuk, a nevek túlnyomó többsége magyar, csupán a 7-8. helyen álló Plimi és a 18-23. helyen álló Plumi tekinthető a gyakoribb nevek közül németnek. A ritkábbak közül ilyen a Kesi, Melki, Milcsi, továbbá a németek által inkább kedvelt női keresztnevекből alakított Hilda, Lencsi, Lujza, Mancsi, Kati, Zsófi (bár az utóbbiak valószínűleg magyar alakulatok). A színekre utaló nevek a tájfajta jellegzetes vöröstarka, pirostarka, ritkábban zsömletarka színével kapcsolatosak. A korszak külkereskedelme erősen az olasz exportra épült, s olasz sajt-mesterek is dolgoztak a környéken. Erre utal a Velence és Verona név.

Földolgoztam még a Bonyháddal szomszédos Majos község 1932. és 1943. közötti törzskönyvezési adatait is. Itt 150 tehénnek 42 különböző neve volt, a nevek megterhelése tehát 3,57. A névgyakorisági sorrend a következő.

1. Cifra	23	13-16. Böske	3	25-42. Cila	1	Piroska
2. Lencsi	19	Lenke		Csinos		Regina
3. Plimi	12	Mari		Dóra		Rézi
4-5. Kesi	8	Tulipán		Ilona		Rozi
Vilma		17-24. Árva	2	Ilonka		Rozsika
6. Piros	6	Cidrus		Klári		Zsemlye
7-10. Maris	5	Dáma		Lina		
Rózsa		Fáni		Lujza		
Vica		Julcsi		Mancsi		
Viola		Liszka		Mici		
11-12. Julcsa	4	Roza		Milcsi		
Szegfü		Tuli		Muki		

Ebben a névanyagban a 3. helyen kifejezetten német név áll, s ugyancsak több német jellegű keresztnévet találunk a tehének nevei között: Lencsi, Fáni, Lina, Liszka, Lujza, Mancsi, Mici, Rézi stb.

Befejezésül egy még teljesebb névanyagot szeretnék közölni. Az 1944/45-ös esztendőről önálló tenyésztési napló maradt ránk, s noha nem tartalmazza a Völgység valamennyi faluját, 481 tehén neve van benne összesen 142 változatban. Az egy névre jutó megnevezés itt 3,39, tehát a legváltozatosabb a névanyag. A gyakorisági lista a következő.

1. Cifra	57	11. Maris	10	21-28. Cidrus	4	Fáni
2. Szegfü	35	12-13. Tulipán	8	Gyopár		Fehér
3. Plimi	34	Viola		Juci		Hegyes
4. Vilma	27	14. Julcsa	7	Lenke		Muki
5. Lencsi	22	15-18. Dáma	6	Liszka		Piroska
6. Böske	21	Kesi		Marcsa		Rózsi
7. Rózsa	17	Lina		Mici	37-53. Boris	2
8-9. Mancsi	13	Tuli		Vica		Citrom
Piros		19-20. Füge	5	29-36. Baba	3	Dajka
10. Narancs	11	Rodi		Borcsa		Gyöngyös

Ibolya	Boca	Gyöpár (!)	Pirók
Ilka	Bolygi	Hajnal	Puli
Irma	Borcsa	Hilda	Regina
Janka	Bözsi	Ili	Ribanc
Juli	Cili	Jankó	Ribi
Jutka	Cirmos	Jámbor	Rizsa
Kati	Czina	Jegyés	Rozi
Krédi	Csecse	Jelmez	Saroika
Lujza	Csinos	Jenke	Sári
Panni	Dada	Keesi (!)	Seki
Paula	Dali	Kesi	Selymes
Páva	Dalja	Klári	Szelló
Pipacs	Deliva	Magda	Szinész
Rézi	Dina	Malvin	Szóke
Roza	Ella	Marcoli	Táncos
Ruca	Eszti	Marica	Teréz
Tuba	Etel	Mengecske	Tini
Zsófi	Fakó	Médi	Treszka
59-142, Arany 1	Fauszt	Míci	Váli
Árva	Fácán	Milcsi	Verona
Babi	Fátyol	Mili	Virág
Babos	Fecske	Módi	Zsömle
Bábi	Freile	Muci	Zsömlye
Bábos	Finom	Otti	Zsuzsi
Bibi	Fitos	Örvös	
Bibor	Gyémánt	Pille	

E listának több mint háromnegyede kifejezetten magyar név, s a mai magyar állatnévanyagban is megtalálható. A rangsor 1. és 2. neve a tájfajta vörös és fehér színfoltjaira utal (Cifra, Szegfi). A színeknek különleges jelentősége volt az úgynevezett „színformalizmus” tenyésztési irányzat időszakában. Az agrárválság piaci túlkínálata idején a küllemi jegyekhez való szigorú ragaszkodással próbálták monopolizálni a tenyésztőkibocsátást, hogy a jó minőség hírnevét csakis az e vidékről származó állományhoz kössék. (Vö.: SOLYMÁR i. m.) Ugyancsak a színre utal a 3. helyen álló német név is: Plimi, Plumi = die Blümchen 'virágocska'. Néhány további német község magyar jelentését talán nem ért még megadni. Kesi, Keesi = der Kesz 'túró'; Krédi = Grätchen 'Margit', de a törpetyúk neve is „krédli”; Freile = das Fräulein 'kisasszony'; Fauszt = die Fauszt 'ököl', gyakori aparthanti családnév is; Mengecske = ?die Menge 'tömeg'; Médi = Mädchen 'leányka'; Seki = das Scheckig 'tarka', általában kutyanév is, 1939. és 1944. között a magyarérezelmű svábok egyik gúnyneve volt; Melki = Melken 'fejni' ebből: 'fejő'; Mili, Milcsi = die Milch 'tej'. A tehénnevek között igen sok a női név, s közülük néhány fogalomná vált. Az 1920-as években a Zomba melletti Paracicsompusztán fölött hétezer literes Dáma, az 1950-es években pedig a hatezer literes bonyhádi Tercsi, „akihez” Földeák János ódát is írt.

SOLYMÁR IMRE

HOZZÁSZÓLÁS FABÓ KINGA, „A NÉVTAN HELYE
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖZÖTT” CÍMŰ CIKKÉHEZ

Ha magyar beszéd folyamán olyan hangsort hallunk, mint például patk, biztosak lehetünk benne, hogy az illető téved, talán patkót vagy patakot akart mondani. Ennek a miértjét kutatva valami olyasfélét (is) megkockáztathatnánk, hogy magyar szó (ragozva sem) végződhet -tk-ra, s a VégSz. szerint nincs is az Értelmező Szótárban -tk-ra végződő szó. Magyarország térképén azonban van! Póka-szepetk (Zala m.), s tőle nem messze: Dötk, Heves megyében pedig Detk található. A VégSz. szóvégi digrammái és trigrammái között a következők sem találhatók: -tyk (Batyk, Zala megye, Dötkhöz közel), -csk (Köcsk, Vas megye és Recsk, Heves megye), -kcs (Szakcs, Tolna megye), valamint -pc (Apc, Heves megye).

Ezekre azért érdemes föl hívni a figyelmet, mert FABÓ KINGA megjegyzi: „még senkinek sem sikerült a tulajdonnév nyelvi (fonológiai, morfológiai vagy szintaktikai) specifikumát vagy specifikumait megtalálni” (kiemelés az eredetiben). Az általa is említett, valóban úttörő BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY cikk (NyK, LXXIX, 135—55) pedig leszögezi: „A tulajdonnévnek a magyarban nincs fonológiai ismérve” (144). Ha azonban a fonotaktika és a szótagszerkezet a fonológiához tartozik, akkor a felsorolt helynevek esetében fonológiai ismérvek alapján (tehát a sajátos szóvégből) megállapítható, hogy csak tulajdonnevek (pontosabban: helynevek) lehetnek, köznevek nem.

PETER SHERWOOD

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAIHOZ

1. Mivel BACHÁT LÁSZLÓ azzal vezeti be hozzászólását a névtudomány műszavaihoz, hogy — mint írja — előzőleg nem tanulmányozta a szakirodalmat, nem is vethető a szemére, hogy úgy kifogásolja (Hajdú Mihállyal együtt) a gazdát cserélt becézőnevek műszóféle megjelölést, mintha én alkottam volna, és nem Rácz Endre. Azt meg aztán meg sem említik, hogy ugyanezt a jelenségnyalábot később alapnevet (gazdát) cserélt becézőnevek címen tárgyalom a „Személy-

névvizsgálatok Göcsej és Hetés területén" című munkámban (Bp., 1973. 96—101). Bachát két úrnak szolgáló neveket, becézőnévcserét vagy fölcserélt becenév műszót javasol. Az első nemcsak azért nem szerencsés, mert az is metaforikus, akárcsak a gazdát cserélt megjelölés, hanem azért sem, mert egyrészt három, négy, sőt öt „urat" (nevet) is szolgálhat egy-egy becézőnév (mint a Mancsi, amely a Mária, Margit, Magdolna, Malvin és Emerencia becézője is); másrészt meg ezzel a műszóval nem különíthetők el a homoním becézőktől (pl. Albi: Albert, Albin; Beni: Benedek, Benjámín stb.). A becenévcsere, a fölcserélt becenév vagy a névcsere (ez utóbbi Hajdú Mihály műszava) jó lenne, ha nem lennének a valóságban önkényes becézőnévcserek (vö.: ÖRDÖG: i. m. 101; HAJDÚ, Magyar becézőnevek. Bp., 1974. 189—92), továbbá ha nem létezne egy-egy becézőnév analógiás hatása sem, tehát amikor nem tudjuk, hogy egy hasonló hangzású alapnévhez úgy szegődött-e oda a becézőnév, vagy pedig egymástól független nevek homonímájáról van szó (pl. az Ella mint az Elvira, Elza, Etel, Kamilla és Kornélia becézője). Ezt a kérdést aztán tovább bonyolítja az a jelenség, amikor kölcsönös alapnévcsérével állunk szemben (pl. a Gyula a György alapnév becézője /főltehetően a Gyurá-n keresztül alakult ki/ a Gyuszi-val együtt; a Gyura, Gyuri, Gyurka becézők pedig a Gyula alapnévé). Ezek a példák azt is mutatják, hogy még az egyazon faluban sem szükséges a névcserehez, hogy kihaljon valamelyik alapnév.

2. Ugyanebben a cikkében BACHÁT megkérdőjelezi az általam leírt szólítónév és említőnév elkülönítésének a lehetőségét azzal az indokkal, hogy „ha 30—40 iskola tanulóinak a szólítóneveit vizsgálja meg az ember, az derül ki, hogy a megszólításban éppen úgy előke-rülnek a ragadványnevek, mint ahogy említéskor előjönnek a becézőnevek" (33). — Én itt nem látok ellentmondást, hisz a ragadványnév, a becézőnév (no meg a családnév, keresztnév is) névfajta, a szólítónév, az említőnév meg funkcionális kategória. (Egymáshoz való viszonyuk a szófajok és mondatrészek viszonyára hasonlít.) A diáknyelvi nevek a ragadványnevekkel ellentétben elsősorban szólítónévként működnek, és az esetek többségében kizárólag az iskola- és az osztálytársak körében használatosak.

3. A NÉ. ugyanezen száma -j- szignóval összefoglalást közölt „A ragadványnevek problematikája" címmel (6—16). A legfontosabb hazai szakirodalom fölhasználásával készült összeállításnak van egy sú-

lyos fogyatékosága: alig sugallja a komplexitásra, pontosabban az összefüggések föltárására való törekvést, ezért aztán mintha alatta maradna tudományágunk eddig elért eredményeinek. A szerzőnek föltétlenül szólni kellett volna arról, hogy a ragadványnevek vizsgálatakor próbáljunk feleletet adni az olyan kérdésekre, amelyek a névadás indítéka, a nyelvi eszköz, a névhangulat, a névszerkezet, a névöröklődés stb. összefüggéseinek a vizsgálataira irányulnak. Az ilyen és ehhez hasonló jellegű vizsgálódásokból aztán az is kiderülne, hogy például a gúnynev nemcsak névhangulati kategória, hanem sok esetben maga a gúnyolódás a névadás indítéka. S még ehhez hasonlók.

A szerző által javasolt „közömbös — pozitív — negatív érzelmi-hangulati tartalmú nevek”-et (14) az eddigi szakirodalom is megkülönböztette, én magam is e három kategóriának megfelelően szerepeltettem őket az adattárban: „Ha a ragadványnev gúnyos, csúfolódó, bántó hangulatú, utána gn. (=gúnynev) rövidítés áll, ha kedveskedő, elismerő, akkor bn. (=bóknév), ha pedig közömbös, akkor erre vonatkozó jelzés nem áll mögötte” (ÖRDÖG: i.m.212). A gúnynevet aligha lehet ma már mással fölcserélnünk, de nem is szükséges, ellenben a történeti névvizsgálatból átvett bóknév helyett jobbat kellene alkotnunk.

4. A helynev műszó mellett megjelent földrajzi név lassan-lassan ki is szorítja az előbbit, legalábbis Magyarországon. Szabó T. Attila és tanítványai viszont következetesen kitaranak a helynev mellett. Jóllehet a tudományos irodalomban nem kívánatos a szinonímia, de ha csak ebben az esetben marad meg a névtudományon belül, úgy vélem, elégedettek lehetünk majd e vita végeredményével.

ÖRDÖG FERENC

HOZZÁSZÓLÁS „A MAGYAR NÉVTUDOMÁNY MŰSZAVAI” CÍMŰ CIKKHEZ

Mindenképpen célszerű lenne rendet teremteni Ennek alapja, hogy a névtani terminus technicusoknak ne a köznyelvi jelentését keressük, hanem műszói mivoltukban használjuk azokat, azaz „tudományosan körülírt jelentésű, a szakmában, szaktudományban kötelezően így alkalmazott szónak” tekintsük (MMNyR. I, 135).

A következőkben a földrajzi nevek műszavairól szólnék. Mivel Magyarország 18 megyéjében szervezeten gyűjtik (gyűjtötték), földolgozzák (földolgozták) és közzéteszik (közzétették) a földrajzi neveket, célszerű ennél a kifejezésnél maradni. Annál is inkább, mert ez magában foglalja a hely = helység, a terület, valamint a természetes vagy mesterséges objektumok nevét is. A külterület, belterület műszók alkalmazásában sem látok nehézséget. Célszerű is, hiszen a közigazgatási, földmérési és térképészeti szakemberek is használják ezeket a kifejezéseket, s arra kell törekednünk, hogy ahol lehetséges, ott közelebb, s ne távolabb kerüljünk más tudományok műszavaitól. Indokolatlannak tartanám helyettük például a népnyelvi falu és határ kifejezések terminus technikus-szá emelését.

A földrajzi névgyűjteményekben a külterületet határrészekre osztjuk, az ennél kisebb földterületet, melynek önálló neve van, dűlőnek nevezzük. (Népnyelvi szinonímái: tábla, tag, föld stb.) Hogy a határrészek több dűlőt, utat, tereptárgyat is magukba foglalhatnak, az nem terminológiai probléma!

Természetesen a fentiekén kívül számos olyan földrajzi név van, amelynek különböző szinonímái használatosak műszóként. Valamennyiről számot adni nem itt, és nem a hozzászólónak kell. De az országos méretű, jelentős szak- és társadalmi erőket mozgósító és fölhasználó földrajzi névgyűjtéseknek jelentős eredménye lenne, ha a földrajzi nevek műszavait e munkák tapasztalatai és gyakorlata alapján kodifikálnánk. Nemcsak a szókészlettan szakembereitől, hanem a földrajzi névgyűjtemények szerkesztőitől és lektoraitól várjuk, hogy közösen állítsák össze, és mielőbb tegyék közzé a földrajzi nevek terminológiai jegyzékét.

MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA

KÖZBEVETŐ MEGJEGYZÉSEK A NÉVTANI TERMINOLÓGLÁRÓL

Nehéz helyzetben vagyok. A vita elindítójaként nem illene közbeszólnom, legfőlőbb a végén válaszolhatnék, vagy összefoglalhatnám az eredményeket. Szerkesztőként azonban nem hagyhatok ennyi helyet üresen a füzetben. Leírom tehát két gondolatom a hozzászólás igényével, de a vita lezárásának szándéka nélkül. Tehát függetlenül ettől a pársortól várjuk a véleményeket, kiegészítéseket, helyesbítéseket.

1. Miután RÁCZ ENDRE és ÖRDÖG FERENC fölemlítette (lát-szólagos) tájékoztatlanságom a „gazdát cserélt nevek” szülőatyasága tekintetében, kénytelen vagyok igazolni magam, s bizonyítani, hogy a terminus technicus megalkotójának személyében mégsem tévedtem. RÁCZ önmagát is idézve ezt írja: „...ezt a kifejezést egyáltalán nem a műszó igényével alkottam meg. A következőket írtam róla: „...egy-egy becézőnév könnyen »gazdát cserél«”... (MNyj. XII, 91). A gazdát cserél szintagma itt tehát idézőjelben szerepel, utalva ezzel az inkább ^{gyakran,} mint komolyan veendő megnevezésre.” (NÉ, 2. sz. 30). ÖRDÖG azonban terminus technicusként élt vele: ezt a szókapcsolatot adta címül a II. magyar névtani konferencián elhangzott tudományos előadásának, amely (idézőjel nélkül) meg is jelent (NytudÉrt. 70. sz. 176), továbbá nagy névtudományi munkája (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén, Bp., 1973.) egyik alcsoportjában is ez a megnevezés szerepel némi módosítással: „11.3.2. Alapnevet (gazdát) cserélt becézőnevek” (96).

Hagyjuk azonban az „apaság” kérdését, s nézzük inkább a „gyereket”! A gazdát vagy alapnevet cserélt becenevek problémáit világosan ismerteti ÖRDÖG FERENC a NÉ. jelen számában (56—7), de azt nem mondja meg, hogy szerinte melyik a megfelelő műszó. A becenevcsere vagy egyszerűen névcsere jó lenne szerinte, „ha nem lennének a valóságban önkényes becézőnévcserek” (57). Véleményem szerint ígyis jó, legfőljbbe alcsoportokat kell benne megkülönböztetni a hangalaktól indukált és az önkényes becenevcserek szemléletes és világos különválasztására.

2. Másik megjegyzésem a helynév és földrajzi név vitájához kapcsolódik. Nem akarok érveket felsorakoztatni a helynév használata mellett. Akit SZABÓ T. ATTILA tartalmaz levélrészlete, logikus okfejtése és bölcs tanácsa nem győzött meg, annak úgysem tudok újat mondani. Azt azonban meg kell jegyezmem, hogy sem az utóbbi időkben, sem pedig a mai Magyarországon nem kizárólagos a földrajzi név terminus technicus használata. Helynév meghatározást használ GYÖRFFY GYÖRGY (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I, 41, 45, 52, 57 stb., István király és műve. 30, 31, 32, 33, 34 stb. — használ még településnevet is, de a földrajzi név véletlenül sem fordul elő nála), KISS LAJOS (Régi Rétköz. 6, 7, 8, 9 stb.). Munkája címében is használja a helynév terminust KRISTÓ GYULA, KÁZMÉR MIKLÓS, JUHÁSZ DEZSŐ, R. NAGY VERA, HAJDÚ MIHÁLY stb., stb.

Természetesen azzal egyetérték, hogy nem a helynév vagy földrajzi név használata a lényegi kérdés, hanem az, hogy bármilyen címmel, de folytatódjék és haladjon a gyűjtő és értékelő munka ezen a területen.

HAJDÚ MIHÁLY

SZEMLE

Словник гідронімі в Україні. Редакційна колегія: А. П. НЕ-
ПОКУПНИЙ, О. С. СТРИЖАК, К. К. Ц ЛУЙКО. Київ, 1979. 780 р. + térk.

Az ukrán helynévkutatás eredményeivel egyre gyakrabban hívja föl magára a figyelmet. A köztársaságszerte folyó munkálatok legjellemzőbb sajátossága az, hogy szervezeten végzik: az irányítást az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete vállalta magára, ahol munkacsoport foglalkozik a kutatással, az ott létrehozott onomasztikai levéltár föltárásával, a névtani kartotékrendszer állandó bővítésével. A felsőoktatási intézménnyel rendelkező városok többségében regionális központok működnek, amelyek részint önálló vállalkozásokat bonyolítanak le, részint pedig bekapcsolódnak az országos föladatok megoldásába. A közös munka lehetővé teszi, hogy nagy vállalkozások átfogása történjen meg, ugyanakkor arra is gondot fordítanak, hogy eredményeiket népszerű kiadványok sorában ismertessék meg a nagyközön-
séggel.

Az Ukrajna Hidronímiái Szótára (a továbbiakban: UHSz.) is közös munkából született. Az anyag cédulázásában, a források föltárásában és a helyszíni gyűjtésben számos intézmény és magánember működött közre, segítette a közlétevéket, szerkesztőket. Ennek köszönhető, hogy a mű a köztársaság vízrajzi objektumainak több mint 20000 tulajdonnevét és ezeknek mintegy 24000 változatát ölelheti föl. Az anyaggyűjtést csak a mozgó vizek (folyók, patakok, csermelyek, erek, árkok, csatornák, hollágak, deltaágak, vízesések, horhosok, források stb.) neveire korlátozták, eltekintettek tehát az állóvizek neveitől, amelyek leírását, rendszerezését és szótári földolozását későbbre tervezik.

Az UHSz. szerkezete a szótárak szokásos fölépítését követi. A terjedelmes és nagyon részletes Előszó (9—13) tájékoztat a mű céljáról,

az anyaggyűjtés módszereiről, a szerkesztés elveiről, a névcikkek fölépítéséről, a szótárkészítők egymás közötti munkamegosztásáról stb. Eszerint az UHSz. legfőbb célja — Ukrajna vízrajzi névkincsének összesítésén, leírásán kívül — a nevek írásának, használatának normalizálása. Az egységesítésben alapvető szempont volt az ukrán nyelvűség, az ukrán irodalmi nyelv fejlődéstörvényeinek való megfelelés. Ezért a címszavakból kiküszöbölték azokat a vonásokat, amelyek nem sajátjai az ukrán helyesírásnak vagy helyesejtésnek. A bevezetéshez csatlakozik még a rövidítések jegyzéke (14—5).

Az UHSz. következő része a mintegy húszezer névcikket tartalmazó szótári rész (17—641). A cikk élén a használatra ajánlott névforma áll címszóként, majd pedig ennek grammatikai jellemzői következnek (a nem, a genitívus, a hangsúly jelölése stb., a címnév jellegétől függően számos altípus szerint). Rövidítés mutatja az objektum vízrajzi típusba való tartozását, amely — bevallottan — sok esetben lokális fölfogást, helyi elnevezést tükröz. Az ilyeneket még akkor is megtartották, ha volt az irodalmi nyelvben nyilvánvaló szinonímájuk. Ezt követi a víznév lokalizálása, amely részint a hidronímiai láncolat formájában valósul meg, részint pedig az egyéb földrajzi környezetre való utalással. A hidrográfiai lokalizációban rámutatnak, hogy a címszóval jelzett objektum vize milyen egyéb objektumok közvetítésével kerül a vízgyűjtő medence fő artériájába. Pl. a Rozvila a Korzszikova jobboldali mellékfolyója, amely a Bila baloldali mellékága, ami jobbról ömlik a Lukanba, amelyik jobbról torkollik az Északi-Donyecbe, ez pedig a Don jobboldali mellékfolyója. A láncolatban természetesen csak a neveket írják ki teljesen, a többi információt rövidítésekkel adják meg. A névcikkek legterjedelmesebb részében a névváltozatok felsorolását és dokumentálását találjuk. Ezek lehetnek hangtaniak, alaktaniak és lexikaiak, eredetüket tekintve pedig idegen nyelvek, történetiek, archaikusak, nyelvjárásiak stb. Zárójelben a nyomtatott és kéziratós források rövidítései, hivatkozások mutatnak az adat eredeti lelőhelyére. A névcikkekben szereplő valamennyi változatot a föltűnés évével közlik.

Az adattári rész szerkesztését a következő munkamegosztással végezték. I. M. ZSELEZNYAK: a jobbparti Dnyeper a Pripjaty torkolatától a Dnyeper torkolatáig; A. P. KOREPANOV: a balparti Dnyeper a Szozs torkolatától a Szamara torkolatáig; L. T. MASZENKO: az északi

Bug vízgyűjtőterülete; A. P. NEPOKUPNIJ: Pripjaty és a Nyugat-Bug medencéje; V. V. NYIMCSUK: Tisza-medence; E. Sz. OTIN: az Azovi-tenger medencéje, Szamara, balparti Dnyeper a Szamara torkolatától a Rohacsik torkolatáig; O. Sz. SZTRIZSAK: a Fekete-tenger északi partvidéke, a Szjan-, Dnyeszter- és a Duna-medence a Tisza kivételével; K. K. CILUJKO: balparti Dnyeper a Rohacsik torkolatától a Dnyeper és a Krim torkolatáig.

A következő rész a terjedelmes irodalomjegyzék (645–68). Nagy sajnálkozással vettem észre, hogy ebben mindössze két magyar mű szerepel (Bélay Vilmos, Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. Bp., 1943.; Györfly György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963.). Ha a szerkesztők komolyan gondolták, hogy a Tisza-medence (értsd: a kárpátaljai Tisza-szakasz) hidronímáit is közzéteszik, a többi magyar forrás földolgozásától sem lehetett volna eltekinteni. Ez esetleg úgy lett volna megdoldható, hogy a munkálatokba bevonják az Ungvári Állami Egyetem magyar történészeit és nyelvészeit. Főhívom továbbá a figyelmet, hogy a mai névformák föltárására szervezett helynévgyűjtő expedíciók csak az ukrán neveket keresték — még a magyarlakta vidékeken is. (A szótárban a legnagyobb ritkaságnak számít egy mai magyar nyelvi adat közlése.)

A szótár utolsó része a minden előfordult névalakot magában foglaló névmutató (671–780), amely cirill-, latin- és görögbetűs részre oszlik.

Az UHSz. kétségtelenül nagy eredménye az ukrán névtudománynak. Arra a célra tökéletesen megfelel, amelyre szánták: az ukrainai víznevek normatív alakjainak megállapítására és elterjesztésére. Alkalmas továbbá olyan ukrán névrendszertani elemzésekre, mint amelyet O. N. TRUBACSEV tollából már ismerünk (Nazvanyija rek Pravobereznjoi Ukraini A jobbparti Ukrajna folyónevei. Moszkva, 1968.). A kárpátaljai magyar víznevek megismeréséhez és a párhuzamos vagy többszörös névadás tanulmányozásához azonban vajmi kevésbé van segítségünkre.

MEZŐ ANDRÁS

PAUL J. MARRIOTT: Oxford Street Names Explained.
Oxford, 1977. 38 p.

Minden bevezető és utószó nélkül, sűrű sorokban, laponként két oszlopba gépelve, fotomechanikai eljárással jelent meg ez a kis kiadvány. Alfabetikus sorrendben veszi sorra Oxford ezerszáz közterület-

nevét. A régi, ma már nem élő neveknél utal a mai alakra. A névcikkek fölépítése a lehető legtömörebb. A kétszeresen kiemelt (végig nagybetűvel írt és aláhúzott) mai névalak a cím. Utána a név eredetének magyarázata következik. Személyekről elnevezett utcák esetében (ha tudja) közli a névadó születésének és halálának évét, azon tevékenységének éveit, amelynek alapján emlékezete fennmaradt. Igen röviden utal fontosabb ténykedésére és az utcaelnevezés évére. Ezek után időrendben felsorolja a régebbi neveket, azok előfordulásának évét, esetleg használatának időhatárait, a névadóról hasonlóan közli a szükséges és lehetséges adatokat. Tömörségére jellemző, hogy névcikkei általában 2—4 félsorosak, s a leghosszabbak is csak 10—15 félsorosak; egyetlen egy haladja meg a 20 félsort, mégis elmond igen sok és lényeges dolgot mindegyik névről.

Adatai között nem ritka a XIII. századi elnevezés, a XV—XVI. századi pedig gyakori, s meglehetősen kevés a XX. századból való, ezeknek is többsége olyan közterületre vonatkozik, amelynek előbb nem volt neve, vagyis ekkor épült be, s szükségessé vált a névadás. A legújabb nevek között is sok a természetes elnevezés. 1930: All Saints Road — 1900 táján települt be a környék, és itt épült az All Saints 'Mindenszentek' temploma; 1954: Amory Close — az Amory-család birtokolta a környéket a XIII. században; 1961: Angelica Close — egy illatos gyógynövény (*Angelica officinalis* 'orvosi angyalgöyökér' után, amely gyakori volt itt valamikor; 1930: Ash grove 'Kőrís-liget' (utca!) — egy kőrísfafa erdőcskéről; 1950-es évek: Beech Road 'Bükk út' — az itt gyakori fajtájáról stb. Kétségtelen azonban, hogy elég sok ezek mellett a személyekről elnevezett utca is.

Aránylag kevés név után találjuk magyarázat helyett az „unknown” ('ismeretlen') megjegyzést, de különös, hogy ezek között még 1970-es évekbeli elnevezés is akad (Broughton's Close). Érdekes volna egy statisztikai kimutatásban összevetni a magyar utcanévadási rendszerek mutatóival ennek a kiváló adatokat tartalmazó összeállításnak az anyagát.

(A könyv megküldéséért itt is hálás köszönetet mondok P. A. Sherwood úrnak, a University of London SSEES magyar nyelvészstanárának.)

HAJDÚ MIHÁLY

Valamikor három községből állt a mai település: Ózd, Várkony és Bolyok. Ezeknek az 1846-ig tartó történetével foglalkozik a könyv első része. A második rész (1846—1867) a vasgyár kialakulásával, az első „munkáslakások” építésével, a harmadik az ipar föllendülésével, a gyári lakótelepek, „kolóniák” kialakulásával, a városközpont kiépülésével, az 1867 és 1918 közötti időszakokkal kapcsolatban tárgyalja az utcanévadást. A két világháború közötti időszakot bemutató fejezet megállapítja, hogy ekkor bomlik meg az eddig lényegileg természetes utcanévrendszer, megszorodik a személyekről elnevezett utcák száma, s sok az elcsatolt területek helyneveiről kap nevet. A második világháború után várossá fejlődött Ózdon az eddig megmaradt természetes nevek nagy részét is fölcserélik, többnyire személynevekből alakultakra.

Az adattári rész körzetenként, azon belül betűrendben tárgyalja az utcaneveket. Fölsorolja jelenkori és történeti neveiket, ahol lehet, az elnevezés és a megváltoztatás időpontját is megadja, de mindenképp utal a név előfordulásának évszámára. Ezután nagyon részletes és hasznos leírást ad a szóban forgó utcáról. Ezekben nemcsak értékes helytörténeti adatokat találunk, hanem a névéletlan számára is tanulságos, fölhasználható megállapításokat közöl a szerző.

Forrásjegyzék (141—3) és betűrendes névmutató (145—62), valamint a térképek jegyzéke (163) egészíti ki a munkát.

H. M.

LESLIE ALAN DUNKLING: First Names First. London, 1978. 285p.

Amit az angol nyelvterületen használt nevekről el lehet mondani, azt mind magára vállalja ez a könyv. Foglalkozik röviden a teljes személynévvel (elsősorban az írói névadás szempontjából), a címekkel, névkiegészítő elemekkel stb. Érdekes a „középső nevek” (middle names) kategóriájának bemutatása, amely szabadon választható bármikor mindenki számára, s a könyv szerint az amerikaiaknak csak 4%-a nem él ezzel a lehetőséggel; a férfiaknak egy, a nőknek pedig négy %-a pedig két vagy több középnevet is fölvesz. Ezeknek egy része csupán egy-egy betű, s föloldásuk többféle is lehet, de nem szokásos. A bece-

nevek között bemutatja azt a gyűjteményét a szerző, amely szerelmes levelek aláírásaiból illetőleg megszólításaiból való. Listát ad az amerikai indiánok beceneveiről. A névvarázslatról szóló fejezet a nevekben rejlő előjelekről, a nevek anagrammáiról, névadási rítusokról, a nevek betűinek számértékéről szól. A következő fejezet a normann hódításig (1066) kíséri végig Anglia névadási szokásait. Fölsorolja betűrendben a középkorban használatos óangol, normann és keresztény neveket. Külön fejezetet szentel a szerző a keresztnevékből eredő családnemeknek. A Richardnak 110, a Johnnak 95, a Robertnak 90 stb. családnévi változatát közli. Itt ír a családnév és keresztnév összhatásáról, a névegyüttes szerepéről a névválasztásban. A reformáció nevei új fejezetet kaptak, és fölsorolásuk mellett rövid jellemzéseket is olvashatunk róluk. A XVII. század nevei különválasztva kerülnek bemutatásra ebben a fejezetben.

A becenevek kialakulását a XVIII. századtól vizsgálja a szerző. Megállapítja, hogy a becenevek hivatalos névvé válása hamarosan ezután be is következett az angol nyelvterületen, ezért újabbnál-újabb becenevek alakultak ezután.

A száz évvel ezelőtti nevek közül az első ötvenről gyakorisági sorrendet láthatunk a 88. lapon, külön az Egyesült Államok, külön Anglia és Wales neveinek fölsorolásával. Érdekes, hogy alig van különbség az első néhány névben a két világrészen, a ritkább nevek között azonban már jellegzetes angliai és amerikai neveket különböztet meg a szerző.

A nevek helyesírása mindenütt probléma, hogyne lenne az az angol nyelvterületen. A Johannának (becézői nélkül) 17 használatos formáját sorolja föl a szerző. A férfinévvel alkotott nőnevek nagy száma igen meglepő. A nevek alakulásmódjának osztályozása is itt kap helyet.

Az Egyesült Államok XX. századi leggyakoribb 50 nevét huszonöt-évenkénti korszakolásban kapjuk meg, s nagyon meglepő, hogy az első női név egészen 1975-ig a Mary volt. Ugyanezt a névdivatvizsgálatot az utóbbi száz évre kidolgozva nevenként is megkapjuk. A férfinévek-nél nagyobb a változékonyság az első helyen. 1900: John, 1925: Robert, 1950: John, 1975: Michael. A leggyakoribb 10 név azonban csak 1975-re cserélődik ki nagy mértékben. Az Egyesült Államok különböző államainak névgyakorisági mutatóit is megadja a könyv az 1975. évből az első húsz névre kidolgozva. A leggyakoribb nevekben nincsenek jelentős

különbségek földrajzi szempontból, de a 6—20. nevek már eléggé eltérnek egymástól. Külön foglalkozik a szerző az amerikai négek által választott nevekkel. Nagy különbségeket az ő névhasználatukban sem találunk, de a megadott névlista sok érdekes, új nevet tartalmaz.

Kanada névadási szokásait a francia hatás bemutatásával kezdi a könyv. Névgyakorisági táblázatai alig térnek el az Egyesült Államok neveitől — legalábbis az első néhány helyen. Itt is kitér a földrajzi különbségek bemutatására, s itt sem találunk nagy eltéréseket az egyes országrészek keresztnévhasználatára között. Ugyanezeket a vizsgálókat elolvashatjuk Anglia és Wales, Skócia valamint Ausztrália keresztnéveiről. Az utolsó fejezetek az 1950. és az 1970. év keresztnéveinek egybevetéseit tartalmazzák a különböző angol anyanyelvű államokban. Kétségtelenül megállapítható a legtöbb név esetében az, hogy melyik államra jellemzőbb, s az is, hogy Skócia mutatja a legeltérőbb névhasználatot a többi vizsgált területhez (USA, Kanada, Anglia és Wales, Ausztrália) viszonyítva. Ennek kétségtelenül máig is ható vallási gyökerei vannak.

Az egyes nevek néhány sorban való leírása (232—44) igen tömör névélettan, amely a név használatának földrajzi és időbeli gyakoriságát mutatja be talán kissé túlságosan is szűkszavúan.

A különleges nevekkel foglalkozó fejezet alighanem a legjellemzőbb az egész könyvre: érdekességek, kuriozumok bemutatása tudományos kutatásokra alapozva. Hallatlanul olvasmányosan, igen népszerű módon valóban annyi mindent elmond az angol nyelvterület keresztnéveiről ez a könyv, amennyit minden kutatónak tudnia kell, de amennyit még a laikusoknak is érdemes elolvasni.

Eléggé hiányos irodalomjegyzék, a Names Society (szabad fordításban: Névtudományi Társaság) ismertetése és igen kiváló mutató (273—85) zárja a könyvet.

(Ezt a munkát is P. A. Sherwood ajándékként kaptuk, s itt is fogadja hálás köszönetünket.)

HAJDÚ MIHÁLY

P. G. O'NEILL: Japanese Names, New York & Tokyo, 1972. 359 p.

Reading Japanese names written in Chinese character is extremely difficult and complicated. This book is to help this problem. This is a kind of dictionary in order to find how to read a certain Kanji name.

It covers 36 000 Japanese names and provide their certain readings.

1. Type of names. The reading of a Japanese name written in character can vary according to the context, so it is necessary first to distinguish what kind of name it is.

Surnames 13 500 — s
Personal names 11 000 — male: m, female: f
Place names 4 400 — p
Literary, historical, and artistic names — l, h, a
Era names — distinguished quoting the first and last years of the period

2. Romanization. The romanization is done by the modified Hepburn system.

3. Alternative name readings. E.g. Kikuchi (more common) kan/Hiroshi.

4. Forms of Chinese characters. There are officially recommended forms of Chinese characters called tóyó kanji. Besides this there are commonly used characters.

Part I. From characters to reading

1. 3 050 double-size initial Chinese characters are listed in Part I.

T — tóyó kanji
O — recommended for omission from tóyó kanji
I — recommended for inclusion for tóyó kanji
N — approved for use in proper names only

2. The name reading for the single character.

3. Within parenthesis: Main component reading of the character (used only in combination with other characters) the first one is the most common.

There are two kinds of reading kanji. One is the standard Sino-Japanese (on) reading, given in a big capitals. The other is the native Japanese (kun) reading.

4. Names in combination are listed according to the number of strokes in the second character, e.g. 𠄎 + 川 → 𠄎川 otagawa

𠄎 2[T] Todomu (name reading for the single character) m,
𠄎 Kinoto p. [OTSU — main component reading (on) reading,
ITSU, ICHI, oto, taka — (kun) reading — o, tsugi, ki, to
kuni]

3, 川 Otokawa s, Otsukawa → combination name reading

Part II. From reading to characters

This is to find the kanji from reading. The entries are arranged in straightforward alphabetical order. Full name reading e.g. Tanaka,

component reading with parenthesis e.g. (mochi). A number given after a character is the Part I. reference number for the initial kanji.

How to find readings & characters?

The character from the reading can be found just by looking up Part II. How to find readings from characters, there are three ways as following.

1. When the reading of the first character is known, look up that in reading in Part II. and use the reference number and look up in Part I.
2. Find the first character in Part I. by using Appendix 1.
3. Find the first character in Part I. from its total number of strokes and its character type.

Character classification

To use this dictionary, especially when you look for reading from kanji, it is necessary to know the construction of kanji. Characters are classified by following two elements.

1. Total stroke-count — from how many strokes a kanji is formed. How to count strokes is quite difficult. (See details: page xiv.)

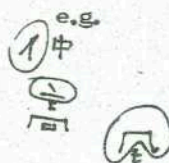
2. Character type — kanji is constructed from several small basic elements and can be divided into the following types by its element, what kind of basic element is has.

lefthand element — L-type

top element — T-type

frame element — F-type

individual units (no basic element) U-type

(See details: page xiv.)

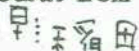
Example

1. From reading to kanji: Waseda. Look it up in Part II, on page 333, you find: Waseda p. 早稲田

2. From kanji to reading: 早稲田 Count the strokes of the

first kanji 早 (6 strokes). This kanji is constructed from two parts, it has a top element, whose stroke-count is four. 早 → top element

Look up 6 strokes T-type (6T4), you will find it on page 50. The fourth from the bottom, you find the name and the reading:

Waseda p.

WASEDA MIKA

Rendkívül nehéz és körülményes a kínai jelekkel írt japán nevek olvasása. Ez a könyv ezt a nehézséget segít áthidalni. Az a rendeltetése, hogy eligazítson a kanji nevek olvasatában. 36000 japán nevet és azok olvasatát tartalmazza ez a szótár.

1. A nevek típusai. A jellel írt japán nevek olvasata a szövegtörnyezettől változhat, ezért meg kell előbb határozni, hogy milyen típusú a név.

Vezetéknév 13500 — s
 Utónév 11000 — férfinév: m, nőnév: f
 Helynév 4400 — p
 Irodalmi, történelmi és művészeti nevek — l, h, a
 Korszakok nevei — az elhatároláshoz a korszak első és utolsó évét jelölik

2. Romanizáció. A latinbetűs átírás a módosított Hepburn-rendszer szerint történik.

3. Két olvasatú nevek. Pl. Kikuchi (gyakoribb) kan/ Hiroshi.

4. A kínai jelek formái. Vannak hivatalosan ajánlott formái a kínai jeleknek, amelyeket tóyo kanji-nak hívnak. Emellett vannak általánosan használt jelek is.

I. rész. A jelektől az olvasatig

1. Az első részben 3050 kétszeres méretű kínai kezdőjel van felsorolva.

T — tóyo kanji
 O — a tóyo kanjiból kihagyásra ajánlott
 I — a tóyo kanjiba belefoglalásra ajánlott
 N — csak tulajdonnevek használatakor ajánlott

2. Az egyes jelek olvasata.

3. Zárójelben: a jel fő alkotó elemének olvasata (csak más jelekkel való összetételben használatos); az első a köznapibb.

Kétféle olvasata is van a kanjinak. Egyik a hivatalos Sino-japán (on) olvasat, ez nyomtatott nagybetűkkel van megadva. A másik a japán anyanyelvűek által használt, elterjedtebb változat (kun).

4. Az összetételekben szereplő neveket a második jelben levő vonások száma szerint csoportosították. Pl. $\text{Z} + \text{||} \rightarrow \text{Z} \text{||}$ otogawa.

$\text{Z} \text{ } 2 \text{ [T]}$ Todomu (egyes jel névolvasata) m,
 Z Kinoto p. [OTSU — fő alkotóelem olvasata (on olvasat)
 ITSU, ICHI, oto, taka (kun olvasat), o, tsugi, ki, to, kuni]
 $\text{3} \text{||}$ Otokawa s, Otsukawa \rightarrow összetett névolvasat

II. rész. Az olvasattól a jelig

Ebben a részben a jelet lehet megtalálni az olvasatból. Az adatok betűrendbe vannak sorolva. A teljes név olvasata pl. Tanaka, az alkotóelem olvasata zárójelben pl. (mochi). A jel után megadott szám az I. részre utal, s az elöl álló kanji-t jelöli.

Hogyan kell megkeresni az olvasatot és a jeleket?

A jel az olvasatból a II. részben található meg. Három módja van annak, hogy hogyan kell az olvasatot a jelből megkeresni.

1. Ha az első jel olvasata ismert, akkor azt meg kell keresni a II. részben, és az ott levő utaló szám segítségével visszakeresni az I. részben.

2. Az első jelet meg kell keresni az I. részben az 1. sz. függelék segítségével.

3. Az első jelet meg kell keresni az első részben az összes vonás számának és a jel típusának segítségével.

A jelek osztályozása

A szótár használatához — különösen ha a jelből akarjuk megtudni az olvasatot — meg kell ismerni a kanji szerkezetét. A jelek osztályozását két elem határozza meg.

1. A vonások összessége — hány vonás alkotja a kanji-t. Ezeknek az összeszámlálása igen nehéz. (Lásd: xiv. lap.)

2. A jel típusa — a kanji-t több kisebb alapelem alkotja, az alapelemek fajtájától függően a következő típusokra osztható.

baloldali elem	L-típus	
felső elem	T-típus	
keret elem	F-típus	
önálló egység (nincs alapelem)	U-típus	

(A részleteket lásd: xiv. lap.)

PÉLDA

1. Az olvasattól a kanji-hoz: Waseda. Kikeressük a 333. lapon ezt találjuk: Waseda p. 早 本 宿 田

2. A kanji-tól az olvasatig: 早 本 宿 田 Összeszámoljuk a vonások számát az első kanji-ban $\frac{11-3}{16} = 5$ (6 vonás). Ez a kanji két részből áll; van egy felső eleme, amelynek a vonásszáma négy. Kikeressük a 6 vonás T-típusnál (6T4), s az 50. lapon megtaláljuk. Alulról a negyedik helyen áll a név és olvasata: 早 本 宿 田

Fordította: SZALÓCZY IBOLYA

SZEIFERT IMRE: Ragadványnevek Balmazújvárosban.
Balmazújváros, 1977. 45 p.

A bevezetésben a ragadványnévadás helyi jellegzetességeiről, a megkülönböztetés szokásairól, a betűrövidítésekről és a leggyakoribb családnevekről olvashatunk.

Az adattár két részből áll. Az első részben típusokba sorolva kapjuk meg a ragadványneveket magyarázatukkal és a viselők teljes nevével együtt. A fontosabb kategóriák jelentéstani szempontúak, s a következők: anya vagy feleség családneve, apa keresztnéve, lakóhely, testi, lelki tulajdonság, magatartás, szokás, szóhasználat, tisztség, foglalkozás, vagyoni helyzet, vallás, nemzetiség, esemény. Külön találjuk a tisztázatlan eredetű ragadványneveket. A második rész a családnevek betűrendjében sorolja föl a ragadványnevekkel együtt a teljes neveket. Német nyelvű összefoglaló zárja a munkát.

H- -Y

TÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK NÉVTANT ÉRINTŐ CIKKEIRŐL

Századok

MOÓR ELEMÉR: Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Száz. CIV (1970), 350—82.

A tanulmány cáfolja azokat a nézeteket, amelyek szerint Géza és István külföldi példák nyomán alakította ki az új államszervezetet. A szerző szerint ennek előzményei az ország területén belül adva voltak, vagyis a bolgárok alföldi államának szervezete vált az Árpád-kori államszervezet alapjává. Ennek bizonyítására helynévi adatokat is fölhasznál a szerző.

HERÉNYI ISTVÁN: Bulcsú nemzetségének nyári szállása az Árpádok korában. Száz. CV (1971), 356—86.

A nyugati kalandozásokban és a X. század magyar diplomáciájában szerepet játszó Bulcsú (Vérbulcsú) személye, működése és szállása több problémát vet föl. Ebben a dolgozatban arra vállalkozott a szerző, hogy megvilágítsa Bulcsúnak és nemzetségének genealógiáját, rokoni kapcsolatait, származását, nemzetségi szállásbirtokát (különös tekintettel a nemzetség nyári szállására) és ez utóbbiak településtörténetét. (Vö.: KRISTÓ GYULA: „Bulcsú nemzetségének nyári szállása” ürügyén. Száz. CVI (1972), 1080—5; HERÉNYI ISTVÁN: Válasz Kristó Gyula „Bulcsú nemzetségének nyári szállása” ürügyén című hozzászólására. Száz. CVI (1972), 1399—1402.

PERÉNYI JÓZSEF: A keleten maradt magyarok problémája. (Mescserék, mocsarok, mozsarok és mozsarajok.) Száz. CIX (1975), 32—61.

Arra vállalkozott a szerző, hogy nyomon kövesse a keleten maradt magyarok sorsát. Összefüggést keres a Volga-parti magyarok és az orosz forrásokban mescser, mocsar stb. néven emlegetett nép között. A dolgozat jelentősebb része a magyarság tatárjárás utáni sorsát vizsgálja, de röviden érinti a téma nyelvészeti és névtani vonatkozásait is. Közli mindazokat a helyneveket, amelyek az orosz okmányokban előfordulnak, s valamiképp kapcsolatba hozhatók a magyar népnévvel.

KRISTÓ GYULA: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. Száz. CIX (1975), 653—67.

Nemzetségekkel korai történetünknek két szakaszában számolhatunk: az ősközösségi társadalomban és a feudalizmusban. A szerző ebben a dolgozatában arra keresi a választ, van-e összekötő kapocs e két korszak magyar nemzetségei között, s közben új oldalról mutatja be a középkori nemzetségek kialakulásának társadalmi és politikai hátterét. Fejtegetései közben szembekerül többek között Györffy György nemzetségi birtokról vallott fölfogásával is. A nemzetségneveknek igen körültekintő és alapos etimológiai, összehasonlító és elemző vizsgálatát kapjuk a cikkben.

Történelmi Szemle

GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. TörtSzle. XV (1972), 261—319.

A foglalkozásra utaló helyneveket elsőként Heckenast Gusztáv vette számba. Jó kiindulópontnak tekinthető összeállítását Györffy e dolgozatában jelentős mértékben tovább bővítette, s ahol szükségesnek érezte, helyesbítette. Igen körültekintően választotta el a foglalkozásra utaló helynevek különféle rétegeit, s közben megrajzolta a magyar, cseh és lengyel szolgálónépi berendezkedés helyét a barbár keleti és a civilizált nyugati berendezkedések között. A szolgálónépi szervezet fejlődésében rámutatott az etnikai munkamegosztás és az udvari intézmény kialakulásának szerepére.

SOLYMOSSI LÁSZLÓ: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. TörtSzle. XVIII (1976), 123—55.

Először az egyes középkori írott forrásokat ismerteti a szerző, majd az írásos emlékekben található névanyag hasznosításának lehető-

ségeit tárja föl. A névanyaggal kapcsolatos tudnivalókat két fejezetben tárgyalja. Egyrészt a személynevek, másrészt a dűlőnevek és az egyes helynévtípusok legfőbb jellemzőit dolgozza föl. Röviden kitér a lokalizálás kérdésére, és a fölhasználás során jelentkező buktatókról is ejt néhány szót.

KÁROLYI MARGIT

JUDÁK MARGIT: Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai, Budapest, 1977. 192 p.

Újabbkori személyneveinknek legkiválóbb forrásai az anyakönyvek. Valamennyi Magyarországon föllelhető egyházi anyakönyvről mikrofilmmásolat készült a közelmúltban a Magyar Országos Levéltárban egészen az állami anyakönyvezés bevezetéséig, 1895. október 1-ig. Ezeknek a a fölvételeknek az állagjegyzéke ez a kéziratként megjelentetett nagyszzerű összeállítás.

A bevezetés (5–6) tájékoztat bennünket a fotózás körülményeiről, az állagcsoport teljességéről, az állagjegyzék fölosztásáról és használatáról. Ezt a részt a lelőhelyek rövidítésjegyzéke (7) követi.

A könyv fő része (9–108) egyházanként, azokon belül pedig egyházmegyénként sorolja föl betűrendben az egyes egyházközségeket (plébániákat, hitközségeket stb.). Megadja az őrzött állagok kezdetének és befejezésének évszámát (ez utóbbi általában 1895), a a készített fölvételeknek a számát, vagyis hozzávetőleges terjedelmet (legtöbbször két lap szerepel egy fölvételen). A kezdőévszám természetesen egybeesik az anyakönyvezés kezdetével, illetőleg a fennmaradt anyakönyvek első évszámával. A fölvételek száma általában ezer körül van, de nem ritka a húsz-harmincezer fölvétel sem egy-egy plébániáról vagy egyházközségről.

A jól használható helynévmutató (109–81) az 1895-ös és az 1975-ös helységnévtár adatainak egybehangolásával készült. Mindegyik helynél utalást találunk arra, hogy milyen vallású anyakönyveket találunk a jelzett lapon.

A törzsszámmutató (183–6) elsősorban a levéltár dolgozóinak a munkáját könnyíti. Kutatói szempontból talán jobb lett volna az adattári részben a raktári számokat megadni. Orosz és német nyelvű összefoglalás zárja le a munkát.

HAJDÚ MIHÁLY

MÚHELY

A JUGOSZLÁVIAI BÁCSKA VÍZNEVEI

A Duna—Tisza köze, különösen pedig ennek déli része mindig gazdag terület volt vízben; a tavak, mocsarak, gázlók, fokok, erek patakok és folyócskák száma már a XII—XIII. század folyamán figyelemreméltó ezen a vidéken. Jelenlegi kutatásunk azonban a későbbi, azaz a XVIII. és XIX. századi, valamint XX. század eleji anyagra szorítkozik. Oklevelek, térképek, helynév-gyűjtemények, földrajzi tanulmányok, összeírások tanulmányozása és vizsgálata eredményeképpen összegyűjt mintegy 500 objektumnak 2000 ide vonatkozó névalakja. Ezek a jelentésbeli változatok mellett a vízneveknek több nyelvben való előfordulásait is tartalmazzák. Magyar, szerbhorvát, német és szlovák névalakok találhatók közöttük. Célunk valamennyinek az összegyűjtése és bemutatása; adattárjuk elkészítése és nyelvi földolgozása. Elsősorban a nevek szerkezete és jelentése érdekel bennünket, de ahol lehetséges, kiderítjük a név eredetét is. A nevek közötti eltérések, különbségek illetve egyezések úgyszintén sok érdekességre utalhatnak, így ezekre is föl hívjuk a figyelmet. Természetesen mutatót is szándékozunk adni a víznevekhez.

Munkánkról már eddig is adtunk hírt rövid tanulmányok formájában. Közöltük egy-egy igényesebb gyűjtemény vagy helytörténeti munka adattárát (Pesty, Borovszky stb.), de ezekben még nem foglalkoztunk tudományosan a névalakkal. Az igényesebb, tudományos módszerű és eredményű földolgozás még csak ezután következik.

MATJEVICS LAJOS

A HELYNÉVGYŰJTÉS MÓDSZERÉRŐL A FEHÉRGYARMATI JÁRÁS FÖLDRAJZI NEVEINEK ÖSSZEGYŰJTÉSE KAPCSÁN

E cikk megírásával kettős céloom volt. Egyrészt szeretném megismertetni egy készülő helynévi adattár anyagának összegyűjtését, a munka

jelenlegi állását; másrészt a névgyűjtés menetének részletes bemutatásával, a gyűjtés közben szerzett tapasztalataim leírásával segítséget szeretnék nyújtani a helynévgyűjtés nemes feladatára vállalkozó, de kellő gyakorlattal még nem rendelkező kezdő gyűjtőknek. Írásomban így nem annyira a tudományos jelleg, mint inkább az élményszerűség a fő meghatározó.

A helynévgyűjtés módszeréről, elméleti, gyakorlati tudnivalóiról ma már számos tanulmányban olvashatunk. Emellett a már megjelent adattárak (megyei, járási monográfiák) szerkesztői is közlik, hogy milyen elvek szerint gyűjtötték össze, illetve rendezték el anyagukat. Ezek ismertetésétől eltekintenek, hiszen — hála a tudomány szak soha nem tapasztalt föllendülésének — a legfontosabb tanulmányok, tanulmánykötetek, adattárak stb. cím szerinti felsorolása is több lapot tenne ki. Egy tanulmányra azonban külön is fölhlvom a helynévgyűjtéssel most ismerkedők figyelmét. SEBESTYÉN ÁRPÁD: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban című írását (MNYj. XIII, 29—54) a benne közölt szakbibliográfia és a gyűjtés módszeres menetének szakszerű, részletes leírása avatja alapvető munkává.

Előljáróban néhány mondatot szólnék a munka egészéről. A fehérgyarmati járás földrajzi neveinek összegyűjtése része annak a mozgalomnak, amely Szabolcs—Szatmár megye földrajzi neveinek összegyűjtését és kiadását tűzte ki céljául. A Zala megyei lelkesítő példa hatására még 1964-ben elhatározták a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a nyíregyházi tanárképző főiskola nyelvészeti tanszékének oktatói, hogy összegyűjtik és kiadják a megye földrajzi neveit. Hamarosan meg is jelent az első kötet (MEZŐ ANDRÁS, A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967.). A hivatalos szervek korábbi kedvezőtlen állásfoglalásán túl a gyűjtéssel, illetve a munka irányításával megbízott oktatók más irányú elfoglaltsága is szerepet játszott abban, hogy e kötetnek mind ez ideig nincs folytatása. A gyűjtőmunkában azonban — a nem éppen kedvező körülmények ellenére — most bizonyos előrelépés tapasztalható. Sebestyén Árpád 1975-ben befejezte a csengeri járás helyneveinek összegyűjtését, s Jakab László munkájaként végéhez közeledik az anyaggyűjtés a nyírbátori járásban is. 1976-ban pedig én magam is elkészültem a kiegészítő gyűjtéssel és ellenőrzéssel a fehérgyarmati járásban. A munkát tulajdonképpen már egyetemi hallgatóként elkezdtem: diákköri pálya-

munkáimban és szakdolgozatomban a fehérgyarmati járás néhány községének helyneveit mutattam be. Középiskolai tanárként pedig ugyancsak ebből a témakörből írtam bölcsészdoktori értekezésemet A Tisza-Túr közének földrajzi nevei címmel. Ebben 14 község névanyagát gyűjtöttem össze és rendszereztem. 1976 júliusában a debreceni tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékére kerülve örömmel vállaltam a rám bízott feladatot, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei című kötetnek a szerkesztését. A megbízás számomra nemcsak tudományos feladat volt. Mivel magam is ezen a vidéken születtem, személyes ügyemnek tekintettem, tekintem ezt a munkát. A megkezdett munka folytatásához még 1976 nyarán hozzáálltam, java részét azonban tanév közben végeztem el. Oktatói teendőim ellátása után több hónapon át minden héten kiutaztam a terepre, hogy a helyszínen egészítsem ki, illetve ellenőrizsem a korábbi gyűjtéseket. A következőkben ennek a munkának az egyes szakaszait veszem sorra.

Más gyűjtőkhöz hasonlóan én is azt vallo[m], hogy az eredményes gyűjtés egyik lényeges feltétele a gondos, alapos előkészítő munka. Tágabb értelemben ide tartozik a nyelvjárási szöveglejegyzés kellő színvonalú elsajátítása, az illető nyelvjárás főbb sajátosságainak megismerése, illetve az ezekkel kapcsolatos ismeretek fölfrissítése és a névtan általános kérdéseiben való tájékozódás. Ez utóbbi jelentőségéről SEBESTYÉN ÁRPÁD már említett tanulmányában ezt írja: „Így tudjuk meg, milyen célokra kívánja a tudomány felhasználni a földrajzi neveket, tehát milyen követelményeket támaszt a gyűjtéssel szemben, hogy az minden várható igényt kielégítsen” (i.m.47). Az elméleti fölkészülés, illetve az ilyen jellegű ismeretek fölfrissítése után az egyes falvakról meglevő, kéziratos vagy nyomtatásban megjelent helynevek kicédulázása következett. Kicéduláztam a Magyarország vármegyéi és városai sorozat (szerk. BOROVSZKY SAMU) Szatmár vármegye című kötetéből a területemhez tartozó falvak anyagát, CSÜRY BÁLINT Szamosháti szótárának a helyneveit, SZABÓ IMRÉNEK a Nyelvőr XXVI. évfolyamában megjelent kisebb közleményeit, valamint a tanszékünkön készült szakdolgozatok, diákköri pályamunkák, intézeti gyűjtések anyagát. PESTY FRIGYES 1864-ből származó gyűjtését és a helységnév-tárak anyagát (az egyes községek lakosságára, területére, lakott külterületére stb. vonatkozó adatokat) Sebestyén Árpád bocsátotta rendelkezésemre.

A helynévgyűjtés legfontosabb szakaszát a helyszíni gyűjtés, a terepmunka jelenti. A terepmunka ideje alatt Fehérgyarmaton laktam, a Zalka Máté Gimnázium kollégiumában kaptam szállást és ellátást. Innen a járási székhelyről utaztam ki minden nap az egyes falvakba. Ezt megelőzően azonban fölkerestem a Járási Földhivatalt és a Tisza—Túr Vízsabályozási Társulat kirendeltségét. A földhivatalban nemcsak a különböző térképek adatait írhattam ki, hanem díjtalanul megkaptam az egyes falvak tízezres térképvezetéseit is, amelyek nagyon megkönnyítették a földrajzi nevek helyhez kötését. A vízsabályozási társulatnál a tájegység vízrajzi térképét és a csatornákról készült kiutatást bocsátották rendelkezésemre, s ennek névanyagát is beírtam a gyűjtőfizetembe az egyes községek már meglévő adataihoz. Csak ezután mentem ki a terepre. A tapasztalat arra is megtanított, hogy az egyes községekbe történő kiutazásokat is célszerű megtervezni. A tanácsok összevonása miatt ugyanis már nagyon sok községben nincs hivatal, s a csatolt községek anyagát (így a kataszteri térképet is) átszállították a tanácsi székhelyre. Ezért a munkát mindig a tanácsi székhelyen kezdtem, s csak ezután gyűjtöttem a társközségekben. A terepmunkára a gyűjtőfizet és toll mellett pauszpapírt, grafitceruzát és színes ceruzákat is vittem magammal. Ez utóbbiakra a térképvezetések elkészítéséhez volt szükség. Emellett állandóan velem volt egy igazolás arról, hogy a helynévgyűjtést a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének megbízásából végzem. Erre az igazolásra azért volt szükség, mert a hivatalos anyag (különböző iratok, kataszteri térkép stb.) tanulmányozása, illetve róluik másolat készítése csak hivatalos célból engedhető meg, magánszemélyeknek tilos. Az igazolás bemutatása után elkértem a kataszteri térképet, s egyben kértem, hogy bocsássonak rendelkezésemre egy nagyobb helyiséget, ahol a térkép lapjait összeillesztve tudom tanulmányozni. Ez a munka meglehetősen időigényes volt, de megérte a fáradságot, mert így már a határjárás előtt képet kaptam a község határáról, a határ jellegzetességeiről. A kataszteri térképről — ha nem volt a községről tízezres térképem — vázlatot készítettem. A nagy térképről azonban ez lehetetlen volt, hiszen a kicsinyítés aránytalan torzulásokhoz vezetett volna. Térképvezetéknek nagyon megfelelt a kataszteri térkép mutatója, amelyen a térképlapok összeillesztése mellett az egyes dűlők sorszáma és határvonalai is megtalálhatók. Általában két vázlatot készítettem: egyet a helyszíni munka, egyet pedig a nevek vég-

leges lokalizálása számára. Ezt követően a kiterített térképről átírtam a helyneveket a vázlatomra. Arra mindig gondosan ügyeltem, hogy az adatok betűhíven, felírási helyüknek megfelelően kerüljenek át a vázlatra. A térképemen csak a legfontosabb objektumokat: főbb utakat, folyókat, nagyobb csatornákat, tanyákat stb. tüntettem föl. Ha több térképet is megnézhettem, ezek adatait különböző színnel írtam át az enyémmé. A kataszteri térkép (vagy más térképek) legfontosabb adatait: a készítés idejét, a felvevő és szerkesztő nevét beírtam a gyűjtőfüzetembe is. Ugyancsak följegyeztem azt is, ha a térkép hiányos volt, ha valamelyik lapja már nem volt meg. Lemásoltam a térképhez csatolt összeadó listát is, az egyes dűlők nevével s a rájuk vonatkozó számadatokkal együtt. A térképen talált helyneveket a gyűjtőfüzetbe is beírtam.

Ezután a munka legizgalmasabb része, az adatközlőkkel való beszélgetés következett. Itt érintete ném azt a nagyon lényeges kérdést, hogy milyen elvárásoknak kell a jó adatközlőnek megfelelnie. Ezek: helybeli születés, huzamos helyben lakás, helyben házasodás, a helyi kiejtésnek megfelelő beszédmód, jó beszélőszervek, megfelelő értelmi színvonal, az egész határnak vagy valamelyik részének átlagon felüli ismerete. — Az adatközlőket általában lakásukon kerestem föl. Nem egyszer tapasztaltam ugyanis, hogy a hivatalos környezet nem segíti elő a fesztelen beszélgetés kialakulását, szokatlan helyen nehezen oldódnak föl, nem szívesen beszélnek az emberek. Először a községi tanácsnál kapott címekre mentem el. Néha azonban előfordult, hogy az ott ajánlott adatközlők nem feleltek meg elvárásaimnak. A tanácsházán ugyanis gyakran utasítottak olyan emberekhez, akik a többiekénél jóval olvasottabbak, műveltebbek voltak, s emiatt már nem beszéltek jól a helyi nyelvjárást. Ilyenkor néhány udvarias kérdés után megköszöntem a szívességet, s más adatközlő után néztem. Mivel a gyűjtéskor a nevek szociális érvénye is érdekelt, ezért adatközlőimet úgy választottam meg, hogy a falu társadalmának összetételét is tükrözzék. Adatközlőim között éppen ezért öregek és fiatalok, férfiak és nők, paraszti foglalkozásúak és hivatalnokok egyaránt voltak. A legjobb adatközlőknek a 60—70 év közötti paraszti foglalkozású férfiak bizonyultak. Ők egyaránt jól ismerték a régi és az új elnevezéseket, hiszen legtöbbjük mostanában ment nyugdíjba, vagy még ma is aktívan dolgozik. A nagyon idős emberekkel már nem lehetett dolgozni: hallásuk meggyengült, beszédüket nehezen lehetett érteni. (Természetesen voltak közöttük kivételek is.) Által-

lában nem bizonyultak jó adatközlőknek a régi és új tisztségviselők: bírók, esküdtek, előjárósági tagok stb. sem. Az általuk jól ismert hivatalos iratok, térképek elnevezéseit gyakran népi névként akarták elfogadtatni. Ismereteiket, tájékozottságukat a helynevek lokalizálásában, a térképezés munkájában viszont igen jól tudtam hasznosítani.

A következőkben arról szólnék, hogyan zajlott le az adatközlővel a beszélgetés. Első teendőként a gyűjtőfüzetbe kerültek az adatközlő legfontosabb adatai: születési év, hely, lakhely, foglalkozás. Majd céltom fölvázolása után rátértünk a beszélgetésre. (Az adatközlő szó szerint rögzített válaszait az egyezményes átirás szerint, saját megjegyzéseimet természetesen köznyelvi helyesírással jegyeztem föl.)

Első kérdéseim a községre vonatkoztak: a falu nevének kiejtése, a hol?, honnan?, hová? kérdésre felelő helyragos alakok és a melléknév-képzős változat; a település története, a vele kapcsolatos szájhagyomány, illetve falucsúfoló stb. Ez utóbbit célszerű megkérdezni a környező falvakban is, nem egyszer tapasztaltam ugyanis, hogy az emberek a saját falujukról szóló falucsúfolót nem szívesen mondják el, míg némi kárörömmel közlik a szomszédos községekre vonatkozókat. — Ezután először a belterület helynevei iránt érdeklődtem. A belterülethez nemcsak a utcák, terek, épületek tartoznak, hanem minden, ami a község jelenlegi hivatalos térképén az ezzel a névvel jelölt részen belül található. Ezután a külterület neveit vettük sorba. Külterületen az illető település közigazgatási határain belül elterülő részt értjük. Így a szomszédos község által használt mezőrészt is ott kell számbavenni, ahová közigazgatási szempontból tartozik.

A helynévgyűjtés közben igyekeztem kideríteni minden tulajdonnévvel jelölt terület, objektum esetében a rá vonatkozó összes nevet, az egyes nevek minden változatával együtt. Minden névnek följegyeztem a helyi kiejtési formáját, s ha volt ettől eltérő hivatalos változata, azt is. A kiejtett formát még a teljesen közömbösnek látszó hivatalos nevek esetében sem mellőzhetjük. Nem mindegy ugyanis, hogy például a Kossuth Lajos utca nevét hogyan mondják: Kosut Lajos ucca, Kosut ucca, Kosút úcca. Következésképpen megkérdeztem a hová? kérdésre felelő helyragos formát. Ez az egyszerűnek látszó feladat azonban néha elég nehéznek bizonyult, nem egy adatközlőm ugyanis nem értette meg, hogy mit várok tőle. A helyragos alakot rendszerint ezzel a kérdéssel igyekeztem megtudni: Hogy mondják, ha ebbe az utcába, me-

zórészbe mennek? Az adatközlőtől várt felelet: „Megyünk a Kis uccára (vagy -ba), Naty-szegbe stb.” Gyakran kaptam azonban ilyen vagy ehhez hasonló humoros választ: „Hát, csak, hogy odamegyünk.” Vagy: „Nem monygyuk má sehogy se, má nincs meg.” De még ezekből a válaszokból is lehetett hasznos információt nyerni. Hiszen így kiderült, hogy a szóban forgó utcának, határrésznek a nevét — melyről korábban azt állította az adatközlő, hogy ma is gyakran mondják — a valóságban nem is használják olyan általánosan. Külön szólnék a személyneveket tartalmazó helynevek gyűjtéséről. Személynevek nemcsak az utcák, terek s más belterületi objektumok elnevezéseiben szerepelhetnek. A külterületi nevek között is igen gyakori típus ez, különösen a -tanya/tanyája, -tag/tagja, -föld/földje stb. földrajzi köznevekkel együtt fordulnak elő. Ezeknél mindig föl kell deríteni, hogy milyen kapcsolatban volt az elnevező az objektummal, él-e a családnév a községben stb. Erre az aprólékos érdeklődésre a névadó motívum minél tökéletesebb föltárása érdekében van szükség.

Az anyaggyűjtés során mindig följegyeztem az egyes objektumok legfontosabb jellemzőit: helyét, kiterjedését, felszíni formáját, művelési jellegét, a talaj minőségét, a nevében előforduló földrajzi köznévet (szeg, dűlő stb.) és helyzetviszonyító elem (alsó, felső stb.) jelentését. Ugyancsak összegyűjtöttem a vele kapcsolatos eseményeket, hiedelmeket, szájhagyományt. Megkérdeztem, hogy van-e még más neve az objektumnak, melyiket használják gyakrabban stb. Érdekel az is, hogy a lakosság szerint mi az elnevezés oka, honnan származik a név. Nagyon sok névre kaptam így pontos, helytálló magyarázatot. Gyakran előfordult azonban, hogy a magyarázat nem volt több érdekes, ötletes népetimológiánál. Többször tapasztaltam azt is, hogy a jó fantáziájú adatközlő csak épp akkor, az én kérdésekre találta ki a névnek az értelmezését, mert nem akart tájékoztatatlannak látszani. Az ilyen „pillanatszülte” leleményt természetesen nem szabad népetimológiának tekinteni. Annak csak a többektől ismert, de minden tudományos alapot nélkülöző „névfejtést” lehet elfogadni. Lássunk ezekre egy-egy példát! Tiszakóródon az egyik mezőrész állítólag azért kapta a Luzsnyak nevet, mert az alakja hasonlít a lúdnyakhoz. (A valóságban a szl. luzsa 'mocsár' jelentésű szó van benne.) A névnek ezt az ötletes magyarázatát nem tekintem népetimológiának, mert csak egy adatközlő ismerte, mások nem tudtak róla. A Csonkás nevű mezőrészt meg azért nevezik így, mert

„csonka tábla földek” vannak benne. (A név az erdőirtás emlékére utal.) Ezt a névmagyarozatot többen is ismerik, így már joggal tekinthető népetimológiának.

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza az adatközlővel való beszélgetéshez! Miután az adatközlővel áttekintettük a határ általa ismert összes elnevezését, illetve tisztáztuk a helyzetviszonyító elemek és földrajzi köznevek jelentését, az előkészítő munka során a gyűjtőfüzetembe beírt, s az adatközlőtől nem említett helyneveket vettük sorra. Megkérdeztem, élnek-e ezek a nevek, azonos formában, illetve funkcióban élnek-e, mint a korábbi följegyzés idején. Egy település teljes névanyagának összegyűjtéséhez azonban nem elég egy-két adatközlőt kikérdeznünk. Még egy kisebb község esetében is több adatközlővel kell beszélgetnünk, mert csak így lehetünk abban biztosak, hogy a település minden nevét összegyűjtöttük. Egyszerre általában csak egy adatközlővel beszélgettem. Néha azonban a körülmények úgy alakultak, hogy több beszélgető partnerem is volt. Ilyenkor is arra törekedtem, hogy minden adatom személyhez köthető legyen. Ezt úgy értem el, hogy az adatközlők indexszámot kaptak a füzetemben, s ezt az egyes adatoknál jeleztem. Egy-egy község helyneveinek összegyűjtése általában két-három napot is igénybe vett. A munkanapok végeztével, rendszerint a késő esti órákban visszatértem a szálláshelyemre, de a napi munkám még ekkor sem fejeződött be. Újból elővettem a füzetem, átolvastam a lejegyzett anyagot. Erre a kontrollra azért volt szükség, mert többször előfordult, hogy a beszélgetés menetében valamilyen fontos mozzanat elkerülte a figyelmem, a kapott információk hiányosak voltak, kiegészítésre szorultak. Ezeket külön kiírtam, s másnap visszatérve a terepre tisztáztam a problémákat.

Külön szólnék a gyűjtőmunka két igen lényeges teendőjéről: a határjárásról és a nevek lokalizálásáról. A határjárásra általában az anyaggyűjtés utolsó szakaszában kerítettem sort. Tudom, hogy az ideális megoldás az lett volna, ha minden adatközlőmmel a határt járva beszélgettem volna el a község helyneveiről. Ezt azonban nem lehet megtenni: az adatközlők nagy része ma már idős ember, s közülük csak kevesen vállalkoznak arra, hogy a határba is elkísérjék a gyűjtőt. A határjáráshoz legalkalmasabb társnak a mezőőr, vagy valamelyik, az átlagosnál tájékozottabb adatközlő bizonyult. Kint a határban aztán magam is meggyőződhettem arról, hogy a táj képe a nagyzemai gazdálko-

dás következményeként mennyire átalakult. Nem egyszer tapasztaltam, hogy az idős adatközlő, aki otthon szép sorjában elmondta a határ elnevezéseit, kint a terepen már alig tudott tájékozódni, mert kiirtották a régi fasorokat, egybeszántották a kis parcellákat, sőt a hatalmas gépek még a kisebb dombokat, mélyedéseket is elhíntették.

A nevek lokalizálása a helynevek helyhez kötését jelenti. Ha adatközlőm elég jól tudott tájékozódni a térképen, akkor rögtön a beszelgetés közben végeztem el ezt a feladatot, máskor a gyűjtés utolsó szakaszában került rá sor. Természetesen nem a nevet vezettem a vázlatomra, hanem minden objektum elé számot írtam, s ez a szám került a térképemre. (Egy objektum több neve ugyanazon a számon szerepelt.) A nevek lokalizálása néha nehéz, körülményes munka volt: nem minden adatközlőm tudott ugyanis tájékozódni a térképen. Az adatok helyhez kötését a legtájékozottabb adatközlővel célszerű elvégeztetni. Erre a korábban hivatalt viselt emberek, elsősorban a volt községi bírók a legalkalmasabbak: ők kitűnően eligazodnak a térképen. A lokalizálás pontosságát a határjárás során magam is ellenőriztem.

A terepmunka teendőinek ismertetése után a magnetofonnal történő gyűjtésről szólnék néhány szót. Véleményem szerint ez a módszer csak kiegészítője lehet a fizettel, hagyományos módon végzett gyűjtésnek. Különösen alkalmatlan arra, hogy egy nagyobb tájegység névanyagát ily módon rögzítsük. Kétségtelen előnye, hogy a nyelvjárási sajátosságok pontosabb lejegyzésére nyújt lehetőséget, s ez különösen a kezdő gyűjtők számára hasznos. Hátránya viszont, hogy munka közben nem lehet áttekinteni az anyagot, a hiányos közlések kiegészítése nehezebb, az anyag kicédulázása körülményesebb stb. Magam a fehérgyarmati járás helyneveinek összegyűjtésekor nem alkalmaztam ezt a módszert. A nyelvjárás anyanyelvjárásom, jelensége it jól ismerem. Kiszállásaimra — hogy kint a terepen könnyebben mozoghassak — gyakran kerékpárral mentem, így nem is tudtam volna magnetofont vinni magammal.

A helynévgyűjtés befejező szakasza az anyagrendezés. A terepmunka elvégzése után rögtön hozzáláttam a gyűjtőfüzetek földolgozásához. Ekkor még frissek voltak a gyűjtéssel kapcsolatos emlékek, így könnyebben eligazodtam a sokszor csak hevenyészve papírra vetett följegyzések között. A füzeteket kicéduláztam, egy cédulára került mindaz, amit egy helynévre vonatkozóan anyagom tartalmazott. Ha egy

objektumnak több neve is volt, akkor ennek céduláit a későbbiekben összekapcsolva együtt kezeltem. Ugyanazon név kiejtési változatai természetesen mindig egy cédulára kerültek. A cédulák átmeneti formát jelentenek a gyűjtőfüzet és a földolgozás rendezettség között. Minden településről elkészítettem a végleges térképet. Erre nem a neveket írtam föl, hanem a megfelelő helyre az objektum számát. A számozást a belterülettel kezdtem, s folytatólag ezután következtek a külterületre utaló számok balról jobbra haladva növekvő rendben.

A földolgozás további teendőit még ezután kell elvégezni. Éppen ezért erre már nem térek ki, csak utalok rá, hogy anyagom végső formába öntésének főbb szempontjait én is abból a gyűjtési utasításból veszem, amelyet Jakab László állított össze Szabolcs—Szatmár megye helyneveinek összegyűjtéséhez, s amelynek alapján A baktalórántházi járás földrajzi nevei című kötet is készült. Ettől csak egy-két kisebb részletkérdésben szándékozom majd eltérni.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

A BÉKÉS MEGYÉBEN MEGINDULT HELYNEVGYŰJTÉSÉRŐL ÉS AZ EDDIG MEGJELENT NÉVTANI MUNKÁKRÓL

Az ország többi megyéjéhez hasonlóan Békés megyében is elkezdődött a helynevek szervezett gyűjtése. Mirtegy fél éves előkészítő munka után a szarvasi és a szeghalmi járásban indult meg a gyűjtés 1979 májusában. Előzőleg a két járás gyűjtői egynapos előkészítő tanácskozáson vettek részt Gyomán, ahol Ördög Ferenc, Balogh Lajos és Bognár András tartott előadást. Ekkor kapták meg a munkához szükséges segédanyagokat is a gyűjtők. A terv szerint 3—4 évig tart majd a gyűjtési munkaszakasz, de megpróbáljuk majd folyamatosan végezni az ellenőrzést is. Évenként-két új járásban indítjuk be a munkát.

A helynevek gyűjtéséhez az anyagi feltételeket a Békés megyei Tanács V.B. biztosítja. A munka közvetlen irányítója itt Köteles Lajos által vezetett Tudományos—Koordinációs Bizottság, szakmai felelőse pedig Hévvízi Sándor. Munkánkat az MTA Nyelvtudományi Intézete támogatja erkölcsi és szakmai segítségnyújtással. Számíthatunk továbbá a Hazafias Népfront megyei és községi szervezeteire is. Alábbiakban felsorolom azokat a munkákat, amelyek helynevekkel vagy azokkal is foglalkoznak megyénk területéről.

- BALOGH ISTVÁN, Tanyak és majorok Békés megyében a XVIII—XIX. században, Gyula, 1961. /A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. 25. sz./
- BECSEI JÓZSEF: Békés megye külterületi népessége. Békési Élet (a továbbiakban: BÉ.) 1973/3.
- BECSEI JÓZSEF: Gyula településrendje. BÉ. 1979/3.
- CSIPES ANTAL, Békés megye élete a XVI. században, Békéscsaba, 1976. /Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. (a továbbiakban: FkBmLt.) 7. sz./
- DOMOKOS ZSUZSANNA: Vésztő határának és belterületének földrajzi nevei. =Vésztő története. Szerk.: SZABÓ FERENC. Vésztő, 1973. 385—435.
- EMBER GYŐZŐ, Az újratelepülő Békés megye első összeírásai. 1715—1730. Békéscsaba, 1977. /FkBmLt. 8. sz./
- EPERJESSY KÁLMÁN: Békés megye az első katonai felvétel (1782—85) országleírásaiban. =Körös Népe 1963/IV.
- GAÁL JÓZSEF (szerk.), Dévaványa nagyközség története. Dévaványa, 1978.
- HAJDÚ MIHÁLY: A Vásárhelyi-puszta helynevei. =Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Szerk.: NAGY GYULA. Békéscsaba, 1975. 71—118. (A jelenleg Békés megyéhez tartozó Kardoskút és Tatársánc helyneveit is tartalmazza.)
- HÉVÍZI SÁNDOR: Gyoma földrajzi nevei. =Gyomai tanulmányok. Szerk. SZABÓ FERENC. Gyoma, 1977. 421—483.
- HÉVÍZI SÁNDOR: Gyoma földrajzi köznevei. BÉ. 1979/3.
- IMPLOM JÓZSEF, Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. 1695—1848. Békéscsaba, 1971. /FkBmLt. 4. sz./
- KRAJKÓ GYULA (szerk.), Békés megye gazdasági földrajza, Békéscsaba, 1974.
- KRISTÓ GYULA, Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. A honfoglalástól 1715-ig. Békéscsaba, 1967. /FkBmLt. 1. sz./
- ADAMIK MIHÁLYNÉ — MOLNÁR AMBRUS: Mezőberény határának története és helynevei. =Mezőberény története. Szerk.: SZABÓ FERENC. Mezőberény, 1973. II, 119—153.
- MOLNÁR AMBRUS: A belterület története és helynevei. =Uo. 155—178.
- PETIK AMBRUS, Békés megye leírása. 1784. Sajtó alá rendezte: DANKÓ IMRE. Gyula, 1961.

SZÚCS SÁNDOR, Régi magyar vízivilág. Bp., 1977. (Sok Békés megyei vonatkozással, helynévvel.)

TÁBORI GYÖRGY: Tótkomlós földrajzi nevei. Körös Népe. 1957/2.

VÉGH JÓZSEF: A földrajzi nevek gyűjtésének jelentősége és módszere. Békéscsaba, 1968. /Körösmenti Honismereti Közlemények. 2. sz./

A közeljövőben jelenik meg Békés város monográfiája és Battyánya helytörténeti kötete, amelyek mindegyikében lesznek névtani vonatkozású tanulmányok.

HÉVVÍZI SÁNDOR

LEVÉLRÉSZLET VARSÓBÓL

Nálunk, a Tanszéken, ha jól emlékszem, csak egy valamelyest ide tartozó szakdolgozat készült. Szerzője Nowakowska Zuzanna, a dolgoza címe: Imiona chrzestne w Egerze w XIX i XX wieku (A XIX. és XX. századi egri keresztnévek), 1968. 132 lap. A dolgozat Jan Reychman, akkori mb. tanszékvezetőhöz készült.

CSAPLÁROS ISTVÁN

SAJÁT HÁZTÁJUNKRÓL

Bizonyosan sokak számára föltűnt, hogy a Névtani Értesítő szerkesztői nem egy munkahelyen, még csak nem is egy városban dolgoznak. Talán egyesek gondolkodtak is azon, hogyan osztjuk meg a szerkesztési munkát. Az első szám nehézkes elkészültének egyik oka az volt, hogy mindketten átnéztünk minden cikket, kéziratot, s két helyen is gépellítettük az anyagot. A hosszadalmas előállításon kívül a külalak is kárát látta ennek, amire jogosan hívták föl többen is a figyelmünket.

A jövőben úgy kívánjuk megosztani a munkát, hogy minden páros számot Mező András, minden páratlant Hajdú Mihály készít elő nyomdai munkálataira. Kérjük kedves munkatársainkat, hogy tanulmányaikat, cikkeiket már annak figyelembevételével küldjék el Mező András (Nyíregyháza, Pf. 166. 4401) vagy Hajdú Mihály (Budapest, Pf. 107. 1364) címére, hogy páros vagy páratlan számba szánják munkájukat. A sokszorosítást továbbra is az ELTE Sokszorosító Üzeme végzi az eddigi eljárással.

FIGYELŐ

MÁTYÁS KIRÁLY (VAGY GALEOTTO MARZIO) VÉLEMÉNYE A HELYNEVEKRŐL

A közelmúltban adta ki a Magyar Helikon GALEOTTO MARZIO „Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv” című munkáját KARDOS TIBOR fordításában és jegyzeteivel (Bp., 1977. 138 lap). Ebben a 26. Bölcs Mondás (78—80) a XV. század vége gondolkodóinak vélekedését tartalmazza a helynevekről, illetve néhány helynévről. Az alábbiakban szó szerint közöljük ezt a részt.

„Mátyás királytól gyakran hallottam, hogy tévednek a mostani történetírók, amikor az ókori elnevezés szerint írják a vidékek és városok nevét. A városoknál csak kisebb, a vidékeknél viszont annál nagyobb tévedésbe és csalódásba esnek. Mert ha valaki a »gallok királyát« emlegeti, látnia kellene, hogy ez nem jelentheti Franciaországot, és a »gallok népe« elnevezés csak zavart okoz, hiszen gallok az Alpon innen és túl is laknak! Ez az elnevezés tehát nemcsak Franciaország népére vonatkozik. Ha valaki Mysiának hívja Szerbiát, téves nevet használ, hiszen két Mysia van, Rómacországnak pedig manapság csak Thráciának és Mysiának bizonyos részeit nevezzük. Hungáriát a hunokról és avarokról nevezték el, noha tudjuk, hogy Pannónia és Dácia részeit foglalja magában. Mit mondjunk Lengyelországról? Germániának és Scythiának részeiből áll. Szlavónia ma olyan nagy terület jelöl, mely egészen Itáliáig húzódik. Mindennek az egyes területek nyelve az oka. Ausztria, ahol Bécsújhely is van, Pannóniának és egy másik országnak a részeit is magában foglalja. Itáliában Aemilia ma messzebbre nyúlik, és más területekre is kiterjed, meg a Marchének is mások a határai, mint hajdan a Picenus Agernek. De nem sorolom elő valamennyit. Azt mondta tehát a király, hogy az új elnevezéseket kell

használni, aszerint, ahogy a nyelv, az ország és a hivatalos hatalom változik. És van is rá példa: már Plinius azt mondja III. könyvében:

» A liburnusok népe elér egészen a Tisza folyóig; közéjük tartoztak a mentorok, himánok, enchileák, dudinok és akiket Callimachus peuce-tiáknak nevez; most az egészet együtt Illyricumnak hívják általában.«

De ha valaki nem biztos a dolgában, ami a városok és vidékek nevét illeti, olvassa el Strabót, és láthatja, hogy a régi neveket újak váltják fel. Ferrarát mondunk Muentum és Bolognát Felsina helyett. Cornelius Forumát Imolának, Semproniusét pedig Faventiának ismerik, jóllehet pedig Faventia is meg Bologna is külön-külön szerepel az ókori íróknál. Fluentiát Florentiára, Pataviumot Padovára fordították. És a velencei tartomány, mely Strabo szerint egész Mantováig terjedt, trevisói Marche néven ismerős más határokkal. Az ókori Taurinus sinust a magyarok újabban Nándorfehérvárnak, a szlávok és olaszok Belgrádnak nevezik. Mindkettő, a magyar és a szláv szó is Fehérvárat jelent. Állapítsuk meg tehát, hogy a megváltozott nyelvezet, a megújult városok, az új államhatalmak nem mindenhol őrizték meg a különböző földrajzi helyek ősi nevét, helyesen, mivel új kifejezések születtek, és alig van olyan elnevezés, amelynek ősi tartalma meg ne változott volna."

H. M.

LEGELŐNEVEK A SZOLNOK MEGYE NÉPRAJZI ATLASZÁBAN

Szolnok megye néprajzi atlasza (I/1. Szolnok, 1974., I/2. Szolnok, 1975. Szerk. SZABÓ LÁSZLÓ és CSALOG ZSOLT) a legelőhasználat vizsgálatakor figyelembe vette a helynevek tanulságait is. A megye minden kutatópontján megkérdezték a legelők neveit, és a begyűlt névanyagot röviden értékelték: „A névanyag elemzése lehetővé teszi, hogy a korábbi legelőhasznosítási állapotokat megragadhatjuk. A névanyag jelentős része valamilyen nyájfajtát jelöl meg a szóösszetételben, melyből kiolvasható a korábbi gyakorlat. (Pl. csordajárás, csürhejárás, gulyajárás stb.) A legutóbbi idők gyakorlatára ez a névanyag nem alkalmazható. Az emlékezettel elérhető időben az így megnevezett legelők részben szántókká váltak, részben más-más jószágokkal legeltetik, mint a nevében feltalálható. A névanyag így is sok tanulsággal szolgál. Jól jelzi a korábbi, általános legeltetési szokást. Így pl. több esetben a

földrajzi névanyag olyan nyájfajtákról tudósít, melyeket a vizsgálat során nem találtunk. Itt elsősorban a -járás, -kút, -lapos utótagú földrajzi nevek elemzése tanulságos.

Leggyakoribb a -járás utótagú név használata. Ezen belül is leggyakrabban találkozunk a disznó- vagy csúrhejárás (sic!) és a csordajárás elnevezéssel. Más összetételek jóval kevesebb számban szerepelnek... A -kút utótagú nevek közül különösen három figyelemreméltó: gulyakút: 13. [a számok a kutatópontok sorszámai], csordakút: 2., 15. és méneskút: 13. Ezen kívül van még egy kettőskút név: 9. A lapos utótagú földrajzi név a legkevesebb; ménestlapos: 3., bornyútlapos: 7. A legelőnevek egy része páskom, mely különböző rendeltetésű és használatú területeket foglal magába. A gyűjtött anyagból megállapítható, hogy többnyire a település közvetlen szomszédságában vagy közelében levő területeket jelölték ezzel a névvel... Figyelemre méltóak azok a legelőnevek, melyek -zug utótagúak. Megyénkben csak a Nagykunságon figyelhető meg ennek a névnek az előfordulása..." (i. m. I/1, 189—90).

Ezután a legelőnevek adattára következik községenként. Az adattár ugyan nem teljes, de az egybegyűjtött anyag így is nagyon értékes. A megyei helynévgyűjtés nyilván számos olyan határnevet felszínre hoz, amely a néprajztudomány számára felbecsülhetetlen értékű adatokat szolgáltat majd a népi felhasználatról.

JUHÁSZ DEZSŐ

NŐK NEVEI A SZOVJETUNIÓ TÉRKÉPÉN

Ezzel a címmel jelent meg a Szovjetunió című folyóirat hasábjain V. ALEXANDROVnak egy kis cikke. A szerző nem a közismert nőkről (Krupszkaja, Tyereskova stb.) elnevezett utcákkal, terekkel foglalkozik, hanem az olyan helyek nevével, amelyeket számunkra ismeretlen nőkről neveztek el. Közülük említünk meg néhányat.

Az Qhotszki-tengeren van a Tamara-fok. Ezt nem a legendás hírlő Tamara királynőről, a középkori grúz uralkodóasszonyról nevezték el, hanem Tamara Vorotinceváról, egy uszályhajó matrózáról, aki egy kikötői tűz mentési munkálatai közepette vesztette életét. Hegycsúcsokat is neveztek el nőkről. Közép-Ázsiában található a 7105 méter magas Jevgenyija Korzsnyevszkaja-csúcs, amelyet N. Korzsnyevszkij geográfus a feleségéről, segítőtársáról nevezett el.

J. D.

BULCSÚ VEZÉRTŐL A SOMKÁDIG
/Ahol a veres mart/

Van egy állandó vasárnapi rovata a Kelet-Magyarország című megyei napilapnak, amelyet hétről hétre növekvő derűvel olvasok, s vasárnap reggel alig várom az újságos érkezését, hogy a „Megyénk tájain” sorozat újabb helységnév-magyarozatán ismét „okuljak”. Mert hiába ismertem eddig MEZŐ ANDRÁS — NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti—etimológiai helységnévtára (Nyíregyháza, 1972.) című könyvének névfejtéseit, hiába nyugözött le KISS LAJOS: Fölkrajzi nevek etimológiai szótára (Bp., 1978.) című hatalmas műve, a szakemberek fantáziája szegényes az újságírók névmagyarozataihoz képest.

Hogy a névtanos közvélemény megértse „lelkeseisémet”, az alábbiakban betű szerint ide másolom öt cédulám anyagát.

1. A napilap 1979. május 13-i számában Tarnavölgyi György Szamossályi községről ír, és föleleveníti Gutí Sándor református lelkésszel folytatott beszélgetését: „A Kossuth utcán végigsétálva arról faggattam kalauzomat: honnét is kapta nevét a falu. — Többek szerint a környék szíkes-sós talajáról, merthogy ilyen is akad. Annyit ugyan is biztosra vesznek, hogy a latin 'sall' szó lehet a gyökere a »sályi« névnek. Így van-e vagy sem, nem tudom... Mások úgy vélik, hogy az itt átmenő sószállító útvonal adhatta a nevet — itt már évszázadok óta rév található.” Cédulámon a következő három kérdés áll: mit kezd a magyarozó a már 1181-ben előforduló villa Saul adattal?; hol volt az említett sószállító út (MAKSAI FERENC, a megye monográfusa nem tud róla)?; kik voltak azok az elnevezők, akik a magyar falunak latin nevet adtak?

2. Balogh Géza a lap május 27-i számában Somkádról közöl riportot; ő is útitárssal járta a falut: „Elmegyünk a szépen helyrehozott későgótikus templom mellett, mikor egy göcsörtös somfát pillantok meg. Ha igaz a legenda, erről kapta valamikor a falu is a nevét. Valamikor régen hatalmas somfaerdők borították e vidéket, s ezekből készítették a kádármesterek a szívós, nagy időket kiálló kádakat. Somkád, mely később, hogy könnyebben ki lehessen ejteni, Somkáddá módosult.” Nem tudom, a „göcsörtös somfából” lehet-e készíteni kádakat, mindenestre nagy izgalommal várom a középkori adatolású Fűzfahordó és Eperputtony helységnevek föltűnését is.

3. Szatmárban tatár eredetű helynév is van: Pátyod. Legalábbis ezt fejtí ki Csikós Balázs a június 3-i számban: „Ha a szájhagyomány-nak hinni lehet, akkor hajdanában az ivóvízre sem panaszkodtak (most annál inkább). Állítólag a tatárok ittjártakor már település volt a mai Pátyod helyén, és a neve is a hódítóktól ered: »patyod« jó vizet jelentett az akkori tatár nyelvben, és azóta módosult Pátyodra a község neve.” A magyarázathoz nincs megjegyzésem, csak egy óhajom: nagyon szeretnék találkozni azzal a pátyodi „szájhagyományozóval”, aki ismeri az „akkori” tatár nyelvet.

4. Tóth Kornélia június 17-én Balsát mutatta be néhány soros tablóján a honfoglalástól napjainkig. Íme a kezdet: „A honfoglalás idején Bulcsú vezér irányítja a települést. (Egyes feljegyzések az ő nevéből származtatják Balsát.)” Hol vannak azok a följegyzések, kedves Tóth Kornélia?

5. Burget Lajos 1979. szeptember 23-án Szabolcsveresmart név-magyarázatával örvendeztetett meg: „Úgy mondják errefelé, hogy a falu neve a következőképp született. Kikötöttek a Tisza partján a tót tutasok. A nagyszegi részen, kissé lejjebb, mint ahol ma a Ricse—Révleányvár felé vivő komp jár. Jó tisztás várta őket, szabályszerű kikötő volt. De amint leheveredtek, észrevették, hogy valami csúpi őket. Vereshangya volt. A veres mart — mondták, s így lett a község neve. A nyelvészek, akiknek kevesebb érzékük van a derűs történetekhez, másként magyarázzák. Szerintük itt a fővény volt veres színű, s a »mart« szó emelkedő vízpartot jelent. Miután bizonyítani egyiket sem lehet, én inkább a hangyás változat felé hajlok...” Ha csattanót kerestem volna kis írásom végére, Burget okfejtésénél akkor sem találhattam volna jobbat. De kreáljunk egy párhuzamos példát érvelésére: azt mondják a laikusok, hogy Enzégé jobb újságíró, mint Burget Lajos, a szakemberek viszont Burgetet tartják annak. Miután azonban bizonyítani egyiket sem lehet, én inkább Enzégé felé hajlok...

HENEY SZABOLCS

EGY RÁBAKÖZI BECENÉV

A rábatamási születésű Horváth Teri szép önéletírásában említ egy tébolyult öregasszonyt, aki vízbefulladt Marcella nevű lányáért így kiálkozott: „...Cella, Marcella...— Marcellát hívta, kereste a vízben.” (Horváth Teri: Sári-gyöp. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1978. 72.) —hm—

A PETŐFI-RÁDIÓ NÉVTANI MŰSORÁRÓL

Igen jól szerkesztett műsört sugárzott 1980. április 27-én Szivárvány című sorozatában a Petőfi-adó. Először Molnár Nándor beszélt a növények fajtaneveiről, többek között sok személynévből alakult fajtanevről. Pásztor Magdolna a lajosmizsei cigányok ragadványneveiből mondatott el szép számmal. Közben a névhasználatról is elhangzott néhány érdekes megfigyelés: sokan nem is tudják egymás hivatalos nevét, általában nem haragszanak a ragadványnevekért, inkább becenévek tartják, sokszor az anyák találnak ki neveket gyermekeiknek (pl. az egyik kislány neve: Kecske, Kiskecske — mert születésekor hangosan sírt). Hallottunk a főteli gyermekváros „neveseiről”, a hírnevről és sprórthírnevről stb. A névtudomány művelői közül Markó Imre Lehel állt a mikrofon előtt, s a ragadványnevek élettanáról, a Zala megyei helynévgyűjtésről, Pölöskefő etimológiájáról, a helynévgyűjtés módszereiről, a tudományos névmagyarázatokról beszélt közérthetően, de a témához illő komolysággal. Nagyon szimpatikusan szól a nőnevekről, elsősorban saját asszonynevéről Kassák Lajosné. Ponori Thewrewk Aurél a csillagnevekről, Mátrai Betegh Béla pedig a nevek filozófiai megközelítéséről beszélt.

—ú —y

NÉVVALASZTÁS KAMERUNBAN A XX. SZÁZAD KÖZEPÉN

„Ez a fiú De Gaulle, a második fiam... Binama fia abban az időben jött a világra, amikor a hírneves tábornok neve divatban volt. A második világháborút követő napokban. Akkor mindent De Gaulle-ról neveztek el, mint ahogyan most minden » jampec « lett. A tábornok képe minden házban ott függött. Fiúkat és lányokat egyaránt neveztek el róla. Az a fiúcska, aki most Amália ölébe bújt, éppen betöltötte ötödik életévét...” (Ferdinand Oyono: Az öreg néger és a kitüntetés. Ford. Lengyel Éva. Európa Kiadó, Bp., 1976, 52—3.)

H—ú

SUMMARY

The column titled „Studies, Articles, Data" begins with Dezső Juhász' study „The Bell (harang) in our Place-names". First the author recites the historical data of settlement names containing the words Harang, Harangod, Harangos, Harangláb, and he points out that with the exception of Harangláb (belfry), the other names contain not the „bell" word, but refer to the frequent occurrence of a certain plant belonging to some kind of campaniform (campanuleceae). Lajos Mizser in his article titled „Hór" after giving a list of place-names containing this word, explains the derivation of this word from its meaning 'water-lashed ditch, defile, gully, track through the gully'. „Farm-name survey in Bács—Kiskun county" is the title of Attila Hegedüs' article in which he systematizes the data of farm-names turning up during the country-wide movement of place-name collecting. He establishes that in most cases a personal name stands by the word „tanya" (farm). Mihály Hajdú familiarizes us with the streetnames of Orosháza, a town in Békés county, on grouping them according to their meanings. He establishes that there are very many streets named after persons, but there are only few cases when the name of the street shows real connection with the named object (i.e. street). By comparing the street names of some towns (Budapest, Szeged, Nyiregyháza, Székesfehérvár, Zalaegerszeg, Ózd and Kiskunfélegyháza), he establishes the regularity that the less streets are given to be named the greater proportion will be named after persons. We can explain this phenomenon with the fact that in Hungary streets had to be named very often on order, and usually the natural names fell victim to these compulsory namings. Camillo Reuter in his article „On the abbreviation system of place-name depots" sets side by side the abbreviation systems of place-name collections already published in Hungary, and suggests a definitive abbreviation system. The title of Imre

Solymár's article is "The names of cows owned by small-holders living in Völgység (Tolna county) between 1930 and 1945". He takes the registered cow-names in that certain period under close examination in the settlements of Tolna county, which are mostly of German mother tongue. Peter Sherwood calls our attention to the peculiar phonetic character of some Hungarian place-names. He refers to the fact that their name-final consonant cluster excludes their standard word function, hence they can be proper nouns only, so it is one of the phonological criterion of Hungarian proper names. Ördög Ferenc, Mészárosné Varga Mária & Hajdú Mihály continue the debate centring on the technical terms of Hungarian onomatology.

The column Reviews (Szemle) deal with the following works: Dictionary of the water-names in Ukrajna; Paul J. Marriott, Oxford Street Names Explained; Dobosy László, Street names of Ózd; Leslie Alan Dunkling, First Names First; P. G. O'Neill, Japanese Names; Szeifert Imre, Nicknames in Balmazújváros; Onomatology in Hungarian Historical reviews (Századok, Történelmi Szemle; Judák Margit, Microfilms of parish registers in the National Archives.

In the column Workroom (Műhely) Lajos Matijevics gives a report on the collection of the Hungarian water-names in the Yugoslav Bácska. Árpád Kálnási writes about his methods and experiences in place-name collecting in connection with his collecting the name-data of Fehérgyarmat district in Szabolcs-Szatmár county. Sándor Hévízi gives an account on the publications in onomatology published in Békés county.

The column Observer (Figyelő) quotes the opinion of a 15th c. codex about place-names. (The title of the codex is: "Book on King Matthias' excellent, wise, amusing sayings and deeds".) — Gives a list of pasture names in the ethnographical atlas of Szolnok county. — Shows the occurrence of female names on the map of USSR. — Deals with the incorrect name-explanations of one of our papers (Kelet-Magyarország). — Offers a brief survey of a radio programme dealing with names. — Finally it announces some observations of less significance.

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
250 példányban
Felelős kiadó: Dr. Diószegi István
Felelős vezető: Arató Tamás
ELTE 80263

